

PRAELECTIONES
LOGICAE DIALECTICAE ET CRITICES

PARS I.

DIALECTICA

ACCEDIT

INTRODUCTIO HISTORICA IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM

AUCTORE

NICOLAO MONACO S. J.

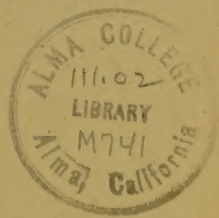
Olim in Pontificia Universitate Gregoriana Philosophiae Professore

EDITIO TERTIA EXPOLITIOR

ROMAE
APUD AEDES UNIVERSITATIS GREGORIANAE

1928

22448

IMPRIMI POTEST

Romae, die 8 mense Junio 1927.

JOSEPHUS FILOGRASSI S. J.
Praepositus Provinciae Romanae.

(L. S.

IMPRIMATUR

Romae, die 21 mense Novembri 1927.

JOSEPH PALICA
Archiepiscopus Philippensis Vicesgerens

LECTORI SALUTEM

Expletis duabus prioribus huius operis editionibus, altera in usum privatum discipulorum Universitatis Gregorianaë, altera publicis typis excusa; tertio ipsum edendum curavi, adhuc magis expolitum et auctum. Ita arbitror minus indigne satisfacere potuisse auditoribus meis, qui votum mihi significarunt, ut manus admoverem ad ipsum iterum edendum.

Equidem nihil novi conscripsi, quia non *novitatem* sed unice *veritatem*, quae eadem semper est, tueri nisus sum, vestigia premens Aristotelis, SS. Patrum, Scholasticorum, ac praecipue ANGELICI DOCTORIS.

At morem secutus fere omnium recentiorum philosophorum, utilius duxi priorem Logicae partem, *Dialecticam* nempe, proprio ac distincto volumine edere.

Accedit autem historica introductio in universam philosophiam, qua paucis foliis ob oculos ponitur historica evolutio fundamentalium systematum ac principiorum, quae praecipui philosophi excoluerunt.

Principia vero Dialecticae exponuntur, quae iam Aristoteles tam sapienter proposuit.

Explanatis notionibus simplicis apprehensionis seu termini mentalis, praesertim universalis ac praedicabilis necnon praedica-

mentorū, ac postpraedicamentorū propria ratio *definitionis* ac *divisionis* declaratur prout sunt duo priores *sciendi modi* ad veritatis assecutionem perutiles. Dein actus iudicii examini subiicitur prout est subiectum veritatis, cum omnibus suis partitionibus, in quibus veritas diversa ratione reperitur.

Tandem de tertio ac praecipuo sciendi modo sermo est, de ratiocinio nempe ac syllogismo, eiusque principia, regulas ac leges exponendo iuxta diversas figuras ac modos eiusdem. Plura etiam explicantur de inductione ac diversis argumentationis formis, sive *demonstrativae*, sive etiam *probabilis*, exponendo locos, ex quibus eruuntur syllogismi probabiles, praesertim analogiam et hypothesim. Tandem sermo fit de argumentatione sophistica ut dignoscantur atque vitentur plurimae fallaciae, quae in ratiocinando irreperere possunt.

Quare in spem venio quaecumque hoc opus laboremque meum adhuc magis emendatum et expositum aliis quoque non ingratum fore. Si cui vero ipsum inutile videbitur, magnum me fructum consecutum putabo, quod desideriiis auditorum meorum responderim. Vale.

Romae, Idibus Novembris 1927.

NICOLAUS MONACO S. J.

IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM

INTRODUCTIO

SECTIO I.

ORIGO NATURA ET OBIECTUM PHILOSOPHIAE.

1. **Origo et indoles philosophiae.** — *Omnes homines naturaliter scire desiderant*, uti recte Aristoteles advertit initio suae *Metaphysicae* (1). Imo sicuti Tullius ait: « natura inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi » (2).

Hoc idem desiderium in ipsis pueris, natura duce, quotidie experiri licet: quippe qui statim ac suas valent exercere facultates, inquirunt ab aliis, vel per se investigant naturas ac rationes rerum, quae nos circumdant. Et omnes revera iugiter in eo sunt, ut quae ignorant, ab aliis quaerant et addiscant; quae vero norunt, aliis communicent, et in rerum cognitione saepe delectentur. Neque tantum scire desiderant, sed praesertim *rationes causasque rerum inquirere, easque perspectas habere appetunt*. Porro cognitio, quae circa rationes ac rerum causas versatur, *sapientiae vel scientiae* nomen sibi praecipue vindicat.

Apud omnes enim censentur sapientiores, qui artem alicuius rei callent, quam qui solam possident experientiam. Priores vero in eo ab istis differunt, quod causas rerum quaerunt ac sciunt. Hi proinde sapientiores sunt; sicut « et eos, qui in quaque re architecti sunt, honorabiliores et doctiores, ac eos, qui manibus operantur, putamus, quoniam causas rerum, quae fiunt, sciunt. » (2).

(1) Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει (I Met. 1).

(2) Tusc. l. I, c. 19.

(3) Origenes ad rem ait. « Sicut oculus naturaliter lucem requirit et

S. Thomas has praecipuas affert rationes in comm. in 1. Met. ad ostendendum, cur homo hoc gerat desiderium: « Primo quidem quia unaquaeque res naturaliter appetit perfectionem sui ». Perfectio autem hominis est et alias cognoscere res, quo fit, ut cum illis communicet et quodammodo coniungatur, atque ita in se perficiatur. Homo igitur naturaliter appetit scientiam. — « Secundo quia quaelibet res naturalem inclinationem habet ad suam propriam operationem, sicut calidum ad calefaciendum, et grave ut deorsum moveatur. Propria autem operatio hominis, in quantum homo, est intelligere, per hoc enim ab omnibus aliis differt. Unde naturaliter desiderium hominis inclinatur ad intelligendum, et per consequens ad sciendum. — Tertio quia unicuique rei desiderabile est, ut coniungatur suo principio », illi enti scilicet, a quo principium sumpserit et in quod ideo ut in finem necessario tendat oportet. Homo autem non potest suo principio et fini coniungi nisi per cognitionem, ex qua consequitur amor, quo in ipsum tendit, ei que adhaeret. Ei igitur naturale est scientiam appetere.

Quinimmo homo etiam tantum propter delectationem hoc gerit desiderium, uti manifeste liquet ex ipsa experientia quoad sensitivam cognitionem. Omnes enim homines naturaliter diligunt sensus et appetunt sentire, non modo ob utilitatem, sed et propter ipsum sentire, seu ob solam delectationem, quae ex illa paritur. Hinc est, quod infelices dicimus eos, qui aliquo sensu privati inveniuntur, praesertim si visu carent. Cum vero visus intellectus sit oculorum visu adhuc perfectior, maior quoque dicenda est delectatio, quae ex intellectus cognitione paritur; ut idem Arist. aiebat. « Si oculis videre iucundum, animi luminibus perspicere admirabile est ».

Huiusmodi sapientiae amor graeco nomine *Philosophia* vocatus est (1). Plato et Aristoteles eam ab admiratione « *θαυμάζειν* » ortam esse censuerunt, quod ita explicat

visum, et corpus nostrum escam et potum desiderat per naturam, ita mens nostra sciendae veritatis Dei et rerum causas noscendi proprium ac naturale desiderium gerit ». *Περὶ ἀρχῶν* L. II, c. 11, a. 4. M. G. XI, 243. Cfr. etiam S. Thomam c. Gentes, l. I, c. 2, ubi ostendit nil sapientiae studio esse perfectius, sublimius, utilius et iucundius.

(1) Pythagoras huius nominis auctor putabatur, uti refert Cicero (*Tuscul.* l. V, c. 3): « Philuntem ferunt (Pythagoram) venisse, eumque cum Leonte principe Phliasiorum docte et copiose disseruisse quaedam; cuius ingenium et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesisse ex eo, qua maxime arte confideret; at illum: Artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum ». Cum eo pariter concinit S. Augustinus, assereus: « cum ausus non fuisset sapientem profiteri, philosophum potius i. e. amatorem sapientiae se esse respondit, a

S. Th. (1). « Naturaliter inest omnibus hominibus desiderium cognoscendi causas eorum, quae videntur, unde propter admirationem eorum, quae videbantur, quorum causae latebant, homines primo philosophari coeperunt, invenientes autem causam, quiescebant ».

2. **Quid Philosophia in diversa aetate.** — Hinc facile est propriam philosophiae rationem eruere. Ea tamen non semper in suis investigationibus iisdem terminis circumscripta fuit, ac multis oppositisque obnoxia interpretationibus reperitur. Apud veteres enim erat: *scientia rerum omnium quae nosci poterant earumque causarum*, aut simplicius cum Arist. (2) *scientia veritatis*: « nescimus enim verum absque causa ». Vel ut clarius refert Tullius (3). « Humanarum et divinarum rerum causarumque, quibus hae res continentur, scientia » Unde alibi (4) ait: « Illos septem,

quo id nomen exortum ita deinceps posteris placuit, ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrina quisque vel sibi vel aliis videretur excellere, nonnisi philosophus vocaretur ». De Trinit. L. 14, c. 1, n. 2. — M. P. L. XIX, 1037. At critici recentiores censent, hoc nomen primo adhibitum fuisse potius ab Heraclito, sicut erui videtur ex Fragm. 35: *καὶ γὰρ εἰ μάλα πολλῶν ἱστορῶν φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι καθ' Ἡράκλειτον*. Confer ea quae hac de re disserit Fr. Ueberweg, in opere « *Grundriss der Geschichte der Philosophie des Altertums* » - herausgegeben von Dr. Karl Praechter, Berlin, 1920, *Einleitung*, c. 1-4.

Sed revera eorum argumenta in eo praesertim innituntur, quod ex fragmentis, quae supersunt, primo hoc nomen apparet ab Heraclito adhibitum. At merito argui potest, Ciceronis aetate procul dubio plura exstitisse documenta, praeter oralem traditionem, quibus idem suum potuit testimonium communi. Non videtur igitur tam faciliter ipsum esse spernendum.

(1) c. G. I. III, c. 25, n. 8. Cousin quoque asserit: « Le jour ou un homme a réfléchi, ce jour-là la Philosophie a commencé ». *Introd. à l'hist. de la Phil.* leç. première, p. 19. Cfr. item Franck Diction., Art. *Philosophie*. — Modo tamen penitus omittimus quaestionem, utrum, re historiae et a posteriori spectata, praeter admirationem divina quoque revelatio primam praeberit philosophiae originem. Haec quaestio potius pertinet ad historiam philosophiae et divinae revelationis.

(2) Meth. I. I, c. 1.

(3) *De Off.* I. II, prooem. — Eandem definitionem postea Clemens Alexandrinus (I. I, *Stromatum*, c. 5) et Origenis (*contra Celsum*, I. III, c. 72) et alii nonnulli amplexati sunt. Fonseca ita eam explicat (*Comment, in I. Metaphys. Arist.* I. II, c. 3, q. 3, s. 2): « Nomine *divinarum* intelligit Ammonius res sempiternas, vocabulo autem *humanarum*, caducas; Honorius Augustodunensis nomine *divinarum* incorporeas, *humanarum*, corporeas, cum ait, Philosophiam esse eorum, quae sunt et non videntur, et eorum, quae sunt ac videntur, veram comprehensionem ».

(4) *Tusc.* I. V, c. 3.

qui a Graecis « σοφοί » sapientes a nostris et habebantur et nominabantur.... accepimus et fuisse et habitos esse sapientes.... *quia rerum causas investigabant*.... et quibus docti deinceps omnes qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur et nominabantur ». Porro iidem deinceps « φιλόσοφοι » appellari ordinarie consueverunt. Horum igitur proprium erat, *scientiam rerum omnium excolere*, earundem praesertim causas investigando ac determinando, sive intrinsecas sive extrinsecas.

3. At huiusmodi studio in dies percrecendo, diversas rerum scientias distinguere coeperunt, quas praeprimis in 4 partes distributas reperimus, in *Logicam*, *Philosophiam naturalem seu Physicam*, quae et *Mathesim* includebat, *Metaphysicam* et *Ethicam*.

Iamvero prima causa, quae investiganda occurrebat, ea erat, quae primum principium efficiens ac finem ultimum rerum omnium et hominis praesertim constitueret, ut relationes, quibus homo ad eam adstringitur, determinarentur. Ideo primo philosophi vocati sunt ii, qui sive ratiocinandi arti sive motibus coelorum investigandis operam darent, necnon ii, qui hominum moribus castigandis perficiendisve incumberent, tum denique, qui deorum cultui addicti, eorum oracula pronuntianda et officia hominum erga eosdem docenda ac praestanda curarent.

Haec est vera ratio, cur eorum philosophia primo adfuit religiosa, uti reperitur apud orientales et graecos, horumque praesertim scholae ex associationibus religiosis potissimum ortum habuere. Inde etiam factum est, ut suas investigationes ad vitae praxim, ac moralitatem actionum dirigeret, praesertim apud Hellenos, auctore Socrate, qui philosophiam excoluerunt, uti *artem vivendi iuxta scientiae principia*. Ita deinceps philosophia apparet semper magis sollicita, ad quaestiones morales ac religiosas solvendas.

Post adventum vero D. N. Jesu Christi, qui peculiarem ac supernaturalem revelavit religionem, philosophia quoque peculiare sibi officium praestandum suscepit. Ea primo

Patribus usui fuit ad divinae Revelationis dogmata explicanda, evolvenda, et ex eis alias veritates deducendas. Deinceps vero, cum determinatae *Scholae* a Carolo M. institutae fuerint, ad scientias excolendas, philosophia coepta est distingui a theologia revelata: ita ut ista vocata sit: *scientia de Deo, per revelationem ab ipso Deo factam, comparata*: philosophia vero: *scientia rerum omnium naturali rationis lumine acquisita*.

Progressu temporis potissimum ex aetate Baconis et Cartesii, cum scientiarum studium magnam sibi segetem compararet, et rerum investigationes in dies percreverent, philosophia (1), primo a Mathesi ac dein a scientiis naturalibus seiuncta est, eique determinata provincia assignata est, ita ut ipsa esset scientia rerum, non utcumque, sed *per ultimas ac remotissimas earundem causas*.

Philosophia igitur *primo fuit universalis rerum omnium scientia, deinde earundem scientia tantum humana ac naturalis, nunc tandem unice scientia ultimarum rerum causarum*.

4. Philosophiae definitio et obiectum. — Philosophia igitur modo ita definiri solet: *scientia rerum omnium per ultimas ac remotas causas, naturali rationis lumine comparata*.

Dicitur: *scientia*, nempe *perfecta rei cognitio*, qua res secundum perfectiones proprias ac necessarias cognoscuntur; *rerum omnium*, ut indicetur generale eius obiectum, quod tam late patet quam obiectum omnium scientiarum: *per ultimas ac remotas causas*, ut determinetur peculiaris ac determinatus *modus*, quo philosophia illud obiectum at-

(1) Sed revera Mathesis iamdiu apud ipsos philosophos graecos uti scientia distincta in se et a ceteris seiuncta, habebatur « Le premier rameau, dit Th. Bihot, (*Psychologie anglaise*, préface) qui se soit détaché du tronc commun pour vivre de sa vie propre est la science des nombres et des grandeurs: les *mathématiques*. Encore confondue avec la philosophie dans l'école pythagoricienne, deux siècles plus tard elle s'en est nettement séparée. *Platon*, n'a admis pas qu'on fût philosophe sans être géomètre, mais la géométrie se passait des lors de la philosophie ».

tingit, et a ceteris scientiis discriminatur; et in eo reperitur propria ac specifica eius ratio. Omnis enim scientia est *cognitio rei per causas*, sed aliae scientiae illas tantum scrutantur causas, quae *proxime* res constituunt ac sensibiles sunt, et ex experimentalibus cognitionibus eruuntur, unde ipsae *scientiae experimentales* appellantur. Philosophia vero omnes rei causas investigat, nec unquam sistit, quousque illas omnes adinvenerit, quae intimam rei naturam aperiant. Additur tandem: *naturali rationis lumine comparata*, ut secernatur a theologia revelata, quae lumine fidei innititur.

Hinc facile eruitur proprium eius obiectum, quod tamen duplex distinguendum est: alterum quod *materiale* appellatur, alterum vero *formale*. Materiale est *omne id circa quod scientia versatur*. Formale vero est *ratio illa determinata ac propria, secundum quam idem a scientia attingitur*, seu est peculiaris modus, quo res quaedam ab unaquaque scientia attingitur.

Quocirca obiectum *materiale* philosophiae, sunt res omnes huius mundi eiusque causae; unde in se complectitur obiectum omnium aliarum scientiarum. Obiectum vero formale est inquirere ac determinare *causas ultimas* earum tum intrinsecas tum extrinsecas. Causa enim est id, seu *principium a quo aliquid procedit, vel intrinsece vel extrinsece*. Nimirum ut ait S. Th. (1): « Causae dicuntur ea omnia, ex quibus res dependet secundum *esse* suum, vel *fieri* ». Id, a quo res intrinsece vel secundum *esse* dependet, est illa entitas seu perfectio, quae intrinsece rem constituit et vocatur eius *essentia*. Id, a quo res extrinsece vel secundum *fieri* dependet, est entitas illa, quae explicat *existentiam* huius rei, quatenus vel istam producit, et vocatur eius *causa efficiens*, vel est *ratio*, propter quam ista res existit, et eius *causa finalis* nuncupatur. Philosophiae igitur proprium est scrutari ultima principia, quibus res prius in sua essentia constituitur, et dicuntur earum causae intrin-

(1) In I Physic. I. 7.

secae, quae revocantur ad *causam formalem et materialem*; et ea, quibus res fit; nempe principium, a quo fit, et vocatur *causa efficiens*, terminum, quo tendit, seu rationem cur existit, et est *causa finalis*. Et quum philosophus has omnes causas inquisiverit ac definiverit, quae plenam rationem sufficientem tum *essentiae*, tum *existentiae* rerum exhibeant, ita ut revera ultimae dici queant, ultra quas nempe non est procedendum, tunc revera suum adeptus est obiectum formale, in cuius contemplatione sistit et delectatur (1).

Quare utrumque simul complectendo, asserimus: « obiectum philosophiae est inquisitio ac determinatio causarum rerum omnium cognoscibilium ita ut exhibeatur *ultima ratio* tum existentiae tum naturae earundem ». Hoc enim obiectum illud est quod respondet origini ac propriae huius scientiae rationi. Qui vero aliud assignant, aliam quoque excolunt scientiam, quam proinde immerito philosophiam vocant.

Et per hoc obiectum philosophia constituitur in se *una scientia a ceteris distincta*. Nam, uti recte monet auctor *Summae Totius Logicae* (2) « illa scientia est una, quae est unius generis subiecti formaliter sumpti. Materialis diversitas scibilium non diversificat scientiam, sed formalis » (3).

5. Rectitudo definitionis eiusque comparatio cum aliis. Porro definitio, quam dedimus veluti prono alveo fluit ex ipsa origine et natura philosophiae, quippe quae tota in

(1) Hinc apparet falso omnino definisse obiectum philosophiae Hobbes (1588-1679), qui ipsum ad solam *materiam* seu *corpus restringit*. Qui ita loquitur, iam supponit nil aliud extare praeter corpora, cohibet mentem, ne alias causas praeter corpora inquirat, unde non philosophiam eiusque obiectum latissimum definit, sed putridum systema materialisticum ac sensisticum, vel solam physicam et mechanicam, vel aliam scientiam naturalem.

(2) Tract. VIII, c. 14.

(3) Hinc eruitur proprium philosophiae conceptum non esse assecutos, ac proinde a veritate aberrare eos, qui putant philosophiam nullum habere *determinatum* sibi campum, *propriumque* obiectum. Isti neglexerunt inquirere obiectum formale, quo ipsa a ceteris scientiis secernitur, ac proinde perperam deduxerunt, non posse propriam philosophiae definitionem proponi. Hac in re praecipue decepti sunt Lamoriquiere (m. 1837). Cfr. *Leçon de phil.* tom II, p. 2. Paris, 1883, et Jouffroy (m. 1842), cfr. *Oeuvres de Reid*, Préf. du Trad. I. Paris, 1840.

eo est, ut naturali hominum desiderio, rerum causas noscendi, faciat satis. Quare qui aliam philosophiae definitionem exhibent, quae huic muneri et fini aequae respondeat, in istam eandem incidant oportet; qui vero eam ita definiunt, ut illi fini minime satisfacere valeant, ii aliam prorsus statuunt philosophiam ex propriis ac falsis praeiudiciis fabricatam, quae hominum naturae nullo pacto convenit, eumque ad finem, quem appetit, nunquam perducit, quin potius per errores ac fallacias ad oppositam ducit viam et miserrime perdit.

6. *Aliae philosophiae definitiones.* — Accipe sane quasdam praecipuas definitiones ab aliis traditas. Quidam philosophiam definiunt cum Tongiorgi «scientiam quae de ultimis rerum omnium rationibus disceptet»; vel cum Satolli (*Logica*, Brunae 1884, p. 6) est «scientia humani intelligibilis ex ratione immediata» i. e. ex ratione, quae iam non pendeat aliunde; vel cum Sanseverino «est «scientia supremorum principiorum seu supremarum causarum tum cognitionis tum rerum, quae ratione humana cognosci possunt». Vel cum Mercier «scientia universalitatis rerum per simplicissimas et generalissimas rationes» seu «profundissima scientia ordinis universalis». Porro omnes istae definitiones, ad rem quod attinet, cum nostra coincidunt, nec proinde reprobari possunt.

Alii vero imperfectas vel incompletas tradunt definitiones. Ita e. g. Bossuet ait: «philosophia est cognitio Dei et suipsius»; De Bonald: «est scientia Dei, hominis, et societatis»; Baco a Verulamio: «est scientia Dei, hominis, ac naturae»; Reid: «est scientia spiritus humani» et Fries «est scientia, quae versatur circa conceptus veri, boni et pulchri». Iamvero in istis et similibus definitionibus vel caretatur obiectum materiale, vel minime statuitur proprium obiectum formale philosophiae ad ipsam a ceteris scientiis discernendam. Imo ultima definitio etiam erronea dici posset, quippe quae ad solos conceptus philosophiae obiectum restringere videtur.

Multi vero adsunt, qui falsam proponunt definitionem, ita ut appareat eos potius systema quoddam ab eis inventum definire, quam realem illam philosophiam, quae ab ipsa natura orta, ad naturale desiderium rerum causas noscendi plene explendum dirigi debet. Nam Trendelenburg (m. 1872): ait «est scientia idearum» et Cartesius «est cognitio seu analysis subiecti cognoscentis deducta ex principiis evidentibus» i. e. ex iis, quae ap-

parent in idea clara. Sed utraque definitio vel partem tantum philosophiae spectat, quae ideologia vel criteriologia dicitur, vel eam totam ad idealismum ducit. Imo cum Cartesius addit in scientia abstinendum esse ab inquisitione causae finalis, veram etiam philosophiam destruit. Item Spencer eam definit: « completam cognitionis unificationem » sed ita suum pantheisticum systema determinat, non scientiam illam, quam homines naturaliter desiderant. Comte eam dicit « organizationem scientiarum » atque adeo eam cum scientiis naturalibus confundit; imo cum alibi statuatur, nullam in scientiis agnoscendam esse causam, quae sensibilis ac materialis non sit, evidenter omnem destruit philosophiam. Tandem Kant eam dicit: « scientiam legum et causarum primitivae activitatis, i. e. spontaneae productionis rationis »: vel etiam « scientiam legum secundum quas evolvitur ». Sed ipse proculdubio suum idealisticum systema definit, nullam vero realem philosophiam. Et idem dicendum de ceteris definitionibus ab aliis prolatis.

Iamvero omnes istae definitiones, ut evidenter patet, non respiciunt nisi peculiare quoddam systema quod suo loco falsum quoque monstrabitur. Definitio autem a nobis allata non peculiare systema sed scientiam illam realem designat, quam naturaliter omnes omnino homines desiderant. Et quamvis in nostra definitione innuatur *realismus quidam saltem indeterminatus*, quem idealistae denegant, ipse tamen non aliquod systema sed principium supponit evidentissimum, quod omnes homines sanae mentis semper naturaliter ac necessario in omni operatione et cognitione tamquam ratum atque certum habent. Et ipsum nulli philosopho licet in dubium vocare, sed merito includendum est in definitione philosophiae, ut habeatur illud *ubi consistam* ad caelum terramque cognoscendam.

Frustra igitur quis vellet ponere in definitione, loco *rerum omnium*, hanc aliam vocem, *obiectorum intelligibilem*, ne videatur ullus realismus supponi. Nos e converso dicimus, *realismum saltem indeterminatum*, quem hic supponimus, esse tam certum et omnibus evidentissimum ex iugi, immediata et indubia experientia, ut merito tamquam fundamentum totius philosophiae habendus sit. Nulla igitur

mutatio in nostra definitione facienda occurrit (1). quae proinde omnino admittenda est.

Definitio recentiorum idealistarum. — Peculiaris mentio facienda est definitionis recentiorum idealistarum, ex Kantii principiis deductae, quae omnem evertit philosophiam. Ita Gentile (2) sit: « philosophia ut sit revera *scientia divinarum atque humanarum rerum*, ut antiqui aiebant, oportet ut sit scientia cogitationis « *scienza del pensiero* » quae est activitas productiva tum rerum humanarum tum earum, quae dicebantur divinae, quia haud erat facile agnoscere intimam unitatem virtutis creativae humanae et divinae in conceptu absoluto cogitationis « nell'assoluto concetto del pensiero ». Unde etiam ab aliis philosophia definitur simpliciter « scientia de ente absoluto » in oppositione ad cognitionem rerum quae nobis quotidie occurrunt, et nullam possunt constituere scientiam. Jamvero hanc definitionem reiiciendam esse ostendemus quum idealistarum doctrinam ad examen vocabimus.

7. NOTA. — *Philosophia dicitur scientia potius quam sapientia.* Scientia proprie denotat exercitium cognitionis, quo res earumque causae à nobis apprehenduntur. Sapientia autem, a *sapiendo* in rebus gustandis, est potius effectus scientiae ac denotat sorem illum et gustum, qui percipitur in animo, quum plena rei cognitio iam possidetur. Et est *contemplatio rei iam perfecte cognitae*, quae peculiarem parit delectationem.

Quare sapientia est perfectissima rerum cognitio, qua omnes earum causae etiam remotissimae omniaque etiam altissima principia perspecta habentur. Quae difficile admodum per solas rationis vires acquiri potest, ac proinde potius applicatur cognitioni rei a Deo revelatae, necnon divinae intuitioni.

Scientia vero est ea, quae per abstractionem a rebus sensibilibus ac per discursum acquiritur.

Tandem sapientia solet etiam praecipue ad cognitionem practicam applicari, v. g. ad *recte iudicandum de rebus agendis*, et hoc in casu ipsa potius confunditur cum perfecta prudentia. Ita dicitur e. g. prudens aut sapiens medicus, architectus, qui res recte ordinat aut bene gubernat. Item et illi, qui rectum iudicium practicum de rebus ferunt, sapientes dicuntur, uti asserit etiam auctor imitationis Christi: « cui sapiunt ut sunt, non ut dicuntur, aut aestinantur, ille vere sapiens est ». Et haec

(1) Haec animadversio sufficiens videtur ad nostram definitionem vindicandam: cfr. si placet alias animadversiones, quas habet P. Schlinker in op.: « *De la Recherche d'une définition de la Philosophie* », Fribourg, 1904.

(2) *Sistema di Logica* Pisa 1918, Introduzione p. 14.

est illa sapientia, de qua idem auctor ait: «haec est vera sapientia: per contemplum mundi tendere ad coelestia».

Iamvero philosophia deficit ab altitudine huius perfectissimae cognitionis, et tantum ad perfectionem naturalis scientiae accedit. Merito igitur ipsa appellatur scientia potius quam sapientia.

Nihilominus quandoque sapientia et scientia promiscue usurpantur; unde aiebat Cicero (*De Officiis*) «sapientia est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum humanarumque scientia».

SECTIO II.

PHILOSOPHIA CUM SCIENTIIS NATURALIBUS AC THEOLOGIA COMPARATA.

8. **Philosophia et scientiae naturales.** — Philosophia, ut diximus, iamdiu ab istis scientiis secerni coepta est, quamvis tamen haud raro cum istis male permisceatur et confundatur. Ipsa tamen ab istis multiplici ex capite secernitur:

a) *ratione obiecti formalis*: ipsa enim considerat res omnes secundum *ultimas causas*, quae res sive intrinsece sive extrinsece constituunt, ut plenam rationem tum *essentiae* tum *existentiae* earum nobis demonstret: istae vero quaedam peculiaria phaenomena examini subiiciunt, ut rite determinent modum seu rationem, qua sese excipiunt, leges quibus reguntur et ad invicem ordinantur. Ita ut ipsarum obiectum formale sit *causas proximas quorundam phaenomenorum assignare*, et modum ostendere, quo ad invicem ordinantur, prout unum ab altero dependet;

b) *ratione medii quo utuntur*: nam philosophia, agnitis adinventis et ultimis conclusionibus, quas scientiarum naturalium cultores statuunt, et habita praesertim experimentalis illa rerum notitia, quae apud omnes homines in promptu est, ope quam maxime *analysis* ac *ratiocinii* deductivi utitur, ut ad causas, quae ipsarum plenam rationem reddant, assurgat. Scientiae vero naturales fere totae in eo

sunt, ut experimentalem rerum ac phaenomenorum notitiam assequantur, *ope synthesis et inductionis*;

c) *ratione methodi, quam sequuntur*; quum philosophia praesertim via deductiva procedat, et *longa indigeat meditatione*, qua profundius res scrutetur, ut arguendo ac ratiocinando, ex notis ignota, quae in eis inveniebantur, deducere valeat. Quo fit, ut ille melius philosophetur, qui acriori pollet ingenio, melius dialecticae artem callet, eamque rite ac faciliter applicare didicit. Scientiae vero naturales quam maxime sistunt in experimentis et positiva cognitione phaenomenorum, quae accidunt. Quare eo plus eae proficiunt, quo maiori diligentia et assiduitate haec phaenomena experimentis subiiciuntur;

d) *ratione certitudinis, quam assequi valent*. Si prima principia, quibus philosophus innitur, certa sint, et ratiocinatio recte procedat (quod faciliter constare potest), tunc omnes veritates, quas ipse deducendo asserit, irrefragabili gaudent certitudine. In scientiis naturalibus, quamquam certitudo quibusdam in casibus faciliter haberi potest, in ceteris vero difficilioribus, nonnisi sola habetur probabilitas. Nam saepe nova experimenta prioribus addita ostendunt aliquam quorundam phaenomenorum explicationem esse falsam, quippe quae ex alio capite repetenda sint;

e) *ratione progressus*, qui in philosophia diversae rationis est ac in ceteris scientiis. Ipsa veritates, quas prius defenderat, progressu temporis non mutat (nisi paucis exceptis, quae in factis non satis antea exploratis nitebantur). Sed easdem profundius explicat, clariori veste induit, eisdemque novas addit, quae intimius rerum naturam patefaciunt. Hoc idem accidit in scientiis mathematicis. Et hic est verus ac perfectus progressus, uti patet. At scientiae naturales progrediuntur non solum novas veritates prioribus addendo, sed saepe priores omnino destruendo vel immutando, ita ut haud raro accadat, ut systemata, quae antea ut vera haberentur, postea, perfectioribus peractis experimentis, ut falsa pronuncientur. Quare immerito ratiocinan-

tur ii omnes, qui ex huiusmodi scientiarum naturalium progressu iam sibi putant, novam instaurandam esse philosophiam, et idcirco ex hoc tantum capite veritates, quas veteres profitebantur, reiiciendas esse autumant.

9. Respectus philosophiae ad theologiam revelatam. — Duplex huiusmodi respectus considerandus nobis est, alter *positivus*, *negativus* alter. Quoad primum dicendum est, philosophiam omnino independentem esse a theologia, quatenus ipsa positive in ista non fundatur. Et sane, tum aliqua scientia in alia fundamentum suum agnoscit, quum ab ipsa vel principia, quibus innititur, vel media, quibus utitur, mutuatur. Atqui philosophia neutrum a theologia recipit. Ea enim principiis innititur naturalibus, quae ipsa natura docet, et mediis utitur, nempe ratiocinio et inductione, quae eadem philosophia adstruit. Ergo.

Negative vero seu *extrinsece* sana philosophia a theologia revelata independens esse nequit. Et revera qui novit existentiam ac naturam theologiae revelatae, quae nempe in auctoritate Dei loquentis tota innititur, fateatur necesse est, eam esse prorsus infallibilem. Iamvero ratum pariter certumque est principium illud: *veritatem veritati non opponi, sed vero non opponi nisi falsum*. Hinc sequitur quod philosophus nihil docere queat, quod veritati revelatae opponatur. Nam illud certissime falsum erit. Atqui philosophus debet inquirere et docere verum, non falsum. Ergo statim ac ipse adverterit, se ratiocinando ad aliquid devenisse, quod veritati revelatae repugnat, tenetur ad trutinam revocare tum principia, ex quibus exorsus, tum ratiocinationem, qua progressus est, ut adinveniat, in quo deceptus sit, quum ei ratum exploratumque sit, se in falsam devenisse conclusionem. Et certissime alicubi falsitatem adinveniet, quod si unquam forte ei contingat, ut ipsam reperire nequeat, potius suam fateri debet ignorantiam et imperitiam, quam pertinaciter in illa falsa conclusione persistere (1).

(1) Totam hanc doctrinam clare proposuit Concilium Vaticanum in Constit. « Dei Filius », c. IV. « De Fide et ratione ». « Verum etsi fides sit

Neque hoc eiusdem libertati ac progressui ullo pacto obest, sicut neque libertati ac progressui viatoris nocet is, qui eum monet ne quandam adeat viam, quae ipsum a suo recto tramite ac termino devium faciat. Vera enim libertas et verus progressus ab omni errore expediti et immunes esse volunt, quapropter ea omnia media, quae nos adiuvant ut ab errore caveamus, quam maxime libertati ac progressui favent, et ingens emolumentum praebent.

Et hanc ob rationem vera ac sana philosophia modo *christiana nuncupatur*. Pariter dicitur *ancilla Theologiae*, quia ut ait S. Th. (in I. super Boet. de Tr. q. II, c. 3). «Tripliciter in sacra doctrina philosophia uti possumus. 1º ad demonstrandum ea, quae sunt praecambula Fidei.... 2º ad notificandum per aliquas similitudines ea, quae sunt fidei.... 3º ad resistendum his quae contra Fidem dicuntur sive ostendendo non esse necessaria». Ideo S. P. Leo XIII in Encycl. «*Aeterni Patris*» monet: «Philosophia, si rite a sapientibus usurpetur, iter ad veram fidem quodammodo sternere et munire valet, suorumque alumnorum animas ad revelationem suscipiendam convenienter praeparare: quamobrem a veteribus modo «praevia ad christianam fidem institutio», modo «christianismi praeludium et auxilium», modo «ad Evangelium paedagogus» non immerito appellata est.

supra rationem, nulla tamen unquam inter fidem et rationem vera dissensio esse potest: cum idem Deus, qui mysteria revelat et fidem infundit, animo humano rationis lumen indiderit, Deus autem negare seipsum non possit, nec verum vero unquam contradicere.

«Neque solum fides et ratio inter se dissidere nunquam possunt, sed opem quoque sibi mutuam ferunt, cum recta ratio fidei fundamenta demonstret, eiusque lumine illustrata rerum divinarum scientiam excolat: fides vero rationem ab erroribus liberet ac tueatur, eamque multiplici cognitione instruat. Quapropter tantum abest ut Ecclesia humanarum artium et disciplinarum culturae obsistat, ut hanc multis modis iuvet atque promoveat. Non enim commoda ab iis ad hominum vitam dimanantia aut ignorat aut despicit; fatetur imo, eas, quem admodum a Deo, scientiarum Domino, profectae sunt, ita si rite pertractentur, ad Deum, iuvante eius gratia, perducere. Nec sane ipsa vetat, ne huiusmodi disciplinae in suo quaque ambitu propriis utantur principiis et propria methodo; sed iustam hanc libertatem agnoscens, id sedulo cavet, ne divinae doctrinae repugnando errores in se suscipiant, aut fines proprios transgressae, ea, quae sunt fidei, occupent et perturbent».

SECTIO III.

PRINCIPIA FUNDAMENTALIA PHILOSOPHIAE.

10. Principium rationis sufficientis. — Qui illud perpendit desiderium, ex quo philosophia ortum habet, facile deprehendit, ipsum supponere uti ratum principium aliquod, veluti naturaliter in ipsa hominum mente insitum, quod sic efferri potest. *Omnis res rationem sui habet vel in se vel in alio.* et vocari solet *principium rationis sufficientis*.

Re quidem vera *ratio* hic idem est ac *id quod explicat naturam et existentiam alicuius rei*, scilicet id quod respondet huic quaestioni: *quid est haec res? quomodo et cur ipsa existit?* Et ideo quum homo inspiciendo res, quae eis prostant, has quaestiones sibi naturaliter movet, natura ipsa docetur revera dari rationem, quae eis satisfaciat.

Nam sicut sitiens adit fontes aquarum, quia ipsi certum exploratumque est, ibi adesse id, quod eiusdem possit sitim extinguere, ita homo rerum rationes ac causas inquiri, quia indubium et ratum habet, revera res eas habere, ac proinde dari rationem, quae explicet, *cur res ita sint*, et *quomodo sint*. Porro vel res in seipsis has rationes habent, quae earum naturam et existentiam nobis aperiant, et tunc homo conatur eas investigare et patefacere. Vel manifesto apparet, eas in se nullo modo habere rationem praesertim suae existentiae, et tunc aliud ens adinveniendum est, in quo ipsa reperiat. Evidens igitur est huiusmodi principium, omni rerum investigationi necessario praesupponi, et esse prorsus necessarium ac per seipsum evidens et indubium. Principium enim, quod ipsa natura nos docet, et quo, ipsa natura duce, ad ceteras veritates addiscendas impellimur, est proculdubio certum, imo initium et fundamentum omnis certitudinis.

11. Principium causalitatis. — Huic principio arcte connectitur, si forte in idem non incidit, et aliud, quod dici solet *principium causalitatis* et ita potest enunciari. *Omnis*

res, quae rationem suae existentiae non habet in se, ab aliqua causa producta est. Et revera quod non habet in se rationem suae existentiae, debet eam in alio habere. Sed non potest habere in alio, nisi quatenus ab eo recipit existentiam, quam non habet. Recipere autem existentiam ab alio idem est ac ab eo produci; et istud vocatur eius *causa efficiens*. Haec proinde est ratio existentiae illius rei, quae hanc rationem in se non habet. Merito igitur asseritur, quod principium causalitatis, et ipse conceptus causae efficientis intime connectitur cum principio rationis sufficientis.

Si quis vero quaerit, quomodo nobis innotescere queat rem aliquam non habere in se rationem suae existentiae, dicimus; quando res quaedam nunc est et prius non erat, certe non habet in se rationem suae existentiae, sed tantum in alio a quo producitur. Ideo solet principium causalitatis hac alia ratione proponi: *quod incipit esse, causam sui in alio habet.* Nam quod *incipit esse* idem est ac quod *non habet in se rationem sui esse*. Nam quod *incipit esse* est illud quod prius non est; atqui quando aliquid non est, nequit sibi dare esse, quia nemo dat quod non habet; ergo illud ab alio recipiat oportet. Sed recipere *esse* ad alio idem est ac habere in alio rationem sui esse. Ergo. Porro quoniam facile innotescere potest, *aliquid novi esse*, uti iugis ostendit experientia, facile etiam patere potest, quando res habet rationem sui esse non in se sed in alio, a quo producitur tamquam a causa efficiente.

Hoc aliud principium igitur non est nisi sequela et applicatio prioris, ac simul medium certum et infallibile, quo nobis innotescat aliquam rem habere in alio causam sui esse. Ipsum proinde (1) eadem evidentia ac certitudine gaudere dicendum est ac alterum quocum basim seu fundamentum constituit omnis scientificae investigationis, et ter-

(1) Hoc principium saepe brevitatis causa ita exponitur: *Omnis effectus causam sui habet.* Iamvero ipsum ab omnibus ita explicatur, ut in illud redeat, quod et nos proposuimus. Sed cum occasionem praebere possit, uti praebuit, quibusdam sophistis, ut illud reproberent, quasi tautologicum, utilius duximus alio modo ipsum efferre.

minum pariter omnis resolutionis seu analysis cuiuscumque scientificae veritatis. Quod etiam ex ipsa scientiarum omnium et praesertim philosophiae historia luculentissime confirmatur.

Quapropter manifestum omnino esse debet, quam falsi sint recentes quidam, qui hoc evidens principium vel denegare aggressi sunt, vel non posse uti certum admitti autumant; quo factum est, ut tota philosophia, naturali subducto fundamento, penitus rueret. Atque ideo multi sunt, qui vel nunquam curant, ut rationem rerum sufficientem afferant, et consequenter nullam veram profitentur philosophiam, vel desperando posse aliquid veri ac certi invenire, eam potius inficiati et in scepticismum delapsi sunt.

12. Finis Philosophiae. — Finis eius immediatus in eo est, ut tendentiam illam naturalem rerum causas sciendi expleat; et propterea omnes homines naturaliter philosophantur. At praeter naturalem hanc philosophiam, quae in ipsis quoque rudibus et incultis hominibus reperitur, alia agnoscenda est, quae *artificialis* dici queat, longo studio et labore tum proprio, tum aliorum qui eidem incubuerunt comparata, eiusque finis est naturalem tendentiam verum sciendi ita explere, ut in veram et ultimam hominis perfectionem redeat.

Ipsa enim praeprimis perficit intellectum, quae est eius praecipua facultas, et consequenter voluntatem; ac praeterea inservit ad eius naturam, originem ac finem rite agnoscendum.

Nam quamvis philosophus operam praestet, ut omnium causas investiget ac dignoscat, cum vero ad hominem devenit, tunc est velut in culmine et in obiecto praecipuo suae investigationis, quippe homo rerum omnium naturas in se virtualiter complectitur, unde merito *microcosmos* appellatur.

Quid sum? unde venio? quo vadam? — en problema maximi momenti, quod philosophus solvendum aggreditur.

At cognito praesertim hominis fine, statim necessitas sequitur statuendi media, quibus homo ad finem dirigi debet, in quo sese ultimo perficit. Finis igitur philosophiae in eo reponendus est, ut originem, naturam et praesertim finem hominis investiget ac statuatur eumque recte ad illum ordinet, et simul rationem doceat, qua sese iuxta suam naturam gerat, ut in sui finis assecutione se tandem ultimo perficiat. Et hoc Cicero etiam agnovit (1): « Quum aliqua causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut omnibus rebus posthabitis totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent; profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt ».

13. **Excellentia, utilitas ac necessitas philosophiae.**

— Hinc facile patet, quam excellens et utilis philosophia esse debeat, et quantum prae aliis scientiis emineat: a) Quia eis praecedere debet, ut media suppeditet, quibus ipsae utantur, ac recte in propriis investigationibus procedant; eo quod philosophia modum etiam docet rectam instituendi ratiocinationem et inductionem, atque adeo, ut S. Th. ait (2), omnibus aliis scientiis perfectionem impartitur. — b) Quia eius obiectum tum latius patet, tum altius assurgit in inquisitione ultimarum rerum causarum, quam obiectum ceterarum scientiarum. — c) Praesertim quia eo spectat, ut hominem simpliciter perficiat. Omnis quidem scientia hominem perficit, at semper secundum aliquam determinatam rationem, quae a quibusdam etiam negligi potest, ut a multis de facto negligitur. Philosophia vero hominem simpliciter secundum suam naturam perficit, cum ipsum ad finem suum dirigat, in quem omnes tendere tenentur.

Sapienter igitur Tullius animadverterat (3): « Tantus est in nobis cognitionis amor et scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur ». Insuper si omnis res necessario suum

(1) Tusc. l. V, c. 1.

(2) II S. D. 27, q. II, a. 4.

(3) De Finibus V, 18.

appetit finem, multo magis homo ad ipsum dirigi debet; philosophia ergo, quae hoc praestat, ut homo finem suum cognoscat, contempletur, et ad eum dirigatur, simpliciter homini necessaria dicenda est: unde merito poeta cecinit:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Haec autem philosophiae utilitas non in hominibus tantum individuís verum etiam in ipsa societate suum exercet influxum. Societas enim, quum sit *coniunctio virium hominum in commune bonum tendentium*, eo facilius hunc finem consequi valet, quo singuli homines meliores ac validiores adhibent vires. Istae autem vires sunt praesertim morales, quae efflorescunt ex sanis ac rectis principiis theoreticis et practicis veritatis ac moralitatis, quae in philosophia excoluntur. Societas ergo, quae viris conflatur, huiusmodi principia profitentibus, proculdubio ad suum finem cum magna securitate ac facilitate dirigitur (1). Recte igitur ibid. Tullius exclamat: « O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum!... Tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti; tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti; tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. Ad te confugimus; a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus ».

14. **Philosophia scientiarum.** — Imo tanta est praestantia ac philosophiae utilitas prae ceteris scientiis, ut istae omnes per eam peculiare incrementum ac subsidium nancisci valeant. Tam pridem Horatius principium illud pronuntiaverat in epist. ad Pisones: « *Scribendi, recte sapere est principium et fons* » quod quidem per philosophiam acquiritur. Et Cicero de se testatur:

(1) Hoc punctum clare evolvit P. Lahr « Cours de Philosophie », tome I, Introd. p. 22, III. Paris, Briquet, 1901. « Telles idées, telles mœurs: c'est vrai des individus, c'est encore plus vrai des sociétés; car les premiers peuvent être plus ou moins inconséquents avec eux-mêmes, les masses vont toujours au bout de leurs principes. Niez Dieu, le libre arbitre, l'autorité, la propriété et voyez ce que devient une société. De là l'inconséquence de ces politiques, qui permettent de tout enseigner, et qui défendent de tout faire ».

« Fateor, me oratorem, si modo sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis extitisse ». Verum non modo *ars dicendi* sed aliae quoque scientiae ex philosophia iuvantur; hinc enatae sunt philosophia historiae, philosophia iuris... etc., quae eo spectant, ut principia, rationes, ultimas causas gestorum hominum et iurium, quibus ipsi reguntur, investigent, ac nexum relationemque inter eadem vigentem demonstrent. Hoc pacto ipsae quoque evadunt philosophiae scientiae. Exempla prostant, prae ceteris apud S. Augustinum « *De Civitate Dei* » apud Bosuet « *Discours surs l'histoire universelle* » et in tot cursibus *philosophiae iuris*.

Unde Baco quoque asserebat: « Medicina in philosophia non fundata res infirma est ». Cfr. etiam quae admonet in tract. « De Dignitate et augmentis scientiarum ».

SECTIO IV.

SYSTEMATUM PHILOSOPHIAE BREVIS CONSPECTUS

15. Systema philosophicum. — Quae hucusque de indole, fine ac praestantia philosophiae tetigimus, permiscenda non sunt cum diversis systematibus, a quibusdam philosophis in hac scientia excolenda praeformatis.

Et praeprimis systema philosophicum est *complexus principiorum, sententiarum et conclusionum, quae harmonice inter se nectuntur, ut ad quandam unitatem redigatur scientia rerum et causarum totius universi*. Ita veritates, in hac scientia propositae, lucem maiorem sibi ad invicem affundunt, et rerum essentias atque existentias clare nobis aperiunt et velut ob oculos ponunt. Quocirca systema in se inspectum non modo philosophiae non obest, verum potius vel maxime prodest. Sicut enim res huius mundi mirabilem inter se praeseferunt ordinem relationemque, ita merito philosophus in earum naturam et causas inquirendo, adnititur veritates, quas inde infert, ad unitatem redigere, et systema quoddam extruere. Hinc tamen factum est, ut plura disparataque systemata in lucem prodirent, cum nonnulli philosophi, nobiliori quodam ingenio praediti, conati sint, nova ac propria systemata fabricare, quae saepe cum aliis

pugnant et sibi contradicunt. Sed quoniam veritas una est, error autem multiplex, evidenter sequitur, veram philosophiam unam esse, et haec systemata sibi pugnantia, falsa vel saltem suspecta, quaeque proinde merito ab ipsa philosophia in se distinguenda sunt (1).

Quocirca philosophus ille, qui huic scientiae primo manum admovet, vacuum et expeditam debet gerere mentem ab omnibus praecudiciis cuiuscumque systematis. Hoc autem non impedit, quominus opera huiusmodi philosophorum manu versentur, atque principia horum systematum investigentur. Si enim omnia *simul vera* esse nequeunt, quia *contraria non possunt esse simul vera*, saltem unum verum esse potest. Alia vero systemata, si non omnes sententias, quasdam tamen veras pronuntiare queunt. Imo adimus, hoc studium esse potius necessarium, si praesertim inspicatur maxima, quae adest, difficultas in philosophicis investigationibus.

16. Brevis conspectus historicus.

Praestat interim summis labiis praecipua quaedam systemata delibare (2).

Orientales. — Et primo nobis occurrunt philosophi Orientales.

Quidam sunt ex Chaldaea, quos Cicero antiquissimum appellat Doctorum genus, *et Magi* vocabantur, eos a Zoroastro institutos esse refert Plutarchus. Alii ex Phoenicia, de quibus Herodotus scribit (L. V, c. 58) «qui cum Cadmo advenerunt tum multas alias doctrinas tum vere litteras attulerunt, quae apud Graecos ante non fuerant». Tandem ex Persia, Arabia, Aegypto et Indiis, apud quos celebrantur Gymnasophistae, qui,

(1) Ergo Jouffroy, quum (l. c. Préf. Oeuvres de Reid) asserit, tot extare diversas philosophias, quot adsunt philosophi, evidenter confundit philosophiam cum systematibus philosophicis. Cfr. etiam A. Conti, *Storia della filosofia*, Lez. V, n. 16.

(2) Non philosophiae historiam hic in compendio tradere cupimus, sed tantum praecipua innuere systemata, quae evolutionem huius scientiae ostendunt, seu modum, quo a diversis doctis viris ea excolta fuerit.

ut Augustinus ait (1), nudi perhibentur philosophari in solitudinibus Indiae. Ex eorum quae extant scriptis vel fragmentis, antiquiora composita censentur inter a. 1500 et 1000 a. Chr.

Eorum philosophia est quam maxime religiosa, et versatur circa Deum creatorem mundi, circa ipsam creationem ac relationes seu officia creaturarum ad Deum. Dispersi solet in *Orthodoxam* et *Heterodoxam*. Prior cohaeret cum doctrina, quae in libris religiosis, « *Veda* » nuncupatis, reperitur, et exponitur praecipue in « Secundo Mimansa seu vedante » et apud *Brahmanos*. In ea adstruitur ens aliquod primum, aeternum, inconscium, quod *Brahm* appellatur: ex quo omnia emanant per quandam evolutionem, praesertim anima humana, quae post diversas evolutiones ad ipsum redit. Quare ad aliquem pantheismum ea tota reducit. Altera, quae maiorem nacta est favorem, systema constituit, cui nomen « *Buddismus* » factum est a quodam *Siddharta* seu *Sakya-Muni* ex regia stirpe Gotami, dein *Buddha* i. e. sapiente nuncupato ante saec. VI vel V a. Chr. Eius doctrina priori opponitur, denegando aut negligendo existentiam causae primae, hunc mundum tantum spectando eiusque mutationes; adstruit metempsychosim, nullam agnoscit in hac vita felicitatem, sed eam censet assequendam esse in nescio quonam *nirvana*. Ac proinde praecepta quaedam moralia tradit, quibus homines eam adipisci valeant.

Profecto hinc evidens fit, primos conatus philosophorum eo spectasse, ut primam causam efficientem mundi, et ultimum eius, praesertim hominum, finem investigarent ac delegerent, necnon intrinsecas causas harum rerum mutationum explicarent. Ex quo palam colligitur, philosophos statim ab initio agnovisse necessitatem inquirendi huiusmodi causas, ut naturali satisfacerent desiderio sufficientem rerum rationem earumque causas dignoscendi. De istis tamen licet affirmare cum S. Thoma (1). « Sicut pueri, de novo loqui incipientes, imperfecte et balbutiendo loquuntur; ita

(1) *De Civ Dei*, L. 15, c. 20, M. L. XLI, 462.

(2) *In I Met.* l. 17.

philosophia priorum philosophorum visa est balbutiendo et imperfecte de omnibus loqui ».

17. Graeci — vero prima semina ex istis habita ita excoluerunt, ut longe uberiores fructus afferrent. Et quia Religio semper primus fuit campus, quem homines excolere studuerunt, primi fructus etiam apud graecos in rebus ad Religionem pertinentibus apparuerunt, ut satis innuunt eorum tum poëtica tum philosophica opera. Inde quidam floruerunt, qui perfectius speculati sunt, curando investigare etiam principia intrinseca rerum, ut rationem sufficientem earum sibi redderent; hinc determinata quaedam principia philosophica et prima systemata proposuerunt.

Principes ex eis dicti sunt septem Sapientes: Thales Milesius; (c. 639-546). Pittacus ex Mytilene, Bias ex Priene, Solon Atheniensis, Cleobulus Lindus, Chilon Lacedaemonensis et Periander Corinthius. Ipsi tamen nondum systema quoddam determinatum efformarunt. Dein exstiterunt quaedam scholae, quae systemata construere incipiunt; et constituunt primam philosophiae graecae periodum.

Haec **Prima Periodus** complectitur tempus a saec. VII usque ad a. 450 a. C., a Thalete usque ad Socratem, ideoque *antesocratica* appellatur. Haec periodus est tempus formationis seu iuventutis, et quia praesertim natura, i. e. mundus externus inquiritur, vocari solet *periodus cosmologica*. Praecipuae scholae huius periodi fuerunt: Ionica, Pythagorica et Eleatica.

Ionici potius ex corporum mutatione eorum principia agnoscenda curaverunt, et ad principia tantum materialia animum verterunt, in quibus causas rerum tum intrinsecas tum extrinsecas quaerere conati sunt. Inde statuerunt, omnia fieri ex atomis et elementis, quin aliud principium intrinsecum et causam extrinsecam admitterent. Antiquiores habentur: Thales, Anaximander, Anaximenes et Heraclitus, qui unum elementum ut principium constitutivum admittunt.

Thales dixit: omnia ex aqua facta esse. *Anaximander* (c. 611-546, a. Chr.) admisit quandam materiam informem "απειρον" ex cuius evolutione res factae essent. *Anaximenes* dixit: Sicut anima in nobis est aër, quod etiam nos circumdat, ita aëre et fumo totus mundus constat. *Heraclitus* vero ex igni omnia facta esse statuit.

Deinde occurrunt juniores: Empedocles Agrigentinus, Leucippus, et Democritus Abderites, Anaxagoras Clazomenius, qui non unum sed plura principia prima corporum statuerunt. Et ideo *Empedocles* (c. 450 a. Chr.) corpora e quatuor elementis constitui inquit, ex terra, aqua, igni et aëre. Insuper praeter causam materiale[m] admisit aliam, quam *amorem* vocavit, quae atomos coniungeret. *Leucippus* et *Democritus* (420 a. Chr.) posuerunt atomos et motum perpetuum, ex quo illae atomi agitatae fortuito inter se coniunctae sunt ad diversa corpora efformanda: inde isti duo *Atomistae* dicti sunt. *Anaxagoras* (500-428, a. Chr.) vero admisit principia corporum esse moleculas diversae naturae inter se, ex quibus diversa corpora constant. Et ideo de istis omnibus ait Aristoteles: « Plurimi, qui primo philosophati sunt, ea sola aestimarunt omnium esse principia, quae materiae species sunt » (1).

Schola Pythagorea contra, quae fere eodem tempore ac Ionica exstitit, per aliam viam progressa est. Eius asseclae ex *esse* rerum earum essentias colligere conati sunt, et in Mathematicis sistendo ex numeris essentias rerum explicare adnitebantur. « Cum autem, uti refert Aristoteles, (Ibid., 5) numeri priores his natura sint, in numeris vero plures similitudines tum ad res existentes, tum ad ea quae fiunt, quam in igne, in terra, et in aqua inesse viderentur cernere... item cum harmoniarum in numeris inspicerent passiones ac rationes: quum itaque cetera quidem videretur natura omnis numeris assimilari, numeri vero totius naturae primi, numerorum elementa entium quoque cunctorum elementa esse putarunt, totumque caelum harmoniam et numerum esse: et illa quidem, quae de numeris et harmoniis consentanea passionibus et partibus caeli ac universi dispositioni monstrare poterant, colligentes, applicabant ».

Eleatici vero potius metaphysicae speculationi sese dedērunt, et cum Ionici omnia in motu sita esse autumaverint, isti contra universum esse aliquid unum asseruerunt; sed *Parmenides* (c. 40 a. Chr.) videtur ponere omnia esse unum secundum formam, *Melissus* secundum materiam, *Xenophanes* (575-490) quamvis unum posuerit, nihil clarum dicit. *Zeno* (c. 490) pariter Monismum Parmenidis defendit, monstrando contradictiones, quae sequerentur, si entia essent multa et in motu vel in spatio.

Exinde liquet, qua ratione pedetentim primi philosophi in suis investigationibus progredierentur, semper in ultimas

(1) *Metaphysicorum* L. I c. 3.

rerum causas inquirentes. Primo enim animum verterunt ad causas extrinsecas, efficientem et finalem, deinde ad intrinsecas, materialem et formalem.

18. Sophistae — Sed quum eorum systemata manifeste viderentur non explicare rerum naturas, occasionem multis dubiis praebuerunt, et ideo quidam exorti sunt, qui ex eorum falsis et contradictoriis principiis deduxerunt, ad scepticismum potius recurrendum esse, cum circa rerum veritates nihil cum certitudine cognosci posse censerent.

Et ita extiterunt *sophistae*, qui in illud praecipue incubuerunt, ut quibusdam cavillationibus ac sophismatibus etiam ea, quae absurda et ridicula omnibus videntur, ut vera probari posse ostenderent, et ideo pro nihilo habendas esse argumentationes, quibus philosophi sua systemata probare nitebantur. Celebriores sophistae habentur *Protagoras Abderites* (480-441) (qui ideo princeps scepticismi censetur, et quum scriptum composuit, in quo negavit cognosci posse, *an Deus existat*, ut impius morte damnatus fuit, eiusque scriptum flammis consignatum), *Hippias Eleus*, *Prodicus Ceus* et *Gorgias Leontinus* (c. 487 a. Chr.).

At sophistae, licet forte nolentes, mirum quantum effecerunt ad philosophiae incrementum, ipsi enim ad ingenia acuenda, et accuratius ratiocinandum alios impulerunt, quibus viam straverunt, ut propriis armis ipsorum sophismata solverent, et profundius veritates philosophiae statuerent.

19. Periodus secunda philosophiae graecae ex eis ortum habuit, atque ad suum pervenit culmen. Haec periodus complectitur tempus ab a. 450 a. C. usque ad saec. III p. C., a Socrate usque ad Eclecticismum. Tempus hoc est perfectionis seu virilitatis, et quia obiectum praedominans est homo, vocari solet *periodus anthropologica*. Ex nomine regionis in qua maxime floruit, philosophia huius periodi appellatur etiam *attica*. In ea eminuerunt tres celeberrimi philosophi, *Socrates*, *Plato*, *Aristoteles*.

Socrates (469-399) primus fuit, qui, ut Cicero ait, (1) videtur

(1) Acad. post. 1, 4, 15.

« a rebus occultis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerant, avocavisse philosophiam et ad communem vitam adduxisse, ut de virtutibus et vitiis omnibus, de bonis rebus et malis quaereret ». Ita enim ipse, ut suos discipulos ab effraena sophistarum libertate abduceret, ad mores excolendos eorum vertit animos; unde saepe illud in ore habuit principium: « *Γνώθι σεαυτόν* ». Et pariter ut facilius eos refutaret, semina dialecticae iecit. Faciebat enim interrogationes suis auditoribus, et ex concessis deducebat conclusiones, quae erant contradictoriae eorum pronunciatis, ita ut ipsi vel pugnantia loqui, vel se erravisse fateri debuerint. Inde celebris facta est *Ironia socratica*. Eadem methodo veritatem firmare curabat, et sic ad definitiones et conceptus universales deveniebat, quibus scientia indiget, ut aliquid statuere possit.

Et ideo « Socrati iure proprio attribuat quispiam inductivas orationes et definitionem universalis » (1). Ipse videtur admisisse immortalitatem animae, existentiam unius Dei (quam ob rem sophistarum calumniis morte mulctatus est), et statuit ultimum bonum hominis esse felicitatem, quae reponenda est in acquisitione scientiae et virtutis, quam nobis comparamus accedendo ad Deum.

Quum Socrates nihil scripserit, ideo ex suis discipulis eius doctrina nobis tradita est, isti vero inter se divisi sunt et diversas constituerunt sectas; quidam vocati sunt Socratici Minores, quia imperfectius suum magistrum secuti sunt, alii cum Platone Academiam veterem statuerunt.

Ad primos pertinent *Megarici*, ab Euclide Megareo (440 a. Chr.) Socratis discipulo ita nuncupati, qui ad se quosdam recepit, et conatus est doctrinam Socratis cum Eleatica coniungere, docendo, Bonum esse unum, quod est semper immutabile, extra quod non datur nisi nihil. *Cynici* cum Antisthene (c. 422 a. Chr.) eorum principe, qui ad gymnasium Cynosargeseum sese conferebant, ac docebant, virtutem esse unicum bonum hominis, quae sola sufficit ad eum felicem reddendum. *Cyrenaici*, ex Aristippo (c. 400 a. Chr.) Cyrenae nato, ab Aristotele sophista nuncupato, felicitatem in voluptatibus ac delectationibus statuebant.

Plato princeps Socratis discipulus fuit (427-347), qui etiam « longe lateque peregrinatus est, quaquaversus cum alicuius nobilitate scientiae percipiendae fama rapiebat » (2), et Pythagoreos praecipue audivit. Ideoque philosophiam prorsus ampliavit, et « utrumque coniungendo (i. e. philosophiam practicam Socratis

(1) Arist. M. 13, c. IV.

(2) S. Aug. *De Civ. Dei*, l. 8, c. 4. M. L. XLI, 288.

ac speculativam Pythagorae) philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, unam moralem, quae maxime in actione versatur, alteram naturalem, quae contemplationi deputata est: tertiam rationalem, qua verum disternitur a falso » (1). Ipse definitionis usum, quem a Socrate acceperat, perficere studuit, et a rebus moralibus ad quodlibet rerum genus extendit, eiique usum divisionis addidit, quae ad distinguendas varias rerum classes esset necessaria: atque etiam ad rectum ratiocinandi usum viam stravit. Neque ipse solum quae ab aliis tradita erant transcripsit, sed multa ex suo ingenio prompsit, ac novam omnino formam dedit philosophiae, quam cum videret solum versari posse circa res et causas immutabiles, et rationes rerum absolute certas, statuit dari ideas omnium rerum in se immutabiles, a quibus et res determinatas haberent naturas in se, et mens nostra similitudines seu species, quibus eas cognosceret, participaret, et ita scientiam sibi de rebus compararet.

Plato autem in Academia, quae nemorosum fuit suburbium ab Atheniensium civitate fere mille passus, docuit, ex qua eius discipuli *Academici* dicti sunt. Sed isti post magistri decessum tripartitam instituerunt sectam. Quidam fidelius adhaerendo Platonis principiis de ideis, ea tamen coniungendo cum principiis de numeris pythagoricis, Academiam constituerunt Veterem, in qua praeceminuerunt Speusippus, Xenocrates, Heraclides, quibus accedunt Palaemon, Crates et Crantor, qui magis a Platone secesserunt et scientiam sectabantur potius in dubio sistendo. Ideo viam Academiae secundae vel mediae aperuerunt, quae dogmatismum Stoicorum oppugnando, non dari certitudinem contendit. Institutor fuit Arcesilaus, quem Lactantius ignorantiae magistrum appellavit, cui accedit Carneades, qui tres tantum probabilitatis gradus admisit. Tertia seu nova Academia reactionis gratia ad dogmatismum iterum redit, instituta a Philone Larissaeo, et ab eius discipulo Antiocho Ascalonita continuata.

Aristoteles tandem philosophiam omnino perfecit eamque universalem reddidit, ac sub perfecta constituit forma, (384-322) fuit « vir excellentis ingenii, eloquio Platoni quidem impar, sed multos facile superans, qui sectam Peripateticam condidit, quod deambulans disputare consueverat, plurimos discipulos (Platonis) praecelara fama exercebat » (2). Quare merito ipsi nomen *Philosophi antonomastice* factum est.

« Nam, ut merito ait Baco (3), de famosis « Philosophus »

(1) S. Aug. *ibid.*

(2) S. Aug. *ibid.* c. 12. M. L. XLI, 237.

(3) Opus maius 6, 1, c. 3, p. 7.

solus Aristoteles cum sua familia vocatus est iudicio omnium sapientium, quoniam ipse omnes partes philosophiae digessit secundum possibilitatem sui temporis». Iuxta eius mentem philosophia definita est: «Cognitio rerum necessariarum et immutabilium per veras et proprias causas»: divisa est etiam in *primam* et *secundam*; altera, quae et Metaphysica dicta est, considerat rationes universalissimas et communissimas omnium rerum: altera rationes particulares et proprias diversarum specierum rerum. Et quia omnis scientia habetur per conceptus universales, istos ab ipsis rebus hauriri statuit, virtute tamen alicuius facultatis intellectivae, quae ab ipso vocata est intellectus agens. Laudi etiam ei praecipue tribuendum est, praecepta logicae simul construxisse, quibus recte et faciliter veritates inquiri et inveniri possunt.

Discipuli eius, qui Peripatetici dicti sunt, distribui possunt in priores, qui, metaphysicis sepositis quaestionibus, rebus positivis i. e. studio rerum naturalium et ethicae potius operam dederunt; et posteriores, qui fidelius suo adhaeserunt magistro, eius opera commentando. Inter illos digni sunt qui nominentur Eudemus Rhodius, Theophrastus Lesbos, Dicaeaeus Messenius Strato ex Lampsaco; inter alios memorantur Andronicus Rhodius, Boethius Sidonius, Nicolaus Damascus, Aristocles Messenius.

20. Post Aristotelem vero incepit occasus philosophiae classicae seu atticae. *Schola enim peripatetica* ab ipso instituta a suo culmine multum declinavit, ac speculativis relictis quaestionibus ad practicas animum convertit. Hinc tres scholae praecipue enatae sunt: *stoica*, *epicurea* et *academica scepticorum*.

Schola Stoica — ex graeco «*στοά*», quae erat porticus Athenis, quo illi philosophi sese receperant, a Zenone fundata (342-270?), dein a Cleanthe ac praesertim a Chrisippo (281-208?) continuata fuit. Iuxta eius doctrinam, philosophia seu sapientiae studium est perfectum bonum, id est virtus, in qua hominis beatitudo consistit. Democriti placita impugnavit, ac docuit finem philosophiae esse, ut doceat viam, quae ad felicitatem ducit. Hanc statuit in eo, quod homo vivat secundum naturam perficiendo seipsum, amando virtutem in se ut unicum hominis finem.

Schola Epicurea — ab Epicuro (341-270 circ.) et ipsa unice intendit in finem philosophiae practicum, quam appellat artem acquirendi vitam felicem. Ea vero Democriti atomismum ample-

xata est, unde omnem nostram cognitionem ad sensilem reducit, ac proinde hominis felicitatem in voluptate ac sensuum complacentia reponit.

Scepticismus. — Interim Pyrrho Elius (365-275) hanc utramque scholam earumque opposita principia simul conferendo, intulit nullam esse certam. Et quum non parum difficultatis adinveniret in vindicandis principiis quibusdam philosophiae theoreticae, quae in istis scholis potius negligebantur, statuit, non posse hominem felicitatem acquirere nisi se absteineat ab aliquo iudicio ferendo. Ex eo proinde ortum habuit *secunda Academia*, directe ab Arcesilao (315-240) fundata; et *tertia Academia*, auctore Carneade (213-129). Eis postea accesserunt in fine saec. I, a. C. *Neo-pyrrhonismus*, ab Aenesidemo excellus et schola *Sexti Empirici* in fine saec. II, post. C. Ii omnes plus minusve scepticismo Pyrrhonis addicti fuerant.

21. **Tertia periodus** philosophiae graecae complectitur tempus a saec. I usque ad saec. VI p. C.: per tria ergo saecula coincidit cum periodo anthropologica. Hoc tempus est decadentiae seu senectutis philosophiae graecae; cum obiectum principale sit Deus seu theosophica unio cum Deo, periodus haec appellatur *theosophica*.

Eclectismus — Quatuor scholae *peripatetica*, *academica*, *stoica* et *epicurea*, eorum praecipuis auctoribus demortuis, non parum amiserunt auctoritatis ac ponderis. Scepticismus autem, sat etiam diffusus, magis conferebat ad eas singulas despiciendas. Quo factum est, ut quidam conarentur, eas omnes simul componere in unum systema, quod omnes amplecteretur. Ita habitus est eclecticismus. Eum praecipue fovērunt *Philo* ex Larissa (circa a. 80 a. C.), qui *quartam Academiam* fundavit, *Antiochus* (60 a. C.); stoici *Panaetius* Rhodius (c. 185 a. C.) eiusque discipulus *Posidonius*; et quidam peripatetici e. g. *Andronicus* Rhodius (c. 60 a. C.), cui serius accessit *Alexander Aphrodisius* (c. 200 p. C.). Inter Romanos eclecticus maximae notae fuit *M. T. Cicero* (106-43 a. c.). Sed quidam stoicismum potius secuti sunt e. g. *Scipio Africanus*, uterque *Cato*, *Seneca*, *Epictetus*, *Marcus Aurelius* et alii.

Neoplatonici — A saec. I ad VI post. C. philosophi non christiani philosophiam eclecticam excoluere praesertim religiosam, ad facilius vitandum scepticismum ubique serpentem, ac proprias religiones contra Christianismum tuendas. Usi sunt praesertim Platonis principiis, unde *Neoplatonici* appellati. Praecipue enumerantur praeter Philonem Alexandrinum (30 a. C.-50 p. C.), ii qui in *schola Alexandrina Romana* floruere e. g. *Ammonius Saccus* (176-250 p. C.) *Plotinus* (205-207 p. C.), huius scholae proprie fundator et *Porphirius* (233-304), acerrimus Christianismi infensor.

22. Philosophia Patrum. — Patres, qui primi exlitere philosophi christiani, ad errores contra Fidei dogmata refellendos, ac gentiles ad eam reducendos, veritatem principum philosophiae graecae ad examen vocarunt. Et sicut August. ait: « Ipsi gentiles si quid divinum et rectum in doctrinis suis habere potuerunt, non improbaverunt patres nostri » (1).

Et inde ortum habuit philosophia Patrum seu Patristica, quam sic Clemens Alexandrinus clare descripsit « Philosophiam autem non dico Stoicam, nec Platoniam aut Epicuream et Aristotelicam, sed quaecumque ab his sectis recte dicta sunt, quae docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum selectum dico Philosophiam » (2).

Quo patet, rationem philosophandi a SS. Patribus usurpatam illam fuisse, quae *eclectica* seu electiva dicitur; non ita tamen ut a Neoplatonicis et nuper a Cousinio adhibita fuit, qui pugnantia coniungere simul conati sunt, errores cum veritatibus male permiscendo; sed quatenus excerpserunt ea, quae vera censebantur, atque Revelationi consentanea, ac repudiarent quae falsa omnino esse videbantur.

Negari tamen nequit primos Ecclesiae Patres potius Platonem praec aliis secutos esse, quos inter eminet S. Augustinus, qui princeps huius philosophiae iure censetur, quia ut idem ait

(1) *De Bapt. c.* Donatistas l. 6, cap. 43, n. 87, M. L. XLIII, 224

(2) *Strom.* l. I, cap. 7, M. G. 8, 732.

« Ideo istos philosophos (Platonicos) dixi aliis fuisse meliores in comparatione peiorum, quia fuerunt philosophi qui docerent, homini, cum mortuus fuerit, nullam vitam postea remanere. Talibus illi utique praeponendi sunt. Et in quo erant illi meliores, *quamvis in multis a veritate deviantes (in quibus ideo omnino deserebantur, ut eorum opera legenti patet)* tamen in quo erant isti superiores, veritati fuerant appropinquant» (1). El Clemens Alexandrinus (2): « Philosophia graeca non reddit veritatem (revelatam) firmiorem, sed eam defendendo contra argumentationes apparentes et fallacias sophistarum, dicta est sacpes opportuna ad vineam protegendam... Dialectica nos adiuvat ne arma cedamus contra haeresiae impetus ».

Attamen quum haeretici in dies imperversarent, suosque errores sophismatibus communissent, Aristotelis opera manu versare coeperunt, quippe qui dialecticam in perfectam formam reduxisset, eius principis de anima eiusque facultatibus usi sunt, ideoque quum aliquod philosophiae compendium vel aliquam eius partem tradere voluissent, Aristotelem ducem secuti sunt, ita tamen ut eius philosophiam difarent, et in quibusdam pronuntiatis utpote erroneis illum desererent ac refellerent.

23. Scholastica. — Deinde vero saeculo VIII labente, quum *Carolus M.* e Britanniae finibus in Galliam Alcuinum seu Albinum arcessivit, iste Palatii *scholam* instituit, quae Regis aliorumque ex eius domo instructioni usui esset; multum instaurandis scientiarum studiis adlaboravit, et plures de re philosophica scripsit libros. Ob conatus pariter eiusdem Caroli M., Ludovici Pii et Caroli Calvi plures eadem aetate floruerunt scholae, puta *Lugdunensis*, *Fuldensis*, *Corbiensis*, *Rhemensis*, aliaeque nonnullae. Ita Philosophia P.P. novam perfectamque induit formam, et ab his scholis, in quibus initio floruit, *Scholastica* nuncupata fuit. Ea hunc sibi praestituit finem; *scientiam* nempe *constituere*, quae *innixa principiis rationis semper tamen dogmatibus Christianae Revelationis consentiret*, quum nulla inter Fidei dogmata ac principia rectae rationis discrepantia extare possit, et ideo ipsis dogmatibus declarandis omnino accommodata

(1) Sermo 240, *De Resurrectione corp.* c. G. c. IV, M. L. XXXVIII, 1032.

(2) *Stromat.* I. I, s. 20, M. G. VIII, 318.

esset. Rite igitur Scholastica definita fuit: *Philosophia Patrum ad formam scientiae revocata*.

Saeculo autem XI celeberrima controversia, inter Scholasticos exorta, in causa fuit, cur philosophia scholastica magnum arriperet incrementum, auctoribus praesertim S. Anselmo (1033-1109) *Gulielmo de Champeaux* (1070-1120) *Petro Abelard* (1079-1142) et aliis. Deinde saec. XIII cum Aristotelis opera in varias Europae partes importata fuissent, ad culmen suum usque ipsa excrevit, et extitit celeberrima illa philosophiae scholasticae aetas, in qua maxime florere, praeter *Petrum Lombardum* (m. c. 1160) dictum magistrum sententiarum, *Alexander Halensis* (m. 1245), *B. Albertus M.* (c.1206-1280), *Angelicus Doctor S. Thomas* (1227-1274) *S. Bonaventura* (1221-1274) *Ioannes Duns Scotus* (1266-1308)... et alii nonnulli, quorum nomina et opera celeberrima sunt in philosophiae historia, quin necesse sit ea modo vel breviter innuere.

Sequenti aetate diversae scholae enatae sunt: *Thomista*, *Scolista*, *Augustiniensis*, ita nuncupatae ex diversis auctoribus, quos sequebantur. Ipsae, quamvis in multis principiis praesertim fundamentalibus inter se convenirent, in nonnullis tamen subtilioribus discrepabant. Et cum forte in his plus aequo immorarentur, occasionem aliis praebuerunt scholasticam despicendi. Nihilominus etiam in saec. XV-XVI nobiliores recensentur scholastici e. g. *Sylvester Ferrariensis* (1474-1528), *Card. Caietanus* seu *Thomas de Vio* (1469-1534), *Franciscus de Victoria* (1480-1566) *Dominicus Soto* (m. 1560), *Bañez* (m. 1604), *Ioannes a S. Thoma* (1589-1644), *Petrus Fonseca* (m. 1599), *Gabriel Vazquez* (m. 1604), *Franciscus Toletus* (m. 1696), *Lessius* (m. 1623); *Bortholomeus Mastrius*, Patres Carmelitani Collegii Complutensis et praesertim *Franciscus Suarez* (1548-1617) merito ab ipsis SS. Pontificibus nuncupatus *Doctor Eximius*, qui in suis operibus totam historiam et doctrinam philosophiae scholasticae ad suam usque aetatem amplexatus est. Ceterorum nomina omittimus, ne longius discurremus.

24. Scholasticae indoles. — Scholastica revera non est peculiare quoddam philosophiae systema, quum diversa systemata etiam opposita in se amplectatur.

Ea potius dicenda est: « *determinata quaedam philosophandi ratio fere omnibus scholasticis communis, qua ipsi in usu rationis ad veritates investigandas ac detegendas uti sunt* ». Eorum autem doctrina paucis huc redit.

1) Initium sumebant a principiis quibusdam communibus, quae ratio humana naturaliter dictat, et ideo ab omnibus uti rata ac indubia habentur, imo iugiter usui sunt in vita hominum quotidiana. Ea vocari solent principia prima seu veritates sensus communis. Unde etiam a quibusdam scholastica appellatur *philosophia sensus communis*.

2) Ex istis adnitebantur, ope experientiae ac praesertim analysis et ratiocinii, deducere alias veritates minus notas, eas in primis quae cum veritatibus revelatis connectuntur, vel etiam quasdam revelatas, ostendendo eas uti certas esse adstruendas, vi solius quoque luminis rationis. Quocirca artem dialecticam quam maxime callebant, quippe quae prorsus necessaria est ad istas veritates rite deducendas.

3) In huiusmodi tamen investigationibus ipsi saepe amplectebantur principia ac veritates iam tum a Patribus, tum a philosophis graecis, praesertim ab Aristotele, excultas, cuius auctoritas magni ab omnibus fiebat. At quamvis eius fundamentalia principia omnibus communia essent, non omnia tamen caeco modo admittebantur, imo quaedam minoris momenti reiciebantur.

4) Hac ratione omnes eo tendebant, ut praecipuas rationis veritates ad unitatem quandam reducerent, easque ostenderent harmonice convenire cum fidei veritatibus. Hoc facile patet in tot *Summis Theologicis* ab eis confectis.

5) Hinc factum est, ut quaedam principia omnibus communia essent, e. g. *obiectivus cognitionis valor, veracitas sensuum et intellectus circa proprium obiectum*; — *origo cognitionis, quae a rebus causatur et mensuratur*; — *existentia conceptuum universalium*; — *valor methodi synthetico-analyticae, quo initium fit ab experientia iuxta principium illud: nihil est in intellectu nisi prius fuerit in sensu*; et deinde ope analysis devenitur ad ultimas rerum causas determinandas; — *existentia primorum principiorum indemonstrabilium praesertim rationis sufficientis et principii causalitatis*; — *existentia quatuor causarum earumque mutua causalitas*. Hinc deducebantur quaedam conclusiones omnibus communes, e. g. *existentia Dei, creatio mundi, distinc-*

tiones reales inter species et individua, inter substantiam et accidens, inter essentiam substantialem et facultates operativas, inter istas earumque operationes, inter causas materiales et formales, quae in omnibus corporibus adstruebantur; spiritualitas animae humanae eiusque immortalitas, libertas arbitrii, et nonnullae aliae veritates sive theoreticae sive practicae.

6) Praeter istas vero aliae reperiuntur conclusiones circa quaestiones profundiores et subtiliores, in quibus non erat consensus, sed multae potius extabant controversiae, ac diversas scholas seu systemata constituebant e. g. scholam *thomisticam* et *scotisticam*, scholam *nominalium*, *conceptualium* (1) et *ultrarealistarum*. Imo in istis iisdem scholis diversae sententiae proponebantur.

7) Quare merito doctrina scholastica, quae in prioribus illis principiis, continetur, discernatur oportet a quaestionibus istis subtilioribus et controversis. Et tunc ea apparet non systema quoddam arbitrarie confectum, sed *philosophia illa perennis quae prius a gentilibus exculta, a Patribus expolita, a scholasticis ad scientificam formam redacta, semper tamen ipsa natura duce ac magistra, eo tendit ut naturali hominum desiderio vera sciendi faciat satis.*

25. Scholastica deseritur. — Philosophia scholastica, quae ad initium usque saeculi XIV ab omnibus magno in pretio habita fuit, hoc saeculo vero ineunte primo ab *Ockamo* (c. 1280-1347) et ab eius schola oppugnata fuit. Saeculo deinde proximo, quum graecarum ac latinarum litterarum studio et amore plurimorum animi repleti essent, contra scholasticos, *barbarum*, uti aiebant, *dicendi genus adhibentes*, et ipsi invaluerunt.

Tandem *Lutherus* cum sua pecudum turba, ut melius suos errores sustinere ac germanam Ecclesiae Catholicae fidem evertere valeret, arma contra scholasticos gessit eisque valde infensus fuit. Conabantur tamen ipsi Protestantes aliique Aristotelicam philosophiam ab ipsis libris Aristotelis immediate haurire, at cum Scholarum Doctores duces sequi dedignarentur eosque

(1) Iuvat hic statim advertere, quosdam *nominales* et *conceptuales* non semper fideliter adhaesisse etiam communioribus scholasticorum principiis, uti videmus in quaestione de universalibus, ac magnum eis vulnus attulerunt, unde merito iuxta quosdam videtur eis denegandum nomen scholasticorum.

potius impugnare contenderent, in plurimos prolapsi sunt errores. Quo factum est, ut XVI saeculo ineunte ob conatus protestantium, qui effraenam libertatem propugnare nunquam destiterunt, ob progressus, qui in rerum naturalium scientiis, in mathematicis, in rerum litterarum ac phylologiae studio, in dies augebantur, nonnulli veterum philosophiam aspernarentur et ad novae philosophiae creationem animum verterent. Inde Philosophia illam suam unitatem ac universalitatem, quae tam feliciter apud scholasticos floruit, quaeque ut proprium veritatis signum iure habetur, omnino amisit, ac sub novis oppositisque systematibus in lucem prodiit.

26. Philosophia Novatorum. — Scholastica despecta, alii extiterunt philosophi, qui diversa efformare systemata conati sunt. Eorum commune principium erat: *a veterum philosophia animum omnino abducendum*, quam delendam esse iactilabant, et *philosophicas inquisitiones e novo instaurandas*, causas rerum earumque rationes sufficientes determinando, nulla prorsus habita veritatum ratione, quas veteres iam adinvenerant; facienda erat, uti aiebant, *tabula rasa* ex omnibus eis. Quod quantae superbiae ac stultitiae sit, nemo est, qui non videat, si considerat debilitatem intellectus hominis, qui necessario indiget sapientia veterum, ut possit et ipse quoque evadere sapiens.

Aliud praeterea commune principium erat « philosophiam omnino a theologia ac Religione seiungendam esse », ita ut *Baco*, qui princeps huius novae philosophiae fuit, assereret: « Quemadmodum Theologiam in philosophia quaerere perinde est, ac si vivos quaeras inter mortuos, ita philosophiam in theologia quaerere non aliud est, quam mortuos quaerere inter vivos » (1).

Ad hoc ideo necesse erat novam philosophandi instituere methodum; nova iacere principia in oppositione ad methodum ac principia scholasticae; hoc autem obtineri non poterat, nisi novum de cognitione systema institueretur, reiiciendo illud scholasticorum principium, quod *omnis co-*

(1) Cfr. Christ. Tomasium, *introd. ad phil. aulicam*, cap. II, s. 39.

gnitio nostra incipit a sensibus, qui a rebus suam hauriunt materiam.

Istis novis principiis statuere conati sunt novam metaphysicam, philosophiam naturalem, psychologiam et ethicam, et ita reformatio, vel potius *deformatio* in tota philosophia habita est. Hinc nil mirum, si tot errores irrepserint et tam effrons propugnati sint, praecipue pantheismus, filius superbiae hominis, qui se Dei similem facere vellet.

Duplicem viam tamen ingressi sunt Novatores. Quidam sola nisi sunt experientia sensuum, nil aliud admittendo praeter ea quae sensus testantur, unde *empiristae* dicti sunt.

Alii e contrario nullo modo experientia fidentes, propter sensuum fallaciam, ex puris mentis ideis initium sumpserunt, hinc *idealistae* nuncupati sunt.

Boca (1561-1626) primus est, qui Novum Organum scripsit, in quo novam philosophandi methodum instituendam curavit, sistendo praecipue in inductione (quae tamen iam nota erat Aristoteli et Scholasticis) asserendo: « Nemo expectet magnum progressum in scientiis... nisi philosophia naturalis ad scientias particulares perducta fuerit, et scientiae particulares rursus ad naturalem philosophiam reductae » (Nov. arg. l. I, cap. 80). Et ideo licet ipse non denegaverit, posse rationem cognoscere etiam res non sensibiles, quum tamen negaverit omnem vim demonstrationi deductivae, viam aperuit *empirismo* et *sensismo*.

Sed praecipuus sensismi patronus habetur **Hobbes** (1588-1679) qui asseruit: « Subiectum philosophiae sive materia, circa quam versatur, est corpus omne, cuius generatio aliqua concipi, et cuius comparatio secundum ullam eius considerationem institui potest » (Log. cap. I, 8). Et alibi: « Finis philosophiae est, ut praevisis effectibus uti possimus ad commoda nostra, vel ut effectibus animo conceptis per corpora, ad corporum applicationem effectus similes producendos, quatenus humana vis et rerum materia patitur, utamur ».

Locke autem (1632-1704) ulterius progressus est, et sensismum ad systema quoddam reduxit. Ipse enim originem idearum explicandam studuit, postquam Cartesii opera legerit. Et quoniam eius principia falsa adinvenerit, ad opposita se confugit illas ideas agnoscendo, quae per sensus tantum hauriuntur et putat, ideam substantiae esse complexum qualitatum sensibilibum, quas supponimus esse in aliquo subiecto.

Condillac (1715-1780) eadem principia magis magisque evoluit, et omnes nostras cognitiones nonnisi *sensationes transformatas* esse autumat. Hoc systema quam maxime in Gallia evulgavit. In Italia vero eadem principia disseminarunt Franciscus Soave (1743-1806), vertendo opera Lockii, et iuristae Dominicus Romagnosi (1761-1835) ac Melchior Gioia (1767-1828).

Cartesius vero (1596-1650) eadem fere aetate aliam ingressus viam, sensuum veracitatem in dubium revocavit, nec ullam proinde certitudinem in experientia innixam sibi comparare valebat. Peculiare opus « *de Methodo* » conscripsit et ad solam rationem recurrrens, per eam ideam claram suipsius cogitantis et existentis adinvenit, et illud principium, uti prorsus certum, statuit: « cogito, ergo sum ». Ab eo proinde initium sumendum erat in philosophicis investigationibus, et ea tantum deinceps uti certa essent agnoscenda, quae in idea clara relucerebant. Et hac ratione via ad idealismum aperta fuit: unde merito Cartesius tamquam idealismi parens habetur.

Contra eum praeter scholasticos surrexit Gassendi (1592-1655) qui tamen Epicuri falsa principia ad vitam iterum revocare studuit. Sed maior philosophorum pars eius nova principia amplecti sunt, ac nova systemata extruxerunt, quae facile apparent ex diversis erroribus ab eo propugnatis ortum habere.

Cartesius enim negavit mutuum influxum animam inter et corpus. Hinc Malebranchius (1638-1715) intulit, revera corpus nulla gaudere activitate, sed Deum ipsum *occasione* alienius animi motus producere per corpus actiones ei respondentes: et proposuit systema *occasionalismi*. Ast adhuc explicandum erat, quomodo anima suos habeat conceptus et operationes, et ad hoc adstruitur immediata intuitio Dei praesentis intellectui. Hinc *Ontologismus* ortum habuit, ab eodem adumbratus et ab aliis postea magis expolitus.

Spinoza deinceps (1632-1677) ex adverso intulit, potius dicendum, ipsum Deum ita agere in corpore et omnibus entibus, ut ab eis non distinguatur, cum conceptus substantiae nonnisi unus esse possit, ac proinde unum erit principium operationum omnium. Ita *pantheismus* nova forma novisque argumentis in lucem rediit.

Praecipue vero idealismus post eum propugnari coepit. Ipsum maxime excoluit Berkeley (1685-1753). Is etiam *principia humanae cognitionis* investiganda curavit, et denegando cum Cartesio et Locke obiectivum valorem qualitatum, quas ii *secundarias* appellabant, ulterius progressus est, eas etiam reiiciendo, quae *primariae* dicebantur, ac tandem ipsam quoque materiam,

et concludit, quod esse omnium rerum, quas cognoscimus, *est percipi*. Ita via iterum parata erat ad plenum *scepticismum* vel saltem *phaenomenismum*, ut aiunt.

Hume (1711-1776) hanc ultimam deduxit conclusionem. Ipse non modo qualitatibus et materiae, sed ipsi quoque spiritui nostro obiectivum valorem denegavit. Ac praesertim conatus est, valorem *principii causalitatis* disicere, ac proinde nullam intulit dari posse scientiam. Quare alter scepticismi parens merito inter recentiores renuntiatus est.

22. Schola Scotorum. — Contra Humii scepticismum insurrexit *Thomas Reid* (1710-1796), qui ad ipsum effugiendum recursum habuit ad *sensum communem*, quem ipse uti *caecum naturae instinctum* admisit, vi cuius quaedam veritates fundamentales seu prima principia tamquam certa adstruenda sunt, quamvis non videamus cur ipsa dicenda sint vera. Ita quasi germen posuit iudiciorum syntheticorum a priori, quae postea Kant evolvit. Eius doctrinam disseminarunt in Gallia *Dugald-Stewart* (1753-1828) in Anglia *William Hamilton* (1788-1856).

Gulielmus Leibnitz (1646-1716) conatus fuerat in Germania remedium afferre tot diversis erroribus, excerpendo ex diversis systematibus, quod ei melius videbatur. In honorem posuit valorem syllogismi, refutavit quaedam Cartesii principia; et celebris evasit sua doctrina de *Monadibus* et de *Unione animam inter et corpus*. Discipulos habuit *Christianum Thomasius* (1655-1728) et *Christianum Wolff* (1679-1754), qui eius doctrinam docuerunt in Germania. Item in Italia *Ioannes B. Vico* (1663-1744) contra placita Cartesii insurrexit. Sed eorum conatus postea evanuerunt.

In Gallia sensistarum commenta recte duxerunt ad materialismum, quem ad vitam etiam religiosam moralem et socialem applicare studuerunt, inter alios *Montesquieu* (1689-1755), *Diderot* (1712-1784), *La Mettrie* (1709-1751), *Helvetius* (1715-1771), *Rousseau* (1712-1778) et praesertim *Voltaire* (1694-1778), qui derisionem et calumnias super omnia principia theoretica et practica cumulare delectabatur.

28. Emmanuel Kant. (1724-1804) peculiari praeditus ingenio, desiderio flagrabat huiusmodi philosophiam instituendi, quae a scepticismo Humii et a materialismo ceterorum aequae immunis evaderet. Et celebre composuit opus, cui titulus « *Crisis rationis purae* », quod magnum exercuit influxum in suos discipulos, sed in finem devenit prorsus oppositum ei, quem sibi praefixerat (1).

(1) Nihil aliud addimus, quia multa de eius systemate dicenda erunt deinceps. Iuvat tamen referre claram eius principiorum expositionem, quam habet

Eius discipuli sua principia evolventes ulterius progressi sunt. Fichte (1762-1814) omnia ad unum principium subiectivum, nempe ad *τὸ Ἐγὼ cogitans* reduxit, et idealismum subiectivum professus est. Schelling (1775-1854) istius discipulus tuitus est unitatem idealismi obiectivi seu philosophiam identitatis, ut aiebat. Hegel autem (1770-1831) item discipulus Fichtii conatus est utrumque simul componere, statuendo legem combinationis contrariorum, quae habetur in iugi fieri rerum, quia fieri, ut ait, est coniunctio *τῶν* esse cum *τῷ* non esse. Eius doctrinae nulli adstipulati sunt: quidam eam emollierunt ad vitandum pantheismum, uti protestantes Tubingae et inter catholicos Hermes (m. 1831), Günther (m. 1863) et Froschammer. Alii vero in pantheismum concesserunt, uti praesertim Feuerbach (1800-1872), ex quo dein Carolus Marx suum materialismum historicum collegit.

Contra Hegelianos insurrexerunt Herbart (1776-1841), Schopenhauer, (1788-1860), qui mundum reducit ad voluntatem caecam, cuius manifestationes phaenomenicae sunt res huius mundi, et Eduardus Hartmann, (1842-1906) qui huic voluntati substituit realitatem inconscientem. Tandem Neocriticismus, qui ad pura Kantii principia (Zurück zu Kant) redire conatus est, auctoribus Lange (1825-1875) in Germania, Carolo Renouvier in Gallia (1818-1903) et Carolo Cantoni in Italia (m. 1906).

Ausonio Franchi « Ultima Critica », Vol. I, n. 176, p. 433. « Seguace fin al 1770 del razionalismo di Leibnitz, ch'era finito nel dogmatismo del Wolff, inclinava poi Kant all'empirismo di Locke, che finiva nello scetticismo di Hume. Ma questo scetticismo era parziale e difettoso, perchè impugnava la validità dei principii metafisici (di causa e di sostanza), e rispettava l'evidenza degli assiom. matematici. Ora questi sono *a priori* come quelli: dunque o conviene il carattere di universalità e necessità a tutti, o non conviene a nessuno. Quindi la critica di Hume ha torto di fermarsi nel campo della metafisica, e va estesa a tutta la cognizione in generale. E Kant richiama però la filosofia ad una questione preliminare e fondamentale, ignota fino allora alle scuole dogmatiche: Se e come sia possibile una cognizione *a priori* di valore universale e necessario.

A risolverla fa d'uopo indagare, non le cose conosciute, ma la stessa cognizione, ossia non li oggetti conoscibili in ispecie, ma la facoltà conoscitiva in generale, le condizioni generali della possibilità di conoscere, ciò che rende possibile la cognizione. E questa critica della facoltà conoscitiva in sè stessa è la sostanza del nuovo sistema di Kant, che venne perciò ben detto *criticismo*. Ora nella facoltà conoscitiva egli distingue tre facoltà elementari: il *senso*, facoltà delle intuizioni (percezioni); l'*intelletto*, facoltà dei concetti; e la *ragione*, facoltà delle idee. Indi la suddivisione della sua critica in tre parti: critica del senso nell'*Estetica*, dell'intelletto nell'*Analitica*, e della ragione nella *Dialettica*.

Fondamento poi di tutto il sistema è il principio dell'empirismo lockiano, da Kant posto innanzi e sopra di ogni critica: che cioè solo il senso ci dà e può darci la materia o l'oggetto della cognizione; e che però tutta la nostra cognizione è circoscritta nel giro delle cose, che ci sono date o possono esserci date dall'esperienza, o (come egli dice e ripete, e ridice e ricanta sino al fastidio) nel giro dell'esperienza possibile: in altri termini che solo il sensibile

29. **MATERIALISMUS** una cum *idealismo kantiano* favorem recepit apud nonnullos philosophos e. g. Vogt (1817-1859), Virchow, Büchner, Moleschott (1822-1893). Recentissime vero defenditur praesertim ab Ernesto Haeckel sub forma *evolutionismi monistici*. Haec theoria originem habuit a Lamarck (1744-1829) et Darwin (1809-1882), quibus accesserunt inter alios Huxley (1825-1895) et Tyndall (1820-1893); ab Haeckel autem eiuque asselidis deducta est usque ad ultimas conclusiones, nitendo explicare omnes res earumque causas per unam materiae evolutionem.

Huic quadantenus accedit *positivismus*, qui ex sola experientia rerum cognitionem hauriendam contendit, auctoribus Augusto Comte (1798-1857) et Emilio Littré (1801-1881), quem postea diversimode promoverunt Ippolitus (1828-1893), Ioannes Stuart Mill (1806-1873) Alexander Bain (1818-1904) Robertus Ardigò, Caesar Lombroso (n. 1909), et praesertim Erbertus Spencer (1820-1903), qui synthesisin confecit omnium principiorum evolutionismi et positivismi, statuendo uti subiectum omnium evolutionum ens aliquod *incognoscibile*. Recentiores vero extendunt positivismum ad studium aelivitatìs animae humanae et statuerunt *psycho-physicam* seu *psycho-physiologiam* praesertim Weber, Fechner (1801-1887) et Wundt in Germania, Ribot in Gallia et Morselli ac Mosso in Italia.

30 **Reactio contra materialismum.** — Primi conatus adhibiti sunt a quibusdam rerum physicarum cultoribus, qui principium vitale a materia distinctum proclamaverunt: e. g. Richat (1771-1802), Maine de Biran (1766-1824) Ampère (1775-1836) et Royer Collard (1763-1845). Huic successit in schola historiae philosophiae Victorius Cousin (1792-1867), qui maximum exercuit influxum in Gallia, fovendo praesertim *Eclectismum*, eum secuti sunt Iouffroy (1796-1842) et Stephanus Vacherot (1809-1897).

Alii vero advertentes, quod praecipuum problema illud est, quod naturam et originem cognitionis nostrae respicit, nova systemata adinvenire, ad vitandum idealismum ac scepticismum ex una parte, et positivismum ex altera, operam dederunt. Unde quidam recurrerunt ad Dei intuitionem nobis semper praesentis, in quo omnia cognoscimus, et *Ontologi* appellati sunt; ita e. g. Vincentius Gioberti (1801-1852), cui accedunt in Italia Antonius Rosmini (1797-1855), qui potius cognitionem explicat per ideam

è conoscibile. E Kant, il gran padre della critica, l'implacabile nemico d'ogni specie e maniera di dogmatismo, ammette e professa questo principio, implicante la negazione e l'abolizione di tutta la filosofia, più dogmaticamente di quel che nessun metafisico ne abbia mai ammesso e professato niun altro; lo fa il suo assioma primario, il suo criterio supremo di verità ».

entis universalissimi nobis innatam, et praesertim *Ubaghs* in Belgii (1800-1875) et *P. Gratry* in Gallia (1805-1872).

Alii vero, nullo modo fidentes veracitati facultatum nostrarum, ad *traditionem* et *auctoritatem* antiquorum recurrendum esse duxerunt, unde *Traditionalistae* nuncupati fuerunt, quamvis tamen non omnes eodem modo rem explicassent, principales sunt *Ioseph De Maistre* (1754-1821), *Felicitas De Lamennais* (1782-1854), *Bautain* (1796-1867), *Bonetty* (1798-1879), *Ioachim Ventura* (1792-1861).

Tandem nostris diebus nova theoria a quibusdam in medium prolata est, cui nomen factum *theoriae immanentiae*, quae inhaerendo principiis idealistarum et traditionalistarum, statuit ad effugiendum scepticismum ac positivismum necesse esse, recurrere ad internas animi nostri exigentias, quae nobis certitudinem faciant de quibusdam veritatibus supersensibilibus. Hanc theoriam diserte in logica exponemus ac refutabimus.

31 Conclusio. — Si quis vel leviter considerat omnia novatorum systemata, ab eis proposita in oppositione ad philosophiam traditionalem a Scholasticis quam maxime expolitam, aperte colligit, nullam in eis inveniri unitatem principiorum, sed omnia institui ex arbitrio aliisque contraria, ac saepe etiam prima principia omnibus communia in dubium vocari vel reiici. Ex quo sequitur, quam feliciter prospexisse non modo fidei sed et scientiae assecutioni S. P. Leonem XIII, qui Scholasticam philosophiam praesertim S. Thomae instaurandam edixit. Hanc instaurationem, cui multi iam magno cum plausu ac favore incumbunt, et nos perficiendam curemus oportet, si philosophiae finem assequi velimus. Et e converso recentiores illi, qui contra Scholasticam impetum iterum faciunt, rem moliuntur fidei simul ac scientiae quam maxime infensam, uti invicte patebit ex decursu nostrae tractationis.

Ad Scholasticam igitur redeamus oportet. *duce ac magistro S. Thomae Aquinate*, si philosophiam excolere cupimus, quae certis innixa principiis veritatem docet ab erroribus saltem fundamentalibus quam maxime immunem, et media apta suppeditat ad illam facilius adveniendam, ad istos vero securius detegendos ac praecavendos.

SECTIO V.

PRINCIPIA QUAEDAM STATUUNTUR AD RECTE PROCEDENDUM

32. Difficultas proficiendi in philosophiae scientia.

— Ex hoc brevi systematum conspectu hoc videtur certo constare, nempe inter omnes scientias philosophiam difficillimam esse, ut ex eius quoque natura evincitur. Etenim quamvis ipsa, cum veritatem adepta sit, eam cum certitudine et immutabiliter possideat, saepe tamen in nonnullis quaestionibus difficiliter eam assequi valet. Ratio autem praecipua desumenda est ex eius obiecto formali.

Si enim ultimas rerum causas recte philosophus determinare voluerit, saepe, si forte non semper, ad ea devenire debet, quae sensibus non subiacent, sed longa ratiocinatione a quibusdam principiis certis, vel ab iis, quae sensibus percipiuntur, deducenda sunt. At in hac ipsa deductione multa sunt aequivoca cavenda, leges servandae, alia etiam principia prae oculis habenda, ut appareat utrum causa, quam ipse assignaverit, revera ultima sit, vel alia adhuc altior necessario inquirenda; utrum adaequata et vere sufficiens, vel tantum inadaequata; utrum vera et realis, vel tantum apparens et falsa. Quae omnia si rite non observantur, iam apparet magna confusio ac disparitas imo continua sententiarum contradictio, quae philosophiae campum invadit. Et multi in eo quam maxime decipiuntur, quod causam statuunt, quae non sit ultima et sufficiens sed proxima tantum, secundaria et partialis, imo quandoque etiam solum apparens. Haec est ideo ratio, ob quam tot errores in philosophia exorti sunt, ita ut Cicero iam sua aetate adverterit, nullum errorem inveniri, qui patronum aliquem ac defensorem non habuerit.

33. Recta procedendi methodus. — Quae cum ita sint, manifestum sit, quanti sit momenti, rectam instituere philosophandi methodum, ad tot errores praecavendos veritatemque ex diversis systematibus, meliori quo fieri potest modo, inveniendam ac tuendam. Praeprimis itaque haec principia statuenda esse videntur.

Primo. — *Impossibile est philosophiae operam dare, nulla habita ratione eorum, quae ceteri philosophi investi-*

garunt. — Hoc principium evidens est, tum ex analogia aliarum scientiarum, cum nemo nisi insanus medicinae, physicae et huiusmodi studio incumbit, quin ea addiscat, quae alii iam scrutati ac tuiti sint, tum etiam ex auctoritate et exemplo principum philosophiae cultorum e. g. Platonis, Aristotelis praesertim, S. Augustini, S. Thomae... etc.

Hinc patet error praecipuus, qui multorum etiam causa fuit, in quem Baco, princeps modernorum, incidit, cui deinde adstipulati sunt Cartesius et Kant ceterique moderni fere omnes. Aliud enim est argumenta et veritates, quas veteres defenderunt ad examen revocare, et post *diligentem* considerationem, si falsa reperiuntur, etiam reicere; aliud est ea omnia prorsus abiicere, neque agnoscenda curare. Unum licitum est; alterum vero est contra sanam rationem, et praesertim in philosophia periculum certum evadit in quamplurimos offendendi errores.

Et revera quamquam in scientia *auctoritas tantum valet quantum probat*, attamen in rebus difficilioribus melius est cum doctis et eruditis saltem probabiliter sentire, quam ex proprio Marte, propriaque Minerva nova procudere, quae difficultatem et confusionem augent. Item etsi omnis philosophus dicere de se queat: «nullius addictus iurare in verba magistri», potest tamen, imo debet illa verba audire, et si vera deprehendit, etiam amplecti, secus irrationabilis est.

Praeterea ex eisdem potest quis faciliter rationes et argumenta ad veritates statuendas depromere, quae ei forte difficiliter in mentem venirent; imo quandoque ex ipsis erroribus potest veritates inferre, ac novam adipisci lucem.

Secundo. — *Distinguendae sunt quaestiones fundamentales vel magni momenti a ceteris, ita ut illae independentes ab istis statuuntur ac firmentur.* — Sicut architectus in domo extruenda distinguit fundamentum, parietes, tecta, quae eius partes praecipuae sunt, ab ornamentis, picturis et huiusmodi, et vires omnes eo dirigit, ut priores partes firmas ac solidas habeantur, quin unquam cogitet, ut eas istis ornamentis accomodet ab eisque dependentes faciat: ita et philosophus procedat oportet in sua veluti domo extruenda.

Domus vero ista in eo est, ut causas ultimas rerum homo recte dignoscatur, praesertim eas, quae ipsum hominem respiciunt. Quare veritates illae, quae ad causas ultimas et adaequa-

tas rerum praesertim hominis sive extrinsecas sive intrinsecas statuendas inserviunt, necnon illae, quae cum istis arctum habent nexum, quae nempe cognitionem sive sensitivam sive intellectivam respiciunt, uti fundamentales et magno in pretio habendae sunt. Ac proinde istae nullo pacto subiiciendae sunt aliis, quae eo tantum spectant, ut eadem clarius patefiant, et sunt veluti corollaria, quae ex ipsis fluunt, eaque forte maiorem in lucem ponant, vel tamquam ornamentis quibusdam eadem vestiant. Sed semper verae ac certae ipsae in se maneant oportet, quaecumque ex istis admissa vel reiecta.

Tertio. — *In omni quaestione clare statuendum est principium fundamentale, cui solutio innititur, et simul ratio addenda est, cur ipsum adstruatur,* — quum ex ipsa pendeat valor illius principii et conclusionis in eo innixae.

Videlicet omnis quaestio scientifica, quam quis solvendam aggreditur, comparari potest cum itinere, quod viator suscipit. Porro ipse antequam viam ineat, prius statuatur necesse est *terminum*, quo tendat, deinde *directionem*, iuxta quam gradiatur, ac tandem *medium*, quo ad gradiendum utatur. Ita pariter philosophus, prius debet ipsum problema statuere, seu, ut aiunt, determinare *statum quaestionis* solvendae, deinde non modo *directionem* sed ipsum *punctum*, a quo motus erit incipiendus, et est principium aliquod, ut primum assumptum, ex quo alia deducantur, ad quaestionis solutionem inveniendam. Sed quoniam valor ac momentum istorum totaliter pendet a valore illius, quod eorum est fundamentum, oportet rationem quoque afferre, cur ipsum assumatur, utrum nempe sit prorsus certum et ab omnibus rationabiliter agnitum, et tunc etiam ipsa conclusio talis erit. Quare qui in antecessum hoc principium nec clare statuit, neque vindicat, incassum laborat, sicut viator qui negligeret determinare medium, quo ei gradiendum esset.

Quarto. — *In inquisitione causarum rerum nunquam sistendum, quousque ad causas ultimas ac vere adaequatas non perveniatur.* — Hic enim est finis proprius philosophiae, uti vidimus, et qui hunc non assequitur, veram philosophiam non excolit. Quare philosopho quam maxime convenit quod ait Lucanus: « Nil actum credens quum quid superesset agendum » (1), in inquisitione nimirum causarum rerum.

Hoc etiam principium, de se tam clarum, est maximi mo-

(1) *Lucanus, Fars II, 657.*

menti ac semper prae oculis habendum. Nam re bene perspecta, apparebit, quod ratio, cur tot philosophi suis erroribus tam fidenter ac pertinaciter inhaerent, ex neglectu huius principii saepe repetenda est. Cur enim materialistae, sensistae ac positivistae nolunt aliquod *esse* insensibile ac spirituale agnoscere? Quia putant, solam materiam sufficere ad rerum omnium essentiam ac existentiam explicandam, nec volunt ulterius progredi ad inquirendum, uti par est, utrum ipsa adaequata causa esse valeat omnium rerum earumque operationum. Idem dicendum de idealistis, qui negligunt investigare causam adaequatam cognitionis, et sic de ceteris.

34. Profecto istis principiis rite statutis, quae ab omnibus uti vera ac necessaria habenda sunt, hac ratione procedendum esse censemus. — 1° In omnibus inquisitionibus, quas peragendas aggredimur, praecipuum curandum erit, ut investigetur quid principes philosophorum illis de rebus scrutati ac tuiti sint, et quaenam protulerint argumenta.

In primis vero consulendi nobis occurrunt *Aristoteles* ac *S. Thomas*. Aristoteles enim *abundantia quadam ingenii praestans*, imo in *philosophia prope singularis* a Cicerone laudatus fuit (1), a Plinio (2) *vir immensae subtilitatis* dictus, et a posteris tandem, praesertim a *S. Thoma*, *Philosophus* antonomastice salutus ubique fuit. Quoad *S. Thomam* vero sufficit recolere quae *S. P. Leo XIII* inter cetera de ipso eloquitur: « Inter Schol. DD. omnium princeps et magister longe eminet *Thomas Aquinatis*, qui, ut *Caietanus* animadvertit, veteres Doctores sacros, quia summe veneratus est, ideo intellectum omnium quodammodo sortitus est ».

Accedunt deinde scholastici, qui horum magistrorum vestigia prementes, eorundem principia magis excoluerunt atque evolverunt. Quare veritates illas, quas ipsi unanimiter uti certas docent, quam maxime prae oculis habendas esse arbitramur. Nec illae, quae apud eos controvertuntur, spernendae sunt, sed examini accurato subiiciantur oportet, ut eae seligantur, quae certiores apparent.

Extant tandem philosophi quamplurimi, qui *novatores*, uti vidimus, appellantur, ex studio evertendi principia a scholasticis proposita et exulta, ac nova in medium proferendi.

Et hi quidem minime a nobis omittendi erunt, eo vel magis, quia, ut in decursu tractationis patebit, ex eorum erroribus oc-

(1) Acad. Post. l. I, c. 4.

(2) Hist. Nat. l. 18, c. 34, n. 77.

casio quandoque nobis offertur vera principia scholasticorum, ab eis immerito repudiata, validius vindicare, intimius perscrutari et uberius evolvere. Non enim putamus, scholasticos veritates omnes inquisivisse ac docuisse, sed multas adhuc esse inquirendas, alias perficiendas, aut penitus enodandas. et quasdam forte etiam corrigendas, ex illis praesertim, quae inter eos controvertiebantur, vel falsis physicis experimentis innitebantur. At prorsus reiiciendam iudicamus ipsam *novatorum methodum*, qua, *a priori* relictis ac damnatis scholasticorum principiis, novam ex integro scientiam cum novis principiis illis oppositis instaurare gloriantur. Quapropter si quid ab eis proferatur aut reiiciatur eo animo tantum ut scholasticos redarguant, unice cupidi rerum novarum, nequit tam faciliter uti verum admitti. Si quid vero addiderint eo animo, ut rerum naturas profundius et intimius scrutarentur, et veritates iam detectas clarius explanarent ac perficerent, adiuti praesertim ex progressu scientiarum physicarum, libenter a nobis audiuntur, et ea quae ab eis vera dicuntur, merito approbantur (1).

2° Hac investigatione diligenter et sine ullo partium studio peracta, facile erit, veritatem invenire eamque propugnare, et si opus erit, perfectius declarare novisque argumentis confirmare. Et hoc pacto se gerere consueverunt tum SS. Patres, uti accepimus a Clemente Alexandrino ac S. Augustino, tum praesertim S. Thomas ac Scholastici.

Haec autem philosophandi ratio, quae optima nobis videtur ac penitus sequenda, nequaquam confundenda erit cum falso eclecticismo a Neoplatonicis et praesertim nostra aetate a Cousin (m. 1867) propugnato. Isti enim studebant omnia systemata simul componere, vel quorundam erroribus indulgere. Methodus autem Patrum et scholasticorum a

(1) Et hoc est quod tam sapienter nobis commendavit Leo XIII in Encyclica « Aeterni Patris » ubi inter alia ait: « Quoties respicimus ad bonitatem, vim praeclarasque utilitates eius disciplinae philosophicae, quam maiores nostri admirantur, iudicamus temere esse commissum, ut eidem suus honos non semper nec ubique permanserit: praesertim cum philosophiae scholasticae et usum diuturnum, et maximorum virorum iudicium, et quod caput est Ecclesiae suffragium favisse constaret.... qua in re et illud monere iuvat, nonnisi per summam iniuriam eidem philosophiae vitio verti, quod naturalium scientiarum profectui et incremento adversetur. Cum enim Scholastici SS. Patrum sententiam secuti, in Anthropologia passim tradiderint, humanam intelligentiam nonnisi ex rebus sensibilibus ad noscendas res corpore materiaque carentes evehi, sponte sua intellexerunt nihil esse philosopho utilius, quam naturae arcana diligenter investigare et in rerum physicarum diu multumque versari... ». Et concludit: « Nos

quolibet errore abhorret, nulla habita ratione cuiuscumque systematis vel philosophi etiam magni nominis, unice veritatis assecutionem intendendo. Hanc itaque eorum methodum sequendam nobis proponimus.

3° Tandem quum aliqua quaestio solvenda determinatur, eius punctum praecipuum ac fundamentale in lucem ponendum, et maiori, qua fieri potest, certitudine, statuendum erit. Ea vero, quae sunt veluti partes secundariae vel tantum corollaria, ita declaranda, ut cum priori non commisceantur, et eisdem illa tantum certitudo tribuenda, quae ex eorum argumentis se prodit. Siquidem haud raro ista maiore scatent difficultate, ideoque non potest tam faciliter in eisdem evidens certitudo haberi, ita ut in ipsis melius sit ad *sobrietatem sapere*, uti S. Paulus ait, quam vehementer et dogmatice asserere. Hoc enim pacto et multae exsulant controversiae, et facilius oppositas inter sententias veritas secerni potest, ac securius defendi.

SECTIO VI.

PHILOSOPHIAE PARTITIO.

35. **Multiplex philosophiae partitio** assignari solet, praesertim apud veteres, qui latiori sensu ac nos philosophiam definiverant. Optima vero partitio ea videtur, qua ipsa in *theoricam* et *practicam* distribuitur. — Prior veritates contemplatur, quibus res ipsae earumque causae in se di-

gitur dum edicimus *libenti gratoque animo excipiendum esse quicquid sapienter dictum, quicquid utiliter fuerit a quopiam inventum atque excogitatum, vos omnes, V. Fr. quam enixe hortamur, ut ad catholicae fidei tutelam et decus, ad societatis bonum, ad scientiarum omnium incrementam auream S. Thomae sapientiam restituatis, et quam latissime propagetis. Sapientiam S. Thomae dicimus: si quid enim est a doctoribus scholasticis vel nimia subtilitate quaesitum vel parum considerate traditum, si quid cum exploratis posterioris aevi doctrinis minus cohaerens, vel denique quoquo modo non probabile, id nullo pacto in animo est aetati nostrae ad imitandum proponi*.

Hoc idem repetit Pius X in Encyclica «Pascendi», cui nos fidelissime adhaeremus, non modo propter debitam subiectionem supremac in docendo auctoritati, verum etiam quia in se est documentum prorsus sapientissimum ac necessarium ad veram excolendam philosophiam.

gnoscentur, et primo ac per se perficit intellectum, cuius naturale desiderium explet. — Altera autem media tradit, quibus res ad finem suum diriguntur, quatenus veritates cognitae dirigit ad perficiendam voluntatem aliasque facultates iuxta operationes sibi proprias.

Theoretica adhuc subdividitur in *Philosophiam primam* seu *Metaphysicam generalem*, ac *Metaphysicam specialem*. — Prior principia tradit et veritates inquit, quae generalia sunt et rebus omnibus communia, ideo philosophia prima nuncupatur, vel etiam *Ontologia*, ab eius obiecto proprio, quod est ens. *Metaphysica specialis* diversas rerum classes magis in particulari inquit ac scrutatur, et iuxta diversa obiecta propria in diversas distribuitur partes, ac diversum quoque nomen sortitur. Ita enascitur *Cosmologia*, quae est de corporibus anorganicis, *Psychologia* de viventibus, *Anthropologia* de homine, *Theodicea* de Deo.

Practica vero iterum dispescitur in *Logicam*, quae dirigit ipsos mentis actus, in *Moralem*, quae dirigit actus voluntatis, et *Aestheticam*, quae actus ceterarum facultatum dirigit, prout circa artes mechanicas versantur (1).

Haec partitio recta omnino videtur, utpote nullo innixa cuiusdam systematis praeiudicio, et prorsus naturalis, quia

(1) Audias etiam pulcherrimam demonstrationem, qua S. Th. in X. Eth., ad Nic. I, l. 1, hanc nostram partitionem vindicat. — « Sapiens est ordinare, ipse ait. Cuius ratio est, quia sapientia est potissima perfectio rationis, cuius proprium est cognoscere ordinem... Ordo autem quadrupliciter ad rationem comparatur. Est enim quidam ordo, quem ratio non facit, sed solum considerat, sicut est ordo rerum naturalium. Alius autem est ordo, quem ratio considerando facit in proprio actu, puta cum ordinat conceptus suos ad invicem, et signa conceptuum, quae sunt voces significativae. Tertius autem est, quem ratio considerando facit in operationibus voluntatis. Quartus autem est ordo, quem ratio considerando facit in exterioribus rebus, quarum ipsa est causa, sicut in arca et domo. Et quia consideratio rationis per abilitum perficitur, secundum hos diversos ordines, quos proprie ratio considerat, sunt diversae scientiae. Nam ad philosophiam naturalem pertinet considerare ordinem rerum, quem ratio humana considerat sed non facit; ita quod sub naturali philosophia comprehendamus et metaphysicam. Ordo autem, quem ratio considerando facit in proprio actu, pertinet ad rationalem philosophiam, cuius est considerare ordinem partium orationis ad invicem et ordinem principiorum ad invicem et ad conclusiones. Ordo autem actionum voluntariarum pertinet ad considerationem moralis philosophiae. Ordo autem, quem ratio considerando facit in rebus exterioribus constitutis per rationem humanam, pertinet ad artes mechanicas ».

desumitur ex diverso fine, quem nos intendimus in omni scientia, ex diversoque objecto, circa quod versatur, ac intime inter se connectit philosophiam cum aliis scientiis naturalibus. Partitiones vero quas recentiores, auctore Wolff in medium protulerunt, aut arbitrariae videntur, aut saltem ex praeconceptibus cuiusdam systematis deductae: merito igitur negligendae, imo reiiciendae quoque sunt ob multa incommoda quae iam attulerunt.

Nos in praesenti philosophiam theoreticam secundum omnes suas partes explanandam aggredimur. In antecessum autem quasi propaedeutica ad totam philosophiam, praestituenda est logica.

Quamvis enim ipsa ad philosophiam practicam pertineat, quae per se debet praesupponere theoreticam, eam tamen praecedat oportet ratione proprii sui finis.

Ipsa enim philosophia theoretica est opus quoddam perficiendum, quamvis tantum in ordine intentionali nostrae cognitionis. Iamvero antequam quodcumque opus peragendum incipiatur, necesse est callere scientiam illam practicam, quae actus dirigit, qui ad huiusmodi opus complendum requiruntur. Logica autem est praecise scientia illa practica, quae actus dirigit requisitos ad opus philosophiae theoreticae perficiendum, uti mox diserte videbimus, a logica igitur initium sumendum nobis est.

LOGICAE INSTITUTIONES

PROLEGOMENA

36. **Finis logicae.** — Non potest natura alicuius rei plene et profunde inquiri ac determinari, nisi finis cognoscatur, ad quem ipsa ordinatur, quippe qui ratio omnium eorum est, quae in ea inveniuntur. Ideo « Definitio per causam finalem est ratio definitionis, quae est per causam materialem, et medium probans ipsam » (1).

Finis ergo logicae est *dirigere actus mentis, ut ipsi ad veritatis assecutionem faciliter pervenire queant*, seu rectum iudicium de rebus proferre valeant. Hinc, ut ait S. Th. logica dici potest: « *directiva ipsius actus rationis, per quam scilicet homo in ipso actu rationis ordinate, faciliter et sine errore procedat* » (2).

Porro quilibet homo iam habet a natura inditum in mente lumen quoddam, quo naturaliter valeat suos actus ad huiusmodi finem dirigere, ac rectum proferre iudicium. Ipsum vocari solet *rectus sensus*, aut *sensus communis*, aut etiam *logica naturalis*. Hoc autem lumen seu haec facultas recte iudicandi est ipsa ratio, cui essentiale quoque est, ut recte iudicandi regulas cognoscat, sicut brutis animantibus essentiale est cognoscere media seu cibum necessarium ad vivendum. Inde enascuntur principia illa communia, quae a Tullio *rationes seminales* appellantur, quae necessitatibus vitae communis sive privatae sive socialis ut plurimum sufficere possunt.

Sed sicut in aliis perfectionibus homo indiget peculiari studio et arte ad eas melius exercendas et complendas, unde dici solet,

(1) *Post. Anal. L. I, l. IV.*

(2) *Post. Anal. L. I, l. I.* Accipe etiam verba quae praecedunt, quibus origo logicae explicatur « Alia animalia quodam naturali instinctu ad suos actus aguntur, homo autem rationis iudicio in suis operibus dirigitur. Et inde est, quod ad actus faciliter et ordinate perficiendos diversae artes deserviunt. Nihil enim aliud ars esse videtur, quam certa ordinatio rationis, qua per determinata media ad determinatum finem actus humani perveniunt. Ratio autem non solum dirigere potest inferiorum partium actus, sed etiam actus sui directiva est.... Sicut igitur ex hoc, quod ratio de actu manus ratiocinatur, adinventum est ars aedificatoria vel fabrilis, per quas homo faciliter et ordinate huius actus exercere potest; eadem ratione ars quaedam necessaria est, quae sit directiva ipsius actus rationis... et haec est ars logica, i. e. rationalis scientia ».

quod *ars perficit naturam*, ita etiam in hac perfectione iudicandi; atque adeo *logica artificialis* exorta est, de qua proprie modo agendum occurrit (1).

37. Logicae Definitio et obiectum. — Quoad nomen, logica a «*λόγος*» *ratio*, perinde est ac *disciplina rationalis*, non modo quia est rationi conformis, quod omni scientiae convenit, verum praecipue quia est *institutio rationis*, seu docet modum recte utendi rationis actibus; ac proinde est «*circa ipsum actum rationis sicut circa propriam materiam*» ut ait S. Th. (2). Unde merito a Seneca et Quintiliano vocata est «*rationalis philosophia*».

Quocirca quoad *rem*, logica est *institutio recti usus rationis ad veritatem consequendam* seu, *scientia, quae tradit modum recte utendi rationis actibus in veritatis inquisitione*. Haec definitio proprie respicit logicam *artificialem*, ac proinde discriminatur a *naturali*, quae naturae ductum sequens prima ac fundamentalia tradit principia ad rectum et communem rationis usum.

Dicitur *scientia*, nempe complexus principiorum ac rationum, quae ordine quodam excipiuntur; additur: *quae tradit modum.....*, ut statuatur *obiectum* huius scientiae, quod est *modus recte utendi rationis actibus*, circa quem versatur haec scientia, seu complexus principiorum quae hic traduntur et ex quibus efflorescit *institutio recti usus rationis*. Tandem adiungitur; *in veritatis inquisitione*, ut indicetur finis huius scientiae, quem antea praestituimus.

Nuncupari etiam potest *scientia scientiarum* (3) vel *scientia instrumenti scientiarum* (4) quia, ut advertit S. Th. (5) ipsa rationi ministrat «*sua instrumenta, scilicet syllogismos, et definitiones et alia huiusmodi, quibus in speculativis scientiis indigemus*». Et quoniam, uti deinceps videbimus, praecipuum instru-

(1) Huius logicae *Aristoteles* inveniri esse censetur, ut ipse idem testatur: «*De rhetoricis quidem, ipse ait, multa et antiqua dicta extabant. De syllogismis vero conficiendis nihil aliud habebamus omnino antea, quod diceremus, sed per exercitationem quaerendo multum temporis laboravimus*». *De soph. elench.* c. 31.

(2) *Post. Anal.* L. I, l. 1.

(3) Hoc idem repetit H. Taine (*Etude sur Stuart Mill*, p. 16). «*La logique est la science des sciences*».

(4) Ut ait Sanseverino, *Log.* n. 5.

(5) In L. Bœt. *de Trin.* q. v. a. 1 ad 2.

mentum est ratiocinatio, recte a S. August. (1) dicta est « *scientia ratiocinationis* ». Vocatur etiam ars *artium*, quia ut idem S. Th. advertit (2) « in actu rationis nos dirigit, a quo omnes artes procedunt ».

Obiectum autem ex fine ac definitione aperte sequitur, et sunt *ipsi actus rationis humanae*, in quantum sunt *ordinabiles et dirigibiles ad veritatis assecutionem*; et hi sunt *simplex apprehensio, iudicium et ratiocinium*. Quare *obiectum materiale* sunt « omnes actus mentis nostrae, in quantum sunt instrumentum ad veritatem assequendam »; *obiectum vero formale* est « ipse ordo, quem ratio ponit inter eos ut veritatem assequatur ».

38. **Modi sciendi.** — Sed isti actus spectati formaliter prout sunt *ordinabiles ad veritatis assecutionem*, novam accipiunt appellationem novamque divisionem; ipsi enim dicuntur *modi sciendi*. Porro modus sciendi est *ratio quaedam, qua mens adiuvatur ad aliquid cognoscendum*, vel quatenus aliquid ignotum ex noto deducit, vel quatenus distincte et clare percipit, quod prius confuse cognoscebat.

Et ideo isti modi sciendi communiter assignantur tres: *divisio, definitio, ratiocinium*. Et sane per *divisionem* analysi subiicitur aliquod obiectum, eiusque partes singillatim dignoscuntur; per *definitionem* vero partes essentielles rei discernuntur, in quantum ipsam constituunt et ita clare et perspicue eius intrinseca ratio percipitur; per *ratiocinium* tandem aliquid ex iis, quae nota sunt, deducitur, quod est cum ipsis necessario connexum.

Quare logicus considerat actus mentis, prout sunt subiectum horum modorum sciendi; seu quatenus inserviunt ad faciendam divisionem, definitionem ac ratiocinium.

Quocirca examini subiicit simplicem apprehensionem, prout ipsa est subiectum divisionis ac definitionis, proindeque prout simul dirigitur ad iudicium efformandum, hinc eam spectat sub ratione *termini, subiecti, praedicati, praedicabilis, generis, speciei... etc.* Considerat item iudicium, prout est subiectum ipsius veritatis, qua rerum naturam cognoscimus, determinando relationes inter eius terminos compo-

(1) *De Civ. Dei*, I, II, c. 7.

(2) *Post. Anat.*, I, 1. 1.

nentes vel dividentes et principia ac regulas, secundum quas ipsi recte componi valeant. Et pariter *ratiocinium*, prout est artificiosa iudiciorum coordinatio, qua potest aliquid ignotum ex notis deduci.

Breviter igitur horum actuum natura explicanda est.

39. Quid conceptus mentis. — Conceptus est id. *quod de aliqua re mens in se capit* seu concipit: et cum mens non possit in se accipere rem secundum illius esse physicum, sed tantum secundum intentionalem repraesentationem, ideo *conceptus est repraesentatio intentionalis alicuius rei in mente* (1).

Ipse vero dupliciter considerari potest; *subiective* et *obiective*: *subiective*, si inspicitur, ut est quaedam qualitas existens in mente nostra, et dicitur conceptus *subiectivus* seu *formalis*, quatenus est forma seu perfectio in mente existens. *Obiective* vero, si spectatur, prout ordinem dicit ad obiectum, quod ab eo repraesentatur, et dicitur conceptus *obiectivus* seu *materialis*: quia in ipso nil aliud inspicitur nisi obiectum seu res materialis quae repraesentatur.

40. Prima et secunda intentio. — Conceptus praeterea potest esse *primae* et *secundae intentionis*. — Intentio quidem est tendentia ad aliquid capessendum, et proprie competit appetitui vel generatim cuicumque motui; sed quia etiam mens, quando aliquid concipit, tendit seu movetur ad aliquam rem in mente intentionaliter capiendam, ideo etiam conceptus dicitur *intentio mentalis*.

Iamvero res dupliciter spectari possunt: vel secundum *esse reale* ac *praedicata realia*, quae eis in se conveniunt, sicut e. g. quando consideratur *Petrus* ut *existens*, *rationalis*, *albus*... etc.; vel secundum *esse* et *praedicata intentionalia*, quae nimirum eis conveniunt pure et unice propter hoc, quod ipsae subiiciantur actibus cognitionis nostrae.

(1) Ne confundas tamen istam intentionalem repraesentationem, quae est in intellectu, cum phantasmate quod est tantum in phantasia. Istud enim est semper determinatum ad repraesentandum individuum aliquod singulare cum circumstantiis temporis, loci, figurae et huiusmodi; conceptus autem mentis praescindit ab istis, imo etiam ab eo quod sit hoc vel illud singulare individuum, uti patet e. g. in conceptu hominis, bruti, vitii, virtutis... etc.

E. g. si consideratur *Petrus* uti *cognoscibilis*, uti *subiectum* in aliqua propositione... etc.

Porro quando mens res, prout in se sunt, concipit tunc habetur *prima intentio*, quia est id quod *primo* mens in se capit quum rem aliquam intelligit. Nunc vero, si mens reflectit super istum conceptum, quem spectat non quidem *subiective* (quod pertinet ad psychologiam), sed *objective*, et efformat alium conceptum, diversum a priori, tunc habetur *secunda intentio*; quia est id, quod secundo mens de re aliqua intelligit (1).

40. Ens rationis. — Haec secunda intentio dici solet *ens rationis*; seu ens secundae intentionis, quod ita definiri potest: *ens quod eatenus existit quatenus a mente intelligitur*; seu est ens quod existit *tantum* in conceptibus mentis *objective* inspectis. Ideoque ens rationis est conceptus mentis, qui hauritur non ab ipsis rebus, sed ex conceptibus primae intentionis *objective* inspectis. Quare non est purum figmentum mentis, sed habet fundamentum in ipsis rebus: et « est aliquo modo in ratione, scilicet *objective*, et non habet alium nobiliorem essendi modum, unde possit ens appellari » (2).

Et idcirco appellatur *rationis*, quia est *objective tantum* in ratione, quin referatur directe ad aliquam rem extra mentem.

Et ideo S. Th. : ait « Ens est duplex, ens naturae et ens rationis. Ens rationis dicitur de illis intentionibus, quas ratio adinvenit in rebus consideratis, ut est ratio generis, differentiae, praedicati..., quae quidem non inveniuntur in rebus, sed considerationem rationis consequuntur (i. e. habentur ex reflexione mentis super conceptum habitum in prima intentione), et huiusmodi scilicet ens rationis est subiectum logicae » (3).

Ergo dicere obiectum logicae esse ens rationis, idem

(1) Adverte interim, quod intentio mentalis quandoque sumitur pro operatione ipsa, qua intellectus efformat conceptum, quandoque pro ipso conceptu efformato. Ad rem nostram quod attinet ipsa promiscue sumitur pro eo, quod sive per operationem, sive per conceptum exprimitur.

(2) Suar. M. D. 54, S. 1.

(3) M. I. IV, l. 4.

est ac logicam versari circa actus mentis nostrae obiective inspectos, prout ipsa in secunda intentione eos considerat, ut aliquod obiectum in se, nempe ut instrumentum ad veritatis assecutionem, eisque tribuit aliquod esse rationis, ut eos valeat ordinare ac dirigere aptosque reddere ad veritatem consequendam.

Quamobrem si logica relate ad hoc suum proprium obiectum definitur, merito dici potest, logica est *scientia de ente rationis*, non tamen de omni ente rationis. Quia obiectum logicae est ens rationis relativum, quod ita explicari potest cum Suar. (ib.) « cum intellectus noster imperfectus sit et aliquando non possit cognoscere res prout in se sunt, eas cognoscit per comparisonem unius ad alteram, et ita format relationes rationis, ubi verae relationes non sunt. Sicut enim quia non potest unico conceptu distincte cognoscere totam perfectionem unius rei simplicis, eam partitur diversis conceptibus, et sic format distinctionem rationis; ita dum inter se comparat ea, quae in re ipsa relata non sunt, relationem rationis format ». E. g. cum intellectus velit cognoscere corpus, ipsum *dividit* secundum diversas proprietates, et deinde istas inter se *coniungit*, efformando *iudicium*, et ita attribuit corpori rationem *subiecti*, illis *qualitatibus* rationem *praedicati*. Ergo illa *divisio*, illa *coniunctio* seu *iudicium*, ratio *subiecti*, ratio *praedicati*, non sunt aliquid existens in rebus, sed tantum in mente. Nunc vero quando mens in secunda intentione redit super ipsa, et concipit istam rationem *divisionis*, *iudicii*, *subiecti*, *praedicati*, ut aliquod obiectum seu ens, efformat istud *ens rationis*.

42. Logica est ars et scientia. — Ars enim, iuxta Aquinatis definitionem (1), « nihil aliud esse videtur, quam certa ordinatio rationis, qua per determinata media ad debitum finem actus humani perveniunt ». Et haec proprie est *ars docens*, ipsa vero *applicatio huius ordinationis rationis* ad determinata media, quibus aliquod opus ab homine perficitur, est proprie *ars utens*. Atqui logica est directiva ipsius actus rationis, qua per determinata media ad veritatis asse-

(1) *Post. Anal.* L. I, l. I.

entionem ratio humana pervenit. Merito igitur *ars docens* vocari debet. Imo dicenda est *ars artium*, quia nequit haberi ordinatio rationis circa alios actus humanos ad diversa opera perficienda ac proprios fines pertingendos, nisi praecedat ordinatio circa ipsum actum rationis, a quo ceteri dirigendi sunt (1).

Insuper Logica, ad hoc praestandum non solum praecepta, normas ac regulas tradit, sed ea etiam ordinat, ad principia quaedam universalia revocat, rationem investigat atque proponit, cur ea revera media apta, tutissima ac certissima sint ad proprium rationis finem consequendum. Ergo dignissima est, quae scientia nuncupetur. Nam scientia est *cognitio rei per causas*, qua propria et intima ratio declaratur, cur aliqua res sit, ut eius natura plene dignoscatur una cum eiusdem proprietatibus et affectionibus. Quum vero circa praecepta tradenda versatur, rationem eorum ostendit, ex propriis principiis ac proprio fine, ad quem diriguntur. Atqui logica hac ratione procedit, uti clare patebit ex tota eius expositione. Ipsa ergo vera *scientia* dicenda est; imo *scientia scientiarum*, quum ceterae omnes sua prima principia, ut ab ista iam demonstrata et in tuto posita, mutuare necessario debent.

Est tandem etiam *scientia specialis*. Omnis enim scientia in se determinatur et ab aliis secernitur ratione *propriū obiecti formalis*, seu ratione *modi proprii ac peculiaris*, quo suum attingit obiectum formale omnino proprium ac speciale, nulli scientiae commune, uti vidimus. Merito igitur scientia specialis dicenda erit.

Hinc recte appellatur *scientia intentionalis*. Quippe ea actum

(1) Hinc facile patet responsio contra opinionem Caietani Sanseverino, qui in logicae proleg. n. 3 asserit, logicam non esse artem. Ars enim ab eo definitur ea, quae *quasdam regulas in experientia fundatas* statuit. Sed haec definitio est nimis coarctata ad artes mere materiales, dum ea, quae traditur a S. Th., hic a nobis relata, latior est et omnes artes, quae ab humana ratione procedunt, complectitur, quae proinde rite omnino logicae applicari valet. Et cum dicitur, logicam praebere rationes eorum, quae tradit, et ex propriis principiis sui obiecti eius naturam affectionesque colligere, consequitur tantum, logicam esse et artem et scientiam, uti merito Nately, Benthani alique recentes philosophi sentiunt, quos et nos sequimur. Neque in hoc ulla adest repugnantia, quia quamvis ars et scientia per se sint ad invicem dissociatae, possunt tamen simul coniungi, quin sibimetipsis contradicant.

mentis considerat, ut *obiectum intentionis* seu cognitionis nostrae, dum ceterae aut eum spectant potius in se, uti actum vitalem in mente existentem, eiusque originem ac naturam inquirendo, et est scientia *psychologica*; aut alias res naturales et reales investigant, et diversae enascuntur scientiae reales. Ex quo iterum colligitur, logicam esse scientiam specialem a ceteris distinctam.

Falluntur autem ii, qui cum ceteris scientiis hanc permiscere vellent, ex eo, quod ea est instrumentum istarum. Nam revera ipsae utuntur tamquam instrumento syllogismo ac ratiocinio, non autem illis praeceptis ac rationibus in logica traditis. Ac proinde logica minime dici potest *instrumentum scientiarum* sed *scientia instrumentorum scientiarum*. Atqui scientia alicuius instrumenti plane distinguitur ab illis, quae hoc instrumento utuntur. Logica igitur nequit cum aliis confundi.

43. Logicae necessitas ac praestantia — Necessitas ac praestantia cuiusque scientiae diiudicanda est a fine, ad quem ipsa primo ac de se dirigitur. Iamvero finis proprius logicae est quam maxime necessarius: qui enim ignorat modum recte utendi rationis actibus, nunquam valet in ulla scientia proficere, imo nec ullam artem addiscere. Hinc exceptis veritatibus communioribus, quae satis intelliguntur per principia logicae naturalis, ceterae aut nulla ratione, aut nonnisi cum multis erroribus vel imperfectionibus commixtae addisci possent. Tanta ergo est logicae necessitas, quantum necesse est, via ac norma tuta et infallibilis statuatur ad veritatem adipiscendam, ad quam omnes naturaliter impellimur.

Etiam Tullius testatur (Orat. Iv, 16): «Nec vero sine hac philosophorum disciplina genus et speciem cuiusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes possumus; nec iudicare quae vera, quae falsa sint, neque cernere consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere». Unde Albertus M. monet (1): «Propter hoc Aristoteles frequenter dicit in diversis libris suis, quod causa erroris antiquorum fuit, quia scientiam logicam non invenerunt sive habuerunt». Quare merito concludit Tougiorgi (2): «Nemo logicae severitatem fastidio habuit unquam, nisi qui aut alios decipere quaereret, aut decipi se non curaret. Quot errores, quot calamitates ab hominum genere logica una avertere poterat!».

Hinc et eius quoque praestantia elucet. Per logicam enim perficitur homo quoad id, quo ipse ceteris animantibus praestat, quoad usum nempe suae rationis; ex quo omnis progressus in scientiis et artibus humanis, et omnis perfectio in vita sua morali ac sociali ortum habent. Et hanc ob rem summis semper laudibus ipsa a sapientioribus celebrata est.

(1) *De praedic.* tr. I, c. 2.

(2) *Inst log.* n. 10.

Unde a S. Augustino appellata est « disciplina disciplinarum, quae docet docere... docet discere... scit scire: sola scientes facere non solum sed etiam potest » (1). Ab aliis autem vocatur « *examen et libra veritatis: formatrix sapientiae; regula et mensura artium; clypeus disciplinarum; mundi rationalis, i. e. humanae mentis, sol; rationis oculus; scientia ordinis; clavis aurea; etc.* » (2).

44. Ergo merito a logica incipiendum est. — Haec conclusio manifeste sequitur ex iis, quae hucusque disseruimus circa finem, naturam ac necessitatem logicae.

Profecto qui plene non callet principia ac regulas recte ratiocinandi in magno ponitur discrimine fallendi et erroneas conclusiones deducendi, atque a veritate longe aberrandi. Perperam igitur ad philosophiae studium quis manum admoveat, nisi probe munitur plena cognitione logicae disciplinae. « Quando — inquit ibid. S. Aug. — ratio transiret ad alia fabricanda nisi ipsa sua prius quasi quaedam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, dirigeret, proderetque ipsam disciplinam, quam dialecticam vocant? ».

Nec hilum proficiunt, qui asserunt, non posse logicam tradi, nisi prius ipsi mentis actus et operationes cognoscantur. Siquidem eodem modo retorqueri potest argumentum: non posse psychologiam tradi, nisi regulae ratiocinandi cognitae sint. Et insuper ad logicam addiscendam sufficiens omnino est cognitio existentiae conceptuum, quam omnes homines facile sibi comparare possunt, sicut iam antea (n. 39) praestituimus. Dum ad studium psychologiae peragendum nequaquam sufficit logica naturalis, uti constat sive *a priori*, ex natura huius perdifficilis scientiae, sive *a posteriori*, ex tot erroribus prolatis ab iis, qui logicae nondum navaverint.

Item non valet urgere comparisonem cum aliis scientiis, quae addisci possunt, neglecto logicae studio. Ipsae enim faciliores sunt, ac proinde cum sola logica naturali facilliter proficere queunt: uti ex eo quoque confirmatur, quod nulli vel pauci errores in istis deprehenduntur.

Tandem si quis instat, adducendo difficultatem logicae, quae proinde ipso in limine philosophiae nequit ab audito-

(1) *De Ordine*, l. II, c. 13. M. L. 32, 1013. Cfr. etiam *de doctrina christiana*, l. II, c. 37 M. L. 34, 60 et *contra Crescon*, l. I, c. 13. M. L. 43, 455.

(2) Cfr. Conimbricenses, *Comment. in Univ. Dialect. Arist.* prooem. q. I e II.

ribus facile percipi, responsio in promptu est. Primo enim dicimus, quod non minor adest difficultas in psychologia, ergo multo minus ab ista incipiendum esset. Praeterea, uti profunde monet ad rem S. Th. (1): « In addiscendo incipimus ab eo quod est magis facile, nisi necessitas aliud requirat: quandoque enim oportet in addiscendo non incipere ab eo, quod est facilius, sed ab eo, a cuius cognitione cognitio sequentium dependet; et hac positione oportet in addiscendo a logica incipere: non quia ipsa sit facilior scientiis ceteris, habet enim maximam difficultatem, quum sit de secundo intellectis; sed quia aliae scientiae ab ipsa dependent, inquantum ipsa docet modum procedendi in omnibus scientiis. Oportet enim primo scire modum scientiae quam scientiam ipsam, ut dicitur II Metaphys. ».

45. Logicae partitio. — Prima, quam saepe inuimus, est in *naturalem*, quae a natura ipsa procedit, et *artificialem*, quae arte ac studio perficitur.

Omnis enim homo, quia rationalis, a natura facultatem habet, quae normas ac prima principia ad recte iudicandum tradit, quibus ipse in communi usu vitae tum privatae tum socialis utitur. At cum de rebus difficilioribus agatur, haec insufficiens est, ut experientia iugiter docet. Hinc systema quoddam regularum tradi coeptum est, quae rationi, veritatem investiganti, tutam ac facilem viam aperirent. Et haec est *logica artificialis*, quam tradendam in praesenti suscipimus. Eadem *dialectica* quoque vulgo appellari solet, i. e. *ars disserendi* a graeco verbo: *διαλέγεσθαι*.

Logica artificialis iterum bipartitur. Altera considerat actus mentis obiective spectatos inter se ordinandos, prout sunt medium aptum ad veritatem assequendam et a fallaciis praecavendum. Ac proinde relationes inquirat, quas ipsi actus inter se habere queunt, normas tradit, secundum quas componi vel separari valeant, et in artificiosam illam structuram ratiocinii recte conveniant. Vocatur *logica minor* quia faciliores pertractat quaestiones, vel melius *formalis*, quia fere unice sistit in formali ratione sui obiecti, vel simpliciter *dialectica*, quia tota praecipue est in tradendis principiis ac regulis recte ratiocinandi. Ad hanc pertinent Analytica priora Organi Aristotelis, cum II. de Categoriis, de Interpretatione, et de Sophisticis Elenchis.

(3) In Boet. de Trin. c. VI, a. 1 ad 3.

Altera vero spectat actus mentis praecise prout ad res referuntur easque repraesentant, seu prout subiectum sunt veritatis, cum veritas in eo sit, ut conceptus rebus adaequari queant. Quapropter eo tendit, ut conceptus rebus adaequari valeant et praesertim *criterium* etiam nobis exhibeat, quo certi simus, revera conceptus rebus ipsis ita respondere, prout nobis referunt. Haec dici solet *logica maior*, quia difficiliore ac maioris momenti quaestiones evolvit, *materialis*, quia potius insistit in materiali obiecto, quatenus spectat actus mentis simpliciter ut subiectum veritatis; dicitur etiam *critica*, quia crasim instituit ipsorum actuum, prout media sunt ad veritatem assequendam; unde a quibusdam etiam *criteriologia* nuncupatur (1).

Tandem alia partitio tradi solet in *docentem* et *utentem*: logica *docens* ea est, quae praecepta ac normas tradit ad recte iudicandum et ratiocinandum; *utens* vero est ea, quae istis regulis utitur.

Sed revera logica primo ac per se est docens, et secundo utens, quando nempe, spectata ut scientia, utitur iudiciis ac ratiociniis ad demonstrandam naturam et necessitatem principiorum ac regularum, quae statuuntur. Nec adest periculum incidendi in *circulum vitiosum*. Nam primo supponitur logica naturalis, ex qua eruuntur fundamentalia principia et normae ad recte iudicandum, istis utimur ad tradenda alia principia profundiora et regulas subtiliores, et ad demonstrandam eorum necessitatem ac naturam. Quare primo habetur logica naturalis, ut docens prima principia, dein accedit logica artificialis, ut *ars docens* principia profundiora ac subtiliora: postea succedit eadem logica ut *scientia utens* prioribus principiis ad eorundem naturam ac necessitatem demonstrandam.

Praesens logica, uti patet, est *artificialis*, eam vero in duas distribuimus partes, utpote adaequate distinctas ratione proprii ac diversi obiecti formalis.

Prior ea est quae **Dialectica** seu logica *minor* appellatur: altera vero **Critica** seu logica *maior* nuncupatur.

(1) Haec autem divisio nullo pacto confundenda est cum divisione a Kant adinventae, a qua toto caelo differt. Si cui tamen aequivoca videtur denominatio logicae *formalis* ac *materialis*, sufficit attendere ad explicationem, ex qua patebit, eam ortum habere a principiis de *materia* ac *forma*, quae iamdiu Aristoteles ac scholastici iuxta communem hominum sensum exposuerunt. Cfr. Mercier, Logique n. 21, qui aliam partitionem in medium profert.

LOGICAE PARS PRIMA

DIALECTICA SEU LOGICA MINOR

46. **Dialecticae definitio.** — Dialectica, si vocem specias, idem valet ac *scientia disserendi* seu *disputandi*; si rem consideras, est « scientia de principiis, praeceptis ac regulis, quibus rectus ordo statuitur inter actus mentis ut apti evadant ad veritatem assequendam ». Haec definitio cum altera, de logica (n. 37), convenit; ibi enim sermo fuit generaliter de *modo recte utendi rationis actibus*, hic vero magis determinate loquimur de *principiis... quibus iste rectus ordo statuitur* ut appareat proprium dialecticae obiectum, prout ea a logica critica differt: quia ista *principia, praecepta, regulae* sunt pars quaedam illius *modi generalis recte utendi rationis actibus*.

47. **Quid. et quotuplex eius obiectum.** — Obiectum dialecticae sunt « ipsi mentis actus ut ordinandi inter se ad veritatem assequendam ». Quamobrem ipse *ordo ponendus*, seu principia, praecepta ac regulae, ex quibus ordo efflorescit, constituunt *obiectum formale*; ipsi actus, inspecti ut *instrumentum veritatis*, et ideo prout huic ordini subiiciuntur, efformant eius *obiectum materiale*.

Iamvero isti actus *physice* spectati bifariam dispescuntur, in actum *simplicis apprehensionis* et *iudicii componentis ac dividitis*: *logice* vero inspecti ad tres classes reducuntur, scilicet ad *tres sciendi modos* (n. 38): ad *divisionem, definitionem* ac *ratiocinium*: ita ut duo priores per simplicem apprehensionem exerceantur, tertius vero per actum iudicii.

Sed quoniam ad efformandum ratiocinium requiruntur tum plura iudicia rite confecta, tum artificiosa eorum compositio iuxta determinatas leges, usus invaluit, ut singillatim primo de *iudicio tantum*, ac dein de ratiocinio sermo

esset. Atque adeo ille idem actus iudicii, qui, physice inspectus, est unus, a logico dispescitur in actum iudicii simpliciter, et in actum ratiocinii, quia reapse ut instrumentum veritatis dupliciter spectari potest. Hinc iuxta Aristotelis et Aquinatis mentem obiectum materiale logicae tripliciter dispescitur, iuxta hos tres actus *logice* spectatos: *simplex apprehensio, iudicium ac ratiocinium*.

Videlicet *primo* spectatur *simplex apprehensio*, inquantum ad iudicium et ratiocinium ordinatur, et inquantum est subiectum *divisionis* ac *definitionis*. *Secundo* investigatur *actus iudicii*, inquantum ordinatur ad ratiocinium, quo ex iudiciis notis novum inferri valeat antea ignotum. *Tertio* tandem natura *ratiocinii* ad examen revocatur, ut determinentur praecepta ac regulae ad ipsum rite conficiendum atque ita in veritatis assecutione sine errore procedi possit.

Ad rem S. Th., (1): «Duplex est operatio intellectus: una quidem quae dicitur indivisibilium intelligentia, per quam scilicet apprehendit essentiam uniuscuiusque rei in seipsa: alia est operatio intellectus, scilicet componentis et dividantis. Additur autem et tertia operatio, scilicet ratiocinandi; secundum quod ratio procedit a notis ad inquisitionem ignotorum. Harum autem operationum prima ordinatur ad secundam; quia non potest esse compositio et divisio nisi simplicium apprehensorum. Secunda vero ordinatur ad tertiam; quia videlicet oportet, quod ex aliquo vero cognito, cui intellectus assentiat, procedat ad certitudinem accipiendam de aliquibus ignotis. Cum autem Logica dicatur rationalis scientia, necesse est quod eius consideratio versetur circa ea, quae pertinent ad tres praedictas operationes rationis. Et ideo secundum praedictum ordinem trium operationum, liber Praedicamentorum ordinatur ad librum Perihermenias, qui ordinatur ad librum Priorum et sequentes ».

Egregie ad rem Silvester Maurus (l. cit. cap. III). «In hoc negotio, ipse ait, intellectus imitatur iudicem. Sicut enim prius iudex causam audit, deinde fert sententiam absolutoriam vel condemnatoriam; sic intellectus prius apprehendit obiecta, deinde de illis fert sententiam affirmativam vel negativam. Praeterea sicut iudex, cum id, de quo agitur, est ambiguum, examinat testes fide dignos, et rationes pro utraque parte, et deinde fert sententiam pro ea parte, quam suadent testes et rationes; sic intellectus cum occurrit aliquid, quod secundum se est ignotum, quaerit veritates per se notas, et deinde fert iudicium de ignotis secundum connexionem, quam habent cum veritatibus per se notis ».

(1) In lect. 1, L. 1 « Perihermenias ».

CAPUT I.

DE SIMPLICI APPREHENSIONE

47. Animus modo nobis non est, quaestionem agitare de natura et origine actus simplicis apprehensionis et conceptuum, qui in ea enascuntur, quippe quae ad psychologiam pertinet. In praesenti sufficit prae oculis habere generalem notionem simplicis apprehensionis et operationum, quae exercentur ad rerum cognitionem adipiscendam; quod plane desumitur ex experientia ac principiis omnibus hominibus communibus. Ideo antequam directe inspiciamus actum simplicis apprehensionis, ut partem iudicii et uti subiectum definitionis ac divisionis, praestat summis attingere labiis quasdam notiones generales circa eius naturam.

ARTICULUS I.

DE NOTIONE SIMPLICIS APPREHENSIONIS EIUSQUE SIGNO

48 **Simplex apprehensio** — de qua hic loquimur, est *intellectualis*, quae procedit a facultate, quae *mens* vel *intellectus* nuncupatur, et secernenda est a *perceptione sensili*. Per hanc enim percipitur obiectum quoddam praesens, extensum, individuum, quod sensus afficit et ideo sensibile vocatur, per alteram vero quodcumque obiectum apprehenditur sive praesens sive absens, sive extensum sive non. Quare definiri potest: *actus quo mens alicuius rei notitiam capit*. Unde mens per eam aliquam rem in se intentionaliter prendit. Et dicitur etiam *intentio*, *conceptus*, *ratio*, quia aliquid *intenditur*, *concepitur*, *noscitur*; vel communius *idea*, ex graeco verbo, quia aliquid *videtur*.

Si vero apprehensio inspicitur, prout ab actu iudicii contradistinguitur, tunc definiri potest: *actus, quo mens aliquam rem apprehendit, nihil de ea affirmando vel negando*.

Ista vero esse potest aut *incompleta*, quando mens *unam* tantum rem vel potius *unam rei perfectionem* apprehendit, aut *completa* quando mens *plures res* vel *plures rei perfectiones simul* apprehendit: e. g. *corpus vivum, animat*

rationale, aurum rubrum... etc., imo etiam integrum sermonem: quin tamen aliquid affirmet vel neget, in quo proprie consistit distinctio simplicis apprehensionis ab actu iudicii mentalis.

49. **Diversae notiones** recensentur, quae hanc simplicem apprehensionem respiciunt.

1) *Attentio* est ipse *actus* quo *mens* se convertit ad rem aliquam seu ad aliquam rei perfectionem percipiendam: videlicet quum mens non semper actu aliquid apprehendit, quando vult apprehendere, dicitur *attendere ad illud*, vel ponere *attentionem circa illud*. Et quum multae rerum perfectiones ob mentem versantur, mens in unam vel alteram suum obtutum defigit, et ideo dicitur ad illam attendere.

2) *Abstractio* est circumstantia concomitans attentionem; ex vi nominis idem est ac *tractio unius ab alio*, et definiri potest; *ipsa attentio, qua mens ex pluribus perfectionibus, quae sunt in re coniunctae, unam apprehendit ceteris omissis*, unde videtur quasi illam a ceteris divellere ac separare. Ipsa multipliciter contingere potest, ut alibi erit demonstrandum.

Praesertim locum habet, quum mens aliquam rei proprietatem, aut qualitatem apprehendit, re ipsa, cui ista inest, neglecta. Sic e. g. possum attendere ad *hominis colorem aut figuram*, ipso homine non attento.

« Iamvero usu factum est, uti recte admonet P. Tongiorgi n. 16 quod rem, quae determinatione afficitur, determinationis *subiectum* appellamus, determinationem autem ipsam subiecti *formam*. Quae appellationes, ut patet, metaphoricae sunt. Ex eo enim quod res omnes per aliquas suas affectiones se manifestent, per easque solum a nobis cognoscantur, fit ut res concipiamus quasi latentes sub his proprietatibus easque sustinentes. Et idcirco rem ipsam vocamus *subiectum*. Has autem proprietates *formas* dicimus, quia quemadmodum materia liquens et amorpha, quum typo constringitur, determinatam ac stabilem formam ab illo recipit; ita res quasi in se primo indeterminata, accedentibus proprietatibus seu qualitibus, determinatur, ut talis sit, qualis est et non alia. Sic *iustitia, sapientia, albedo* accedentes subiecto *homini*, faciunt ut sit *iustus, sapiens, albus*.

At cavendum est, ne, quod in ordine ideali facit abstractio mentis, id in rerum natura reapse fieri putemus, scilicet ne, quum formas concipimus a subiecto distinctas, eique supervenientes et inhaerentes, id revera extra mentem locum habere

existimemus, aut ita de rerum natura statuamus, quasi reipsa haec locum haberent. Ex hoc enim errores nonnulli et obscuritas plurima in philosophiam dimanarunt ».

3) *Comparatio* est opposita abstractioni et ex ea necessario fluens. Ipsa enim est *actus*, quo mens plures rerum perfectiones iam apprehensas ad invicem refert, earum relationes inquirens: puta aequalitatem, similitudinem, oppositionem, dependentiam et huiusmodi. Etenim quum mens per abstractionem diversas perfectiones separat, quae in re coniunctae sunt, necessario impellitur ad eas ita apprehensas iterum coniungendas. At priusquam componat, necesse est illas inter se comparare, ut perspiciat quamnam relationem inter se praeseferant et postea sequitur actus iudicii componentis.

4) *Cogitatio* idem est ac attentio, vel potius est terminus attentionis, et vocatur etiam *intellectio*. Quum enim mens ad aliquid attendit, paritur cognitio, per quam mens illud idem cogitat, seu quasi in seipsa coagit uti suum possessum, apprehensum, illudque intelligit, seu intus legit, ut ait S. Thomas.

5) *Reflexio* habetur, quum mens suam attentionem ad proprios actus convertit, et proinde in se ipsa redit, ac se in se flectit, unde reflectere dicitur.

Ipsa igitur est *attentio mentis in proprios actus*, et tripliciter contingere potest; aut *psychologice*, quum mens eos *subjective* spectat, ut qualitates nempe in mente existentes, ad eorum originem, naturam ac proprietates investigandas; aut *ontologice*, quum eos *objective* inspicit, ut inter sese comparet, componat vel dividat, secundum relationes reales, quas in ipsis rebus adinvenit: aut *logice*, quum eos considerat ut *objective in mente existentes* et inter se comparat, ut relationes adinveniat, quae eis conveniunt, quae existentibus *objective in mente*, et appellantur *relationes rationis* et constituunt *ens rationis*, quod est subiectum logicae.

Quare prior locum habet in psychologia; altera in omnibus actibus *comparationis* et *iudicii componentis ac dividendi*, quae circa reales rerum perfectiones versantur;

tertia in *logica*, quum mens aggreditur suos conceptus rite inter se ordinare.

6) *Analysis* est quaedam abstractionis species, per quam mens aliquem conceptum obiectivum solvit in conceptus simpliciores, quibus constat, quique proinde eius partes seu elementa nuncupantur. Quare analysis est *solutio conceptus obiectivi in sua elementa*: e. g. quando conceptus *hominis* solvitur in conceptus *animalis et rationalis*.

7) *Synthesis* opponitur analysis, et habetur quando mens quosdam habet conceptus, quos apprehendit repraesentare perfectiones, quae in rebus sunt simul coniunctae, et tunc eos simul in unum componit. Quare synthesis est *compositio conceptuum simpliciorum in unum*. Ipsa vero semper supponit aut analysim, aut experientiam qua exoriuntur plures apprehensiones et actus iudiciorum componentium.

8) *Associatio conceptuum seu idearum*, de qua homines saepe loquuntur, minime confundenda est cum synthesisi, a qua penitus secernitur. Ipsa enim est *pura sequela unius conceptus post alium ratione cuiusdam nexus qui inter eos adest*. Iste nexus multiplex esse potest, vel intrinsecus, vel extrinsecus, vel causalis, vel accidentalis.... De ipsa proinde nullo modo disserendum nobis est.

9) *Apperceptio* est notio ignota apud antiquiores, et primo a Leibnitio in medium prolata est, a quo definitur *conscientia seu cognitio reflexa status interni*, nempe *intentionalis*. Sed ab aliis diversis modis declaratur. Nam a Kant appellatur *actus fundamentalis cognitionis*, in quo propria cuiusque personalitas repraesentatur.

Iuxta Herbart, cui concinit Masci, est modus percipiendi aliquid, qui pendet ex conditionibus seu dispositionibus percipientis, ratione aliarum perceptionum, quas iam habuit (1). A Wundt dicitur *synthesis apperceptiva*, quae idem esset ac associatio conceptuum vel sensationum. Etiam haec notio ad nihil nobis inservit (2).

Quare istis notionibus declaratis, ad actum simplicis apprehensionis investigandum accedamus, iuxta illam ratio-

(1) Cfr. Masci F. *Elementi di Filosofia*, n. II, Psicologia. Napoli, 1904, paragr. III, c. 1, p. 193, ubi eam ita definit: «è la qualità generale del percepire di un dato soggetto dipendente dalle abitudini rappresentative, o come si dice, dalle masse consolidate di rappresentazioni, che perciò si chiamano *apperipienti*».

(2) Cfr. etiam P. Pesch. *Psychol. natur. P. I. liber alter*, n. 474, Scholion 2.

nem, quae ad finem logicae spectat prout nempe est *terminus mentalis* (1), seu prout ipsa est pars iudicii.

50. Quid terminus mentalis. — Et in antecessum iam patet, quod simplex apprehensio non potest spectari ut pars iudicii, nisi in secunda intentione. Nam primo mens facit aliquod iudicium, e. g. *Petrus est homo*, dein redit super hunc actum, ipsumque considerat ut compositum ex duobus conceptibus, quos ideo apprehendit ut partes iudicii, et ita efformat secundam intentionem concipiendo rationem *termini* seu, ut aiunt *termineitatem*, et tunc apprehendit. e. g. *Petrum, hominem*, praecise ut terminos propositionis. Quare *terminus* dicit duo: illam simplicem apprehensionem, qua concipitur e. g. *Petrus, homo*, ut pars iudicii, et haec constituit *materiam* eius; et intentionem ipsam termini, seu *termineitatem*, quae constituit eius *formam*.

Terminus igitur definitur « id, in quod resolvitur logica propositio tamquam in subiectum et praedicatum ». Ut ista definitio intelligatur, advertendum est quod in propositione (2) distinguendum debet *materia et forma*.

Materia constituitur per subiectum et praedicatum, quia sunt obiectum, circa quod versatur iudicium ac propositio; *forma* vero per copulam verbalem, cuius munus est illam materiam componere, et ita *efformare* iudicium ac propositionem.

Etenim iudicium eo tendit, ut duas perfectiones a mente apprehensas simul coniungat aut separet, prout eas invenit, in rebus coniunctas aut separatas, et ita cognitio nostra

(1) Probandus ergo non videtur usus quorundam recentiorum, qui potius adhibent vocem *ideae* vel *notionis*: per hanc enim vocem significatur tantum subiectum materiale huius partis dialecticae, non autem etiam subiectum formale, nempe illa ratio propria, secundum quam hic spectantur actus simplicis apprehensionis. Merito ergo visum est redeundum ad vocem *termini*, quam antiquiores usurpabant hoc in loco.

(2) Recolendum est quod propositio tripliciter considerari potest, grammaticae, physicae, et logicae. Consideratur grammaticae, quando spectantur eius partes grammaticales, tamquam elementa eius, et tunc dicitur propositio habere tres partes, subiectum, copulam et praedicatum. Physicae vero, quando spectantur omnia eius verba, immo et sillabae et etiam vocales; sicut si dicerem; ista propositio: *Sacramentum poenitentiae est vere a Christo institutum*, habet 7 verba, 18 sillabas etc. Logice tandem, quando inspiciuntur elementa, quibus mens efformat aliquod iudicium, et tunc apparet, ea non esse nisi duo; subiectum et praedicatum.

perfectius ipsis rebus adaequatur. Adeoque illae perfectiones ponuntur in loco *subiecti* et praedicati; copula autem verbalis eo tantum spectat, ut illas inter se coniungat aut separet, et nullam rei perfectionem exhibet. Iure igitur subiectum et praedicatum tantum appellantur elementa propositionis, et constituunt *terminos propositionis*.

Nam in omni composito, quando ipsum dissolvitur in suas partes componentes, forma perit et sola superest materia, sicut quando dissolvitur domus, non supersunt nisi tantum lapides. Quare terminus non sunt voces et nomina (quae sunt tantum materia remota), neque subiectum et praedicatum ut sic (tunc enim sunt materia proxima), sed subiectum et praedicatum, prouti spectantur ut *id quod remanet post resolutionem propositionis* uti partes eius materiales.

51. De Signo. — Quandoquidem termini exprimuntur per vocabula, quae sunt eorum *signa*, imo ipsi quoque termini mentales sunt signa rerum: statim exurgit necessitas propriam signi rationem explicandi.

Signum est *id, quod subiecto cognoscenti aliquid a se diversum repraesentat, seu innotescere facit*, vel ut ait S. Th. (1), « possumus signum dicere quodcumque notum, in quo aliquid cognoscatur ». Quare signum semper duplicem cognitionem in mente ingerit, praeter suam nempe etiam alterius rei, quam significat, ratione cuiusdam nexus, qui inter signum et rem significatam intercedit, sicut *fumus est signum ignis, statua signum alicuius hominis*.

Hinc sequitur: a) Nihil potest esse signum suiipsius, quia tunc non duas sed unam gignit cognitionem (2). b) Requiritur, ut nexus intercedens inter signum et rem significatam sit nobis notus, secus nequit signum in nobis gignere cognitionem alterius rei significatae. c) Ut advertit ibid. ad 5) S. Th « de ratione signi proprie accepta *non est quod sit vel prius vel posterius in natura*, sed solum quod sit *nobis praecognitum* »: ita e. g. quamvis ignis, prior sit quam fumus, quia tamen a nobis prius cognoscitur fumus, ex quo gignitur cognitio ignis, ideo fumus est signum ignis. d) Ergo, uti monet S. Bonaventura (3), in quovis

(1) *De verit.* q. 9 a. 4 ad 4.

(2) Cfr. S. Th. 4, S., D. I., q. I, a. 1.

(3) IV. S., D. I., q. 2.

signo duplex habitudo reperiatur oportet, altera ad potentiam cognoscitivam, cui obiectum aliquod a se diversum manifestat; altera ad obiectum ipsum, quod significat ratione nexus, qui inter utrumque adest. e) Eiusmodi nexus quando est naturalis, communiter reducitur ad illum qui inter causam et effectum intercedit. « Et quia, ait S. Th. ibid., ut frequentius effectus sunt nobis manifestiores causis, ideo signum quandoque contra causam dividitur, sicut demonstratio QUIA est, quae dicitur esse per signum e communi; demonstratio autem PROPTER QUID est per causam. Quandoque autem causa est manifesta quoad nos utpote cadens sub sensu; effectus autem occultus, ut si expectatur in futurum, et tunc nihil prohibet causam signum sui effectus dici » (1).

52. Quotuplex signum — Multipliciter dividitur — a) *Ratione originis in naturale et arbitrarium*; prout res aliqua vel *ex sua natura*, vel *ex hominum arbitrio* aliam rem manifestat; ita e. g. gemitus est signum naturale doloris, vocabula sunt signa arbitraria conceptuum, quia ex libera hominum institutione significant.

b) *Ratione causandi: in instrumentale*, quod est signum stricte dictum, et duplicem gignit cognitionem, sui nempe ac rei quae significatur; et *formale*, quod lato sensu dicitur signum, quia unam tantum parit cognitionem, rei nempe quam repraesentat. Et hoc sensu conceptus dicuntur signa rerum; quum nos non prius conceptus cognoscamus et deinde res, sed tantum res per conceptus repraesentatas.

c) *Ratione temporis: in demonstrativum*, quod est signum rei praesentis; in *rememorativum*, quod est de re praeterita; in *prognosticum*, quod est de re futura; e. g. gemitus est signum *demonstrativum* doloris, *vestigium*, indicans animalis transitum, est eius signum *rememorativum*, *mappa*, quae mensae imponitur prope meridiem, est *prognosticum* prandii mori futuri. Ita etiam *sacramentum* est signum *rememorativum* passionis Christi, *demonstrativum* gratiae, et *prognosticum* seu praenunciativum futurae gloriae (2).

d) *Ratione officii: in suppositivum*, quod est loco alterius, et ideo primo et per se illud aliud cognoscenti exhibet, quatenus de se totum ordinatur ad illud significandum, uti

(1) Cfr. etiam *de verit.* q. IX, a. 4, ad 5; I, p. q. 70, a. 2.

(2) Cfr. S. Th. III p., q. 60, a. 3.

e. g. statua tota ordinatur ad aliquid repraesentandum (1); et *manifestativum*, quod aequo modo tum se, tum aliud manifestat, e. g. *fumus*, *sceptrum*.

e) *Ratione effectus*, quem producit; in *speculativum* seu theoreticum, quod unice tendit ad gignendam cognitionem alterius rei; et *practicum*, quod rem significando, eam etiam realiter producit, uti *sacramenta sunt signa gratiae*.

f) *Ratione mediï cognoscibilitatis*; in *sensibile*, quod per sensus etiam percipitur, et *insensibile*, quod tantum ab intellectu apprehenditur, ut e. g. *peccatum est signum libertatis*.

Adverte tamen, quod ratio signi praecipue rebus sensibilibus tribuitur, uti iam S. Aug. (2) tradidit, qui signum definivit « quod praeter cognitionem sui, quam ingerit sensibus, aliquid aliud facit in cognitionem venire ». Et ratio est, ut ait S. Th. (3): « Quia nostra cognitio, quae discursiva est, a sensibus oritur ». Sed, ut idem prosequitur, « communiter possumus signum dicere quodcumque notum, in quo aliquid cognoscatur ». Modo ab omnibus ratio signi hoc latiori sensu sumitur: dicitur e. g. *praemium est signum meriti*; *meritum est signum libertatis*.

53. **Quomodo conceptus et vocabula sint signa rerum.** — Conceptus sunt signa *naturalia* rerum, quae apprehenduntur, et simul *formalia*, uti diximus; et dicuntur talia, quatenus sunt formae seu imagines existentes in mente nostra, quae res apprehensas repraesentant. Vocabula sunt signa *arbitraria* earumdem rerum, et *instrumentalia* saltem lato sensu, possent etiam appellari signa *mere materialia*, quia praeter cognitionem rerum, quas significant, nullam aliam gignunt. Insuper conceptus sunt signa *immediata* rerum, vocabula autem mediata, quatenus mediantibus conceptibus illas significant.

Nam una eademque res potest diversis ac distinctis conceptibus repraesentari, iuxta diversas perfectiones, quae spectantur. Quamobrem vocabula, quibus diversi isti conceptus exterius exprimuntur, sunt signa eiusdem rei, at non eodem modo, sed secundum diversas perfectiones per illos conceptus apprehensas;

(1) Unde recte admonet S. Aug. (L. 2, ad Simp. q. 3, M. L. XL, 143) « Solent quippe imagines rerum earum nominibus appellari, quarum imagines sunt. velut cum intuentes tabulam ad parietem dicimus; ille Cicero est, ille Sallustius, ille Achilles, illa Roma, cum aliud nihil sint quam pictae imagines ».

(2) L. 2, de Doctr. chr. c. 1. M. L. XXXIV, 35.

(3) De Ver. q. 9, a. 4 ad 4.

quod patet etiam ex modo significandi vocabulorum: «significat enim hoc nomen *homo* naturam humanam in abstractione a singularibus» (1) Porro huiusmodi natura est in conceptu mentis non in rebus extra existentibus. Praeterea si vocabula immediate significassent res, nulla essent aequivoca, res enim non sunt aequivocae.

Hinc ea dicuntur *significativa* conceptuum et *suppositiva* rerum, quia, uti recte Ph. advertit (2), «in disputationibus nos utimur vocabulis loco rerum, quia ipsas res in medio afferre non possumus». Et ideo valde interest, ut recte determinetur conceptus, quo mediante res significatur. «Nomina enim, uti monet S. Th. (3), imponuntur a nobis secundum quod nos intelligimus, quia nomina sunt intellectuum signa».

Unde elucet necessitas recti usus vocabulorum, quae determinatos conceptus exhibent, ne confusio suboriat. Ac proinde contra sanam rationem est, sensum vocabulorum, iam usu receptum, ex arbitrio immutare.

Nam si quis primo adhibet vocabulum ad rem quampiam significandam, iure potest ex se proprium sensum illius vocis determinare. At si vocabulum adhibetur, iam usu consecratum ad aliquid significandum, nemini prorsus integrum est, illud detorqueere ad aliud omnino diversum significandum; nisi forte adsit ratio similitudinis vel realis vel metaphoricæ, et tunc necesse est, illam ostendere, et clare patefacere hunc novum sensum illius vocis. Ita e. g., vocabulum *persona* adhibetur ad significandum quoddam *subsistens in natura rationali*, nequit transferri ad significandum potius *aliquid conscium sui, seu conscientiam sui habens*, et hinc *concludere, in Christo esse unam personam*. Hoc vero manifestius adhuc apparet, si perspicitur ratio, cur vocabula ab homine adhibentur, quae ex eo est, quod homo, quum sit animal naturaliter sociale, necessario indiget aliquo medio, quo sui conceptus aliis innotescant, atque ita homines simul convivendo ad invicem perticiantur (4). Iamvero huiusmodi finis penitus frustraretur, si quis vocabula adhiberet sensu arbitrario ac diverso ab eo, quem ceteri intelligunt.

ARTICULUS II.

DE TERMINORUM PARTITIONE.

§1. De Comprehensione et Extensione. — Huiusmodi proprietates ex eo praecipue enascuntur, quod termini non unam perfectionem aut rem, sed plures adsignificant: vide-

(1) S. Th. in I Periherm. 1. 2.

(2) I Elench. I.

(3) V. Met. 1. 5.

(4) Cfr. etiam S. Th. in L. I, Periherm. 1. 2.

licet vel plures perfectiones eiusdem rei, vel plures res eandem perfectionem habentes, e. g. *homo* plures importat unius rei perfectiones, idest, *rationalis*, *animalis*, *corporis*, etc. et ita constituitur eius *comprehensio*; item ad plura individua humana refertur, uti patet, et habetur eius *extensio*. Porro hae duae proprietates praecipuae ac *fundamentales* dicendae sunt, ac saepissime prae oculis habendae, quippe ex eis diversae oriuntur terminorum partitiones.

Quid Comprehensio. — Comprehensio exurgit ex *intrinseca* constitutione cuiusdam rei, seu ex cumulo perfectionum, quae ipsam constituunt. Et ideo definitur: « *complexus perfectionum* (seu *notarum*, ut aiunt), *quas terminus de re significata refert* ». Nempe terminus obiective inspectus ad rem aliquam refertur, et potest *significare* diversas eius perfectiones. Quare si omnes illae inspiciuntur rei perfectiones, quas terminus aliquis significat, tunc eius comprehensio cognoscitur ac determinatur.

Comprehensio termini igitur est plenus et adaequatus rei significatus per ipsum exhibitus; ideoque qui comprehensionem alicuius termini rimatur, eius completum et integrum significatum inquit. Ita e. g. comprehensio huius termini *hominis* est perfectio *substantiae*, *corporis*, *viventis*, *animalis*, *rationalis*.

Quid Extensio. — Si vero terminus spectatur *non intrinsece* sed *extrinsece*; scilicet si spectantur ipsae res, ad quas refertur, quae sunt plures, quatenus omnes eandem illam perfectionem habent, quam terminus exhibet, tunc habetur *extensio* termini. Ea definitur: « *numerus rerum seu subiectorum, quibus terminus attribui potest* ». E. g. *Petrus*, *Paulus*, *Antonius*... omnes dicunt eandem perfectionem, quam exhibet terminus *homo*. Ideo iste terminus potest his omnibus attribui, seu ad illos *extendi*, atque ita iuxta eorum numerum maiorem vel minorem, diversa quoque habetur termini *extensio*.

55 Corollaria. — Iamvero si quis attente *comprehensionem* et *extensionem* terminorum considerat statim advertit: a) istas proprietates pertinere ad terminos obiective

inspectos, ac rite eas perpendendas esse, quum termini rebus tribuuntur; quia, iuxta diversam eorum comprehensionem et extensionem, diversimode debent rebus applicari. Hinc; — b) earum rationes sunt plene et intime a logico perspiciendae ac declarandae, quum ex eis pendeat recta terminorum praedicatio rectumque iudicium, in quo veritas inest. Unde iure eas appellavimus *fundamentales terminorum proprietates*. — c) Si ipsae vero ad invicem comparantur, liquet, eas esse in ratione inversa, scilicet quo maior est extensio, minor est comprehensio, et vicissim. Res enim ad invicem distinguuntur per aliquam perfectionem, quae uni inest, alteri deest; et conveniunt inter se per perfectionem similem omnibus. Ergo quo plures perfectiones rerum in aliquo termino significantur, ex quibus oritur eius comprehensio, eo minus illae res inter se conveniunt, ideoque minor est numerus rerum, quibus ipse tribui potest, seu minor est extensio. Et e converso, quo minores sunt perfectiones, quae significantur, eo maior est numerus rerum, quibus terminus tribuitur, seu eius extensio; — d) Hinc ubi *maxima* est *extensio*, uti e. g. in *eute*, *minima* est *comprehensio*; ideoque ille terminus exhibere debet perfectionem communissimam et indeterminatissimam, quia ratio, cur perfectiones sint magis communes, in eo est, quod ipsae sint magis indeterminatae. E converso ubi est *maxima comprehensio*, e. g. in *Deo*, est *minima extensio*, ideo Deus est unicus. Quare; — e) ex diversa relatione harum proprietatum inter se et cum rebus, quas significant, diversa efflorescit *terminorum partitio*, prout eis diversimode utimur ad rectam efficiendam praedicationem.

36. **Terminorum Partitio.** — Et praeprimis recolegendum est, terminum *formaliter* spectatum, idest iuxta ipsam rationem terminetatis, omnem respuere partitionem; quum formalis ratio termini una et indivisibilis sit. Sed divisio unice repetenda est ex diversis subiectis, quibus ratio termini tribuitur, iuxta diversam eorum comprehensionem et extensionem, ratione diversi modi, quo terminant resolutionem propositionis, et inde terminus dividitur:

a) In *subiectum et praedicatum*: subiectum est id de quo aliquid affirmatur vel negatur, ac proinde alteri subiici-

tur: dicitur etiam *minus extremum*, tum quia minus patet, seu minorem habet extensionem; tum quia dicit rationem materiae seu alicuius perfectibilis, uti clarius patebit in capite sequenti. Praedicatum est id, quod de alio affirmatur vel negatur, ac proinde de alio praedicatur: dicitur etiam *maius extremum*, tum quia maiorem habet extensionem; tum quia rationem dicit formae seu perficientis, eo quod praedicatum semper concipitur ad modum formae, quae perficit subiectum, ut explicavimus (n. 49).

b) In *mentalem*, *oralem* et *scriptum*, prout terminus vel mente concipitur, vel ore proferitur, vel scripto consignatur. Nos vero praecipue loquimur de termino orali, prout est signum termini mentalis.

c) In *categorematicum* et *syncategorematicum*; prior est terminus, qui potest categorice seu per se solum stare in aliqua propositione, ut subiectum vel praedicatum, uti sunt nomina substantiva vel substantivata, et adiectiva, quae aliquam exhibent perfectionem aut actionem. Alter est terminus, qui necessario indiget coniungi cum alio, sive implicite, sive explicite, ut e. g., *omnis*, *quidam*..., quatenus ipsi neque in se slantem neque determinatam perfectionem significant.

Acute et egregie ait ad rem Sylvester Maurus. c. 7: « Termini ergo categorematici sunt sicuti *vocales*, syncategorematici sunt sicut *consonantes*. Sicut enim *vocales* se solis possunt constituere syllabam, et ideo vocantur *vocales* quia se solis possunt exprimi et sonare; sic termini categorematici possunt se solis constituere integrum praedicatum, aut subiectum propositionis, et ideo absolute vocantur significativi. Sicut consonantes se solis non possunt pronunciari nec constituere integram syllabam, sed solum cum alia vocali, ideoque dicuntur *consonantes*, quia se solis non sonant, sed *consonant cum vocalibus*; sic syncategorematici non possunt se solis esse integrum subiectum aut praedicatum, i. e. *integer terminus propositionis* ».

Iamvero hoc idem valet pro terminis obliquis seu in casu obliquo, qui pariter nequeunt esse se solis integrum subiectum aut praedicatum, ideoque nec ipsi sunt categorematici.

d) In *finitantem* et *infinitantem*, prior ille est, per cuius affirmationem determinatur, quid sit res; sicut quando e. g. *homo* affirmatur de Paulo, *homo* est terminus finitans: alter vero est ille, per cuius affirmationem determinatur so-

lum quid non sit res, sic e. g. quum *non homo* dicitur *de leone*, *non homo* est terminus infinitans. Hinc collige: α) iste terminus debet inveniri etiam in propositione affirmativa, ac proinde negatio debet afficere non copulam, sed praedicatum; β) quo minus universalis est, seu quo minorem extensionem habet terminus finitans, eo magis universalis est terminus infinitans; e. g. *Homo* est minus universalis ac minorem habet extensionem, quam *animal*, sed *non homo* est magis universalis, quam *non animal*. Nam *non homo* potest praedicari de pluribus rebus etiam de brutis, dum *non animal* de *brutis* dici nequit.

e) In *complexum* et *incomplexum*, quatenus terminus vel habet partes, quae seorsum sumptae, manent adhuc termini, qui servant eandem significationem, quam simul coniunctae exhibebant, ut *homo albus*, *animal rationale*; vel has partes non habet, ita ut si forte in partes, quibus constat, dividatur, istae vel nullum, vel non eundem sensum ac antea servant; e. g. *animal*, *dominus*, *respublica*... etc.

f) In *simplicem* et *compositum*, quae partitio minime cum priori confundenda est. Nam terminus simplex est ille, qui *pluribus notis non constat nec in plures dissolvi potest*, qui nempe unam rei perfectionem exhibet, quae non conflatur ex aliis e. g., *ens*, *unum*, *bonum*: compositus vero, qui *pluribus constat, in quas resolvi potest*, e. g. *homo*, *domus*... etc.

g) in *denominativum* et *dominantem*; prior est, qui ab altero derivatur et quoad nomen et quoad significationem, ut *iustus* a *iustitia*; si vero derivatur tantum quoad nomen, non est proprie denominativus. Alter est, a quo alter derivatur et quoad nomen et quoad significationem: *sicut iustitia*, ex qua derivatur *iustus*.

h) In *copulativum* et *non copulativum*, prout terminus vel significat plura in recto, quae sunt in unum per accidens aggregata, ita ut expresse cognoscatur pluralitas, ut e. g. *exercitus*, *populus*; vel significat in recto unum aut plura, quae non sunt in unum per accidens aggregata, ut e. g. *Petrus*, *homines*.

i) In *absolutum* et *connotativum*: ille est terminus significans, ut per se stans, ut sunt omnia substantiva, iste

est terminus significans ut adiacens alteri, ut e. g. *albus*, *doctus* et omnia nomina adiectiva (1).

k) In terminum primae et *secundae intentionis*, uti iam explicavimus (n. 40), nec aliud nunc addendum manet.

l) In *concretum* et *abstractum*; prior significat compositum vel quasi compositum ex subiecto et forma; ut e. g. *homo*, *albus*, *Deus*, quatenus exhibent tum subiectum aliquod individuum, tum perfectionem humanitatis, albedinis, deitatis, quae ei inest; alter significat seorsim aliquam partem vel quasi partem alicuius, nempe solam rei formam, praescindendo a subiecto e. g. *humanitas*, *deitas* (2).

57. *Attenta extensione terminorum*, alia habetur divisio: a) In *singularem*, *particularem* et *communem*. Terminus singularis est, qui potest de uno tantum dici secundum eandem significationem, e. g. *Petrus*. Communis, qui potest pluribus divisim attribui secundam eandem significationem. e. g. *homo*. Particularis medium tenet locum, quum de utroque participet; est enim terminus singularis, qui *indeterminate* potest de pluribus dici: e. g. *aliquis homo*: et constituit *individuum vagum*.

b) Terminus communis iterum distribuitur in *collectivum* et *distributivum*. Ille multa simul sumpta significat, ita ut non possit de singulis membris seorsim sumptis praedicari: quare convenit cum termino copulativo; e. g. *populus*, *exercitus*. Iste plura significat, ita ut de singulis seorsim acceptis dici queat: e. g. *discipulus*, *equus*.

c) Terminus distributivus adhuc dividitur in *transcendentem* et *non transcendentem*. Prior est ille, qui aliquam rerum classem *transcendit*, seu non est determinatus ad aliquam classem rerum, sed de pluribus classibus, sive supremis generibus rerum praedicatur. Quare si de omnibus omnino generibus praedicatur, tunc est *simpliciter* transcendens; et huiusmodi termini sunt sex; *ens*, *verum*, *bonum*, *unum*, *res*, *aliquid*. Si de nonnullis tantum generibus praedicatur, tunc est secundum quid transcendens, ut, e. g. *acci-*

(1) Cfr. S. Maurum Summ. c. XV.

(2) Ad rem monet Bessuet quoad istam partitionem: « ce qu'il y a de plus remarquable dans les termes *abstraits* et *concrets*, c'est, que tous les termes *abstraits* s'excluent nécessairement l'un l'autre, au lieu que les termes *concrets* peuvent convenir ensemble ». *Logique*, I. 1, c. 43.

dens. Alter vero est, qui de una tantum rerum classe praedicatur. Istaec classes dicuntur etiam suprema rerum genera, vel praedicamenta seu categoriae, de quibus infra agendum.

d) Tandem terminus distributivus non transcendens dispescitur in *univocum*, *aequivocum*, *analogum*, prout est magis vel minus perfecte talis. Sed ob rei gravitatem peculiaris declaratio de his habenda est (1).

58. **De termino univoco, aequivoco, analogo.** — *Terminus univocus*, graece « *συνώνυμον* » dicitur de iis quibus et nomen commune est et definitio eadem (2); vel, ut a Damasceno post Aristotelem definitio traditur: univoca sunt ea, quorum nomen commune est et ratio (i. e. perfectio) per nomen significata est omnino eadem (3). Terminus, qui pluribus tribuitur dicitur *univocans*; subiecta, quibus terminus tribuitur, dicuntur *univocata*: ita e. g. homo est univocans; Petrus, Paulus, Antonius, sunt univocata.

Aequivocus vero est terminus, qui pluribus tribuitur secundum idem nomen, sed non secundum eandem significationem, graece dicitur « *δμώνυμον* ». Et ideo ab Arist. aequivoca definiuntur: ea, quorum nomen solum commune est, et secundum illud nomen definitio substantiae diversa (4). Sedulo tamen advertendum, quod, ut habeatur terminus aequivocus, ipsa propria ratio per nomen significata debet esse diversa, prout diversis subiectis applicatur, quamquam contingere potest, quod illi subiecta convenient in alia ratione. E. g. Petrus est aequivocus, prout duobus individuis, quae hoc nomine appellantur, tribuitur: quia ipsa propria ratio Petri diversa est in utroque, quamvis in ipsis eadem habeatur ratio hominis (5).

(1) Nihil aliud addimus de aliis partitionibus, quae apud quosdam auctores reperiuntur, quippe quae vel respiciunt terminum prout actu constituit iudicium, et tunc in capite seq. explicandae occurrunt; vel ipsum pure materialiter in se spectant, sicut quando dicunt, esse vel clarum vel obscurum; vel intuitivum vel abstractivum... etc. sed istae pertinent ad psychologiam minime ad dialecticam.

(2) *Συνώνυμα δέ... ὧν καὶ τὸννομα κοινὸν καὶ ὁ λόγος ὁ αὐτός.* (Praed. c. 1, n. 2).

(3) *Συνώνυμα δὲ εἶσιν, ὅσα καὶ τῷ ὀνόματι, καὶ τῷ ὁρισμῷ, ἢ τῇ ὑπογραφῇ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, κοινωόνουσιν* (Dial. c. 32, M. G. 94, 600).

(4) De Antepraedic. c. I. *Ὁμώνυμα λέγεται ὅν ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ κατὰ τὸννομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος* (Praed. c. I, n. 1).

(5) Cfr. S. Th. c. G. I. I. c. 33.

Analogus tandem habetur quando ratio per aliquem terminum significata est quidem diversa in pluribus subiectis, sed *aliquam similitudinem seu convenientiam* in ipsis dicit, ex graeca voce «*ἀναλογία*», quae latine *comparatio* seu *proportio* dici potest. Dicitur etiam *aequivocus a consilio*, i. e. ita aequivocus, ut detur aliquod *consilium* seu fundamentum in diversis illis subiectis, cur ipsis tribuatur. Quare analogia dicuntur *ea, quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata est simpliciter diversa, secundum quid eadem*, vel ut ait S. Th. (1) «*idem nomen de diversis praedicatur secundum rationem partim eandem partim diversam...*».

Quum vero inspicitur fundamentum, quod in ipsis est ratio, cur nomen eisdem tribuatur, duplex ipsum reperitur, ac duplex proinde efflorescit analogia: altera quae *proportionalitatis* dicitur, altera vero *attributionis*, sed de his plura in Metaphysica generali dicenda occurrunt.

ARTICULUS III.

DE UNIVERSALIBUS ET PRAEDICABILIBUS.

59. De Universalibus — Terminus univocus, qui plura habet inferiora, in quibus distributive et divisim eodem modo invenitur, secundum totam rationem per ipsum significatam, dicitur *universalis*. Ab Aristotele definitur: *unum in multis*, vel *unum quod pluribus natura sua aptum est inesse* (2). Quare duae sunt notae, quae terminum universalem constituunt, *unitas* et *pluralitas*. *Unitas* in eo est, quod illa perfectio, per terminum communem importata, eadem omnino sit, seu perfecte similis in omnibus inferioribus. *Pluralitas* autem est vera *multiplicatio illius eiusdem perfectionis* (3); scilicet inferiora, in quibus illa eadem perfectio reperitur, debent esse inter se distincta et *realiter multiplicata*.

Quotuplex terminus universalis. — Ipse potest spectari vel *formaliter*, inquantum consideratur ipsa ratio *unitatis* et *pluralitatis*, quae *formam universalitatis* constituit,

(1) IV Metaph., 1. 8.

(2) Τοῦτο γὰρ λέγει καθόλου ὃ πλείοσιν ὑπάρχειν πέφυκεν (VI, Met. 13).

(3) Met. 7, cfr. 1. 13, S. Th. ibid.

vel *materialiter*, prout ipsa materia seu res inspicitur, cui tribuitur intentio universalitatis. Hinc duplex distinguitur universale, *formale* nempe et *materiale*. Primum dicitur etiam *logicum*, vel *secundae intentionis*, quia est ens rationis, quod constituit obiectum logicae, *reflexum*, quia habetur per actum reflexum mentis nostrae: alterum vocatur *metaphysicum* et *primae intentionis*, quia est ens reale, obiectum metaphysicae, *directum*, quia in prima mentis operatione habetur.

Universale **reflexum** seu **formale** potest duplici modo mentis considerationi subiici: *abstracte* nempe et *concrete*. Abstracte dicit *unitatem* et *pluralitatem*, ut tales inspectas; vel potius ipsam *relationem alicuius perfectionis in se determinatae*, (quae perfectio ideo dicitur una), *ad plura subiecta*, in quibus est identice et divisim multiplicata. Et hoc est verum et purum ens rationis quod proinde in sola mente obiective existit.

Concrete significat *unitatem* et *pluralitatem*, in quantum haec duo actu afficiunt aliquod *subiectum*, vel potius dicit aliquod ens, prout *actu refertur* ad plura inferiora, in quibus est realiter et identice multiplicatum.

Universale **directum** seu **materiale** est ipsum *subiectum*, ipsa *natura*, seu *perfectio*, quae est capax recipiendi intentionem universalitatis; quae ideo est materia quaedam, cui tribuitur forma universalitatis. Haec autem debet esse *aliqua natura, ut talis identice multiplicata* vel *multiplicabilis in multis*. Ipsa vero, si iam actu potest intentionem universalitatis recipere, habetur *universale directum actu*; si hanc intentionem recipere nequit, nisi aliquid aliud accedat, e. g. aliqua mentis operatio, erit universale *directum in potentia*.

Exemplo habeatur terminus *homo*; si inspicitur prout est in individuis, est quaedam natura in ipsis multiplicata, at non identice eadem, quia est coniuncta cum principiis individuanti-bus, quae in eis diversa sunt, quum diversa constituent humana individua. Ea tamen ita coniuncta sunt cum natura, ut ista, accedente mentis operatione, ab iis abstrahi possit, seu considerari in se sola, atque proinde evadit identice eadem. Igitur prout est in individuis, erit universale *directum potentia*; prout est, per primam mentis operationem, a principiis individuantibus abstracta,

erit universale *directum actu*. Deinde intellectus redit super istam naturam abstractam, camque, per secundam mentis operationem, spectat, ut *unam eandemque, quae pluribus inest*, vel melius ut *habentem relationem ad plura individua*, in quibus est indentice multiplicata (idem valeret si esset tantum multiplicabilis), et ita exoritur universale formale concretum; si tandem spectat *ipsam rationem unitatis, dicentis ordinem ad plura*, vel *ipsam relationem illius naturae ad plura*, praescindendo a consideratione alicuius determinatae naturae, constituitur universale formale in abstracto.

60. De Praedicabilibus. — « Universalia dicuntur prout intellectus attribuit eis *esse in pluribus*; praedicabilia vero dicuntur, prout intellectus attribuit eis *dici de pluribus* », ait auctor summae totius logicae l. c. cap. 1°. Nam id quod pluribus inest, potest praedicari de pluribus, ideoque praedicabile est proprietas, quae necessario consequitur omne universale. Ea igitur omnia quae dicta sunt de duplici universali, et de praedicabili dicenda pariter sunt; praec oculis tamen habendo, quod praedicabile potius dicitur de universali reflexo, quam de directo.

Praedicabilia igitur sunt *diversi praedicandi modi* seu *diversae rationes, secundum quas unum de alio praedicatur*, unde oriuntur diversae relationes, quae inter terminum communem et sua inferiora intercedunt.

Numerus praedicabilium. — Iste revera non pendet ex praedicabili formaliter inspecto, seu non pendet ex ipsa ratione praedicabilitatis, sed oritur tantum ex diversa habitudine, quam dicit natura universalis ad inferiora de quibus praedicatur. Et quoniam haec habitudo quintuplex tantum esse potest, ideo quintuplex assignari solet praedicabile: *Genus, Species, Differentia, Proprium et Accidens*.

Et sane, id quod de alio praedicatur, vel ipsi *essentialiter* convenit, vel *non essentialiter*, nempe vel ut id, quod rei naturam seu essentiam constituit, vel ut id, quod huic essentiae advenit seu accidit. Si primum, vel praedicatur *secundum totam essentiam communem*, et habetur *species*, vel *secundum partem determinabilem*, et habetur *genus*, vel *secundum partem determinantem*, et habetur *differentia*. Si alterum, vel praedicatur ut id, quod essentiae ita advenit,

quatenus eam *necessario consequitur*, et habetur *proprium*, vel ut *contingenter essentiae adveniens*, et habetur *accidens*.

Evidens est, idem argumentum ostendere quintuplex esse et universale reflexum. Ita pariter in explicatione singulorum, quam statim addimus, semper loquimur de praedicabili, seu de *praedicandi ratione*: sed omnia valent pro universali, si loco praedicandi de pluribus, ponitur vox *es-sendi in pluribus*. Igitur;

61. Quid Genus? — Ab Arist. definitur (1): *quod praedicatur de pluribus differentibus specie in eo quod quid est.* — Dicitur *de pluribus differentibus specie*, quia genus proprie de diversis speciebus praedicatur, quae sunt eius inferiora immediata, de individuis vero non praedicatur, nisi mediate; cum de ipsis proprie praedicari nequeat, nisi mediantibus speciebus. Quare ex hoc capite genus a specie dispescitur: ita e. g. *animal* proprie dicitur *de homine ac bruto*, quum autem dicitur *de Petro et de equo*, debet addi vel subintelligi *rationale vel irrationale*, ex quibus oriuntur diversae species propriae illorum. *In eo quod quid*, i. e. *essentialiter et substantive*, et hoc pacto distinguitur a differentia, quae dicitur praedicari in *quale quid*, i. e. *essentialiter et adiective*, et distinguitur ab accidentibus, quae praedicantur simpliciter in *quale*.

In idem redit definitio, quam recentes tradunt: *quod praedicatur de pluribus speciebus in quid incomplete*. Adverte tamen, quod quamvis genus praedicetur in quid incomplete, seu ut *essentia determinabilis*, nihilominus non praedicatur uti pars essentiae, sed uti totum determinabile. « Si enim animal non esset totum quod est homo sed pars eius, non praedicaretur de eo, quum nulla pars integralis praedicetur de suo toto ». (2).

Nota. — Haec definitio proprie respicit praedicabile formale, seu logicum *concrete spectatum*, quod est compositum ex materia praedicabili, quae est natura quaedam realis, et ex forma praedicabilitatis, quae est *ens rationis*. Eadem autem est vera definitio essentialis relate ad ipsam rationem praedicabilis, quamvis

(1) *Topic.* I. 1, c. IV, n. 6. Γένος δ' ἐστὶ τὸ κατὰ πλείονων καὶ διαφερόντων τῷ εἶδει ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορούμενον

(2) S. Th. opusc. de Ente et Ess. c. III.

dici possit descriptiva relate ad rationem universalis, quum respicit potius *praedicabilitatem*, quae est tantum eius *proprietas*. Sed adhuc spectandae sunt ipsae partes istius compositi, nempe ipsa forma praedicabilis, in se i. e. *abstracte*, et ipsa materia seu natura tantum, quae recipit illam formam. In priori casu habetur purum genus *logicum*, quod est ens rationis, et definitur: *relatio alicuius naturae essentialis determinabilis ad plura inferiora* seu ad plures species: in altero habetur genus metaphysicum, et est *ipsa natura essentialis et determinabilis, apta praedicari de pluribus*, quae nempe potest referri ad plura. Ita e. g. *animal*, spectatum ut dicens ordinem ad plures species, de quibus praedicari potest, est compositum illud, cui competit prima definitio; *ipsa relatio animalis* ad plures species est purum genus logicum, cui competit altera definitio; ipsa natura animalis, apta praedicari de pluribus, est genus metaphysicum.

62. Quid species? — A Porphyrio definitur: *id, quod de pluribus differentibus numero praedicatur in eo quod quid*; vel etiam *id, quod praedicatur in quid completum de suis inferioribus*. — Dicitur, *de pluribus differentibus numero*, ad denotanda propria inferiora speciei, quae differunt ab inferioribus generis: *in eo quod quid*, i. e. essentialiter et substantive, sicut in genere, sed quoniam eius inferiora sunt individua, sequitur, quod τὸ *quod quid* significat essentiam completam, et ita differt a genere.

Nota — per haec verba proprie definitam esse speciem ut compositum quoddam, et ideo possunt hic quoque diversae partes etiam spectari, uti vidimus quoad genus, videlicet vel ipsa forma speciei *abstracte*, quae est species logica, ens rationis, et definitur: *relatio alicuius naturae essentialis completae ad plura individua*, vel ipsa materia, cui illa convenit forma, et est species metaphysica, *nempe natura essentialis completa, apta praedicari de pluribus*.

Praeterea species hucusque considerata est ut vera notio communis relate ad sua inferiora, secundum quam rationem est proprie praedicabilis et universalis. Ipsa tamen potest adhuc spectari, ut subiicitur generi, seu *qua subiicibilis*, et tunc ab ipso Porphyrio definitur: *id, quod subiicitur generi, aut etiam id, de quo genus praedicatur in quid*. At evidens est, speciem hoc modo spectatam non exhibere rationem universalem et praedicabilem, sed tantum si ea priori modo consideratur.

63. Quid differentia? — Ab eodem Porphyrio et S. Th. definitur, *quae de pluribus praedicatur in quale quid*, videlicet, quae praedicatur de suis inferioribus ut essentia-

liter determinans genus, cum quo speciem constituit, sed modo adiectivo, ut e. g. *sensibile, rationale, dicta de animali et de homine*. Differentia abstracte spectata, seu ipsa eius formalis ratio, quae est differentia logica, ens rationis, definitur: *relatio naturae essentialis determinantis ad plura inferiora*; natura, cui illa formalis ratio competit, quae differentia metaphysica dicitur, *est natura essentialis determinans, apta praedicari de pluribus*.

Nota. — Differentia dici solet *constitutiva speciei et divisiva generis*: quatenus constituit speciem, ut eius pars essentialis, et dividit genus in duas diversas species. Praeterea omnis differentia constituitur semper per aliquid positivum, quum debeat perficere genus. Sed nonnunquam «differentiae propriae nobis occultae sunt» ut recte ait S. Th. (1). Et tunc ipsae exprimuntur per aliquid negativum, quod tamen semper supponit dari aliquod positivum oppositum ei per quod opposita species constituitur, et ideo exprimitur per negationem illius.

Tandem quamvis differentia item et genus sint partes essentialis completae, non praedicantur tamen de inferioribus ut partes, sed ut tota incompleta; quia subintelligitur alia pars; ita e. g. cum dicitur: *homo est rationalis*, subintelligitur *animal*; et quum dicitur: *est animal*, subintelligitur *rationale*. Nam secus nulla praedicatio fieri posset, cum nulla pars praedicatur de toto. Sed hoc melius infra intelligetur.

64. Quid Proprium? — Proprium ab Arist. definitur (2): *quod non explicat quid res sit, sed soli inest et conversim dicitur*; i. e. quod de pluribus praedicatur in *quale* et ideo ut adiectivum, non essentialis, sed necessario cum essentia connexum, quatenus denotat perfectionem, quae inferioribus inest, inquantum est necessario cum essentia connexa. A Porphyrio et S. Th. dicitur: *quod inest uni, soli et semper et conversim praedicatur de re*.

Hic inspicitur essentia, cui perfectio illa necessario advenit, ac proinde, si cuidam inferiori convenit aliqua essentia, debet etiam convenire ista perfectio, et vicissim. Et hoc significatur per verba: *conversim praedicatur de re*.

Quare proprium abstracte inspectum, seu formale vel

(1) C. VI, de Ente et Ess.

(2) Top. I. I, c. IV. "Ἰδιον δ' ἐστὶν ὃ μὴ δηλοῖ μὲν τὸ τί ἦν εἶναι, μόνω δ' ὑπάρχει καὶ ἀντικατηγορεῖται τοῦ πράγματος

logicum, est *relatio naturae non essentialis, sed necessario cum essentia connexae, ad plura inferiora*. Materialiter, seu ut proprium metaphysicum, est haec ipsa *natura apta praedicari de pluribus*. — Proprium prius convenit speciei, quia consequitur essentiam, et consequenter individuis; attamen est universale relate ad individua, non ad essentiam (1).

65. Quid Accidens? — Ab Arist. ibid. definitur: *Quod inest rei et contingit inesse alicui uni et eidem et non inesse* (2). A Porphyrio: *quod adest vel abest sine subiecti corruptione*; quod intelligi debet per separationem saltem intentionalem. Quare ipsum ita praedicatur de suis inferioribus, ut significet perfectionem in eis existentem, quae neque est essentialis, neque necessaria.

Abstracte, ut accidens pure formale seu logicum, est: *relatio naturae, non essentialis nec necessariae, ad plura inferiora*. Materialiter, ut res quae advenit subiecto, est *natura non essentialis nec necessario cum essentia inferiorum connexa*.

Hoc accidens praedicabile apprime discernendum est ab accidenti praedicamentali seu metaphysico. Hoc enim definitur, *natura de cuius ratione est, ut in aliquo subiecto iam completo inesse debeat*, et ideo praescindit a ratione universalitatis et praedicabilitatis, seu a relatione ad plura.

Attamen si ipsum de aliquo subiecto praedicatur, fundamentum esse potest accidentis praedicabilis; quamvis etiam substantia huius accidentis fundamentum esse possit. Dum e contrario quandoque accidens praedicamentale est fundamentum *accidentis proprii*. Ita e. g. *albedo* in se est accidens praedicamentale, si tamen praedicatur de aliquo *corpore*, relate ad ipsum est accidens praedicabile. E converso *quantitas* in se est etiam *accidens praedicamentale*, at si praedicatur de *corpore*, est eius *accidens proprium*. Tandem *vestis* in se est *substantia*, si tamen praedicatur de *homine vestito*, est eius *accidens praedicabile*.

(1) Cfr. Silv. Maurum, q. 43. *Quaest. Ph.*, ubi declarat quotuplici modo proprium dici possit.

(2) Συμβεβηκός δέ ἐστιν ὁ ὑπάρχει δὲ τῷ πράγματι, καὶ ὁ ἐνδέχεται ὑπάρχειν ὑποοὖν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μὴ ὑπάρχειν (I Top. 4).

ARTICULUS IV.

DE PRAEDICAMENTIS.

66. Declaratis et in tuto positis diversis modis praedicandi rationes communes de suis inferioribus, via parata est ad statuendas diversas earundem coordinationes inter se, ut facilius ac sine errore praedicatio fieri queat. Iamvero haec coordinatio vocari solet *praedicamentum logicum*; sed ipsum determinari nequit, nisi prius statuatur quaedam supremae rerum classes, secundum quas termini omnes dividuntur, ut in unaquaque earum istae coordinationes construere possint. Iste classes «κατηγορίαι» ab Aristotele, a latinis vero, duce Boëtio, *praedicamenta* nuncupantur, quae *metaphysica* dicuntur, quia ipsas res respiciunt.

Praedicamenta metaphysica sunt *supremae rerum classes seu genera, in quae res omnes distribuuntur*; unde patet eorum discrimen a praedicabilibus. Ista enim sunt *diversi modi praedicandi rerum naturae*, illa vero sunt ipsae rerum naturae quae praedicantur ac proinde praebent tantum materiam ad efformanda praedicabilia.

Prima divisio eorum est in *substantiam et accidens*; substantia enim est *id, cui debetur esse in se*, accidens est *id, cui debetur esse in alio*. Porro omnes res, quae sunt vel esse possunt, ad unam vel alteram classem reduci debent; istae vero dicunt generalissimas perfectiones, quae primo in rebus inveniuntur.

Sed quod habet esse in alio, multipliciter in eo inesse potest, et ideo accidens iterum in alias subdividitur classes. Aristoteles novem enumerat, quae cum substantia 10 praedicamenta constituunt, his versiculis contenta:

<i>Substantia,</i>	<i>Quantitas,</i>	<i>Relatio,</i>	<i>Qualitas,</i>	<i>Actio,</i>	<i>Passio,</i>
<i>Arbor</i>	<i>sex</i>	<i>servos</i>	<i>ardore</i>	<i>refrigeret</i>	<i>ustos,</i>
<i>Ruri</i>	<i>cras</i>	<i>stabo</i>	<i>sed tunicatus</i>	<i>ero</i>	
<i>Ubi,</i>	<i>Quando,</i>	<i>Situs,</i>	<i>Habitus.</i>		

Iamvero determinare eorum naturam, et explanare rationem eorum distinctionis nullo modo pertinet ad dialecticam, tum ob rei difficultatem, tum praesertim quia hoc pro-

prie Metaphysicae munus est, et ibi etiam demonstratur falsitas divisionum, quas alii philosophi in medium protulerunt.

67. Quare modo penitus omittenda est demonstratio ad ostendendam rectitudinem huius divisionis, et ad declarandum ex quonam fundamento et quanam ratione desumpta est. Sufficit ergo nunc sensum terminorum breviter explanare.

1° *Substantia* est id, cui debetur esse in se, et tribuitur in *primam* quae complectitur omnes substantias *individuas*, e. g. *Petrum, Paulum, hunc lapidem, hanc rosam* etc.; et in *secundam*, quae complectitur omnes substantias *universales*, nempe istas naturas multiplicatas in pluribus individuis sive secundum rationem speciei, e. g. *hominem, equum, rosam* etc. Hinc liquet, quam late pateat istud praedicamentum, quod sub se complectitur omnes res habentes esse in se, sive sint singulares sive universales.

Cetera autem praedicamenta, quum sint accidentia, quae existunt in substantia, ponuntur in abstracto, quia sunt *formae*, quae insunt substantiae, ideoque *ei accidunt*, eamque diversimode afficiunt seu modificant. Quare si concrete spectantur, exhibent compositum ex substantia tamquam subiecto et ex forma cuiusque accidentis.

Nunc igitur abstracte solum declaranda veniunt. Ergo.

2° *Quantitas* est *accidens extensivum substantiae*, per quod nempe substantia habet partes extra partes. Hinc ratione quantitatis dicitur substantia *magna* esse vel *parva* et *certaine cuiusdam mensurae*. Quantitas dividi solet in *continuum* et *discretam*. Continua habetur, quum partes inter se copulantur aliquo termino communi, et subdividitur in *lineam, superficiem* et *solidum*, secundum quod extenditur ex parte unius, duarum vel trium dimensionum. Item alia est *permanens* et alia *fluens* vel *successiva*. Permanens est illa, cuius partes simul coexistunt, ut in extensione corporum; successiva vel fluens habetur, quum partes non simul sed successive existunt, ut *in tempore*. Quantitas discreta est illa, cuius partes sunt distinctae et nullo termino communi copulae, ut *numerus*, qui unitatibus distinctis conflatur.

3° *Qualitas* est *accidens modificativum substantiae* in seipsa, per quod substantia talis (qualis) dicitur. Distinguitur qualitas a quantitate, quae non proprie modificat substantiam, sed extendit in partes et reddit determinabilem per alia accidentia; differt insuper ab aliis accidentibus, quia haec modificant substantiam per ordinem ad aliquid extrinsecum, qualitas vero subiectum in seipso afficit. Circa qualitatem quatuor species coniugatae ab Aristotele assignantur, videlicet, *habitus* et *dispositio*, ut virtus vel vitium, sanitas, vel aegritudo; *potentia* et *impotentia*, ut vis videndi vel caecitas; *passio* et *patibilis qualitas*, ut proprietates sensibiles corporum; *figura* denique et *forma*,

quae ex terminatione quantitatis resultant. De singulis his speciebus erit sermo in Metaphysica.

4° *Relatio* praedicamentalis, quae dicitur ab Aristotele *πρὸς τι* seu *ad aliquid*, est accidens, cuius totum esse est ad aliud se habere. Est ergo purus respectus referens substantiam ad aliud. Tria autem necessario requiruntur ad hanc relationem habendam *subiectum* scilicet, *fundamentum* et *terminus*. Subiectum est id, in quo est relatio et de quo praedicatur, terminus est id, ad quod ordinem dicit, fundamentum est ratio vel causa, cur relatio utrique conveniat: ita e. g. in *paternitate* subiectum est ille, qui dicitur *pater*, *filius* est terminus, *generatio* fundamentum. Confundenda non est relatio praedicamentalis cum relatione *transcendentali*, quae est res absoluta ordinem importans essentialem ad aliud. Haec enim non distinguitur a re, sed est res ipsa ut essentialiter ad aliud ordinata, et praecipue invenitur in quolibet principio intrinseco alicuius essentiae, quod ipsa sui imperfectione dicit necessario ordinem ad aliud comprincipium cum quo existere potest in rerum natura. Huiusmodi est relatio, quae viget inter animam et corpus; item relatio, quae viget inter quodlibet accidens et substantiam, cum enim accidens non habeat in se naturalem sufficientiam ad existendum, dicit necessario ordinem ad substantiam, a qua indiget sustentari, ut sit.

5° *Actio* est id, per quod causa dicitur actu causans, seu est mutatio quaevis, quatenus procedit a causa, activitatem suam exercente. Duplex distinguitur actio: *immanens*, cuius terminus remanet in ipso agente, ut *intelligere*; et *transiens*, cuius terminus extra subiectum agens exit, ut *secare*, *calefacere*. Iuxta Aristotelem sola actio transiens ponitur in hoc praedicamento, et in eo consistit, quod sit emanatio et egressus quidam ab agente in passum seu in materiam externam.

6° *Passio* est receptio illius, cuius actio est productio, seu est mutatio quaevis, quatenus in aliquo recipitur. Quia vero in actionis praedicamento collocantur iuxta Aristotelem omnes et solae actiones transeuntes, hinc in praedicamento passionis recensentur omnes et solae passionibus transeuntibus consecutae. Ideoque hoc praedicamentum non designat omnem receptionem, sed tantum receptionem effectus in externa materia rei productae. Passio autem denominat passum non praecise ut est in passo, sed ut est ab agente, et proinde denominat aliquid ab extrinseco; aqua enim dicitur caleferi, et pati, non quia est in ipsa calor: sed quia talis calor est a calefaciente.

7° *Ubi* communissime acceptum designat id, ratione cuius res in loco constituitur. Ipsum primo et per se convenit corporibus: solet tamen tribui etiam spiritibus. Unde duplex distinguitur: ubi *definitivum simpliciter dictum*, et ubi *definitivum circumscriptivum*. Primum est quod rem ita constituit in loco, ut tota sit in toto loco et tota in qualibet loci parte et tribuitur spiritibus. Secundum vero est id, quod ita rem coarctat in loco, ut tota toti loco et partes partibus loci correspondeant.

Ubi autem praedicamentale est *ubi* circumscriptivum, et corporibus tantum convenit, quae ratione quantitatis in loco continentur et mesurantur. *Ubi* non est ipse locus, sed accidens resultans in subiecto ex eo, quod a loco mensuretur. Describitur communiter: *denominatio corporis locati, ab ipso loco circumscribente proveniens.*

8° *Situs* est accidens disponens partes rei locatae in ordine ad locum, sicut *sedere, stare, cubare*, situs est aliquid ipsi *ubi* superadditum et ab ipso distinctum. *Ubi* enim est modus rei locatae ex circumscriptione loci proveniens, ratione cuius res locata loco ipsi commensuratur adeo ut tota toti loco et partes rei partibus loci respondeant et adaequantur; situs autem addit talem vel talem dispositionem partium in loco, ratione cuius una est recta, alia curva etc.

9° *Quando* est accidens in *re durante*, proveniens ex eo, quod illius duratio a tempore mensuretur. Sicut enim res locata ex eo, quod loco mensuretur, acquirit *ubi*, ratione *cuius* denominatur esse in tali vel tali loco, ita res durans ex eo, quod ipsius duratio tempori subiiciatur, acquirit quendam modum, vi cuius dicitur esse in tali vel tali tempore. Triplex porro est duratio: *aeternitas*, quae, est propria Dei; *aevum* seu duratio propria substantiarum immaterialium; et *tempus* seu duratio propria rerum materialium. Mensurae autem aeternitatis et aevi non ponuntur in hoc praedicamento, sicut enim Deus et angeli non habent proprie *ubi*, ita nec proprie *quando*. Servit ergo *quando* pro durationibus rerum materialium, quae tempori subiiciuntur, et a tempore mesurantur. *Quando* tamen non est tempus, sed determinatio in tempore, aliquid nempe relictum in *re durante*, ex eo quod a tempore mensuretur.

10° *Habitus* est accidens in substantia aliqua ex indumenti adiacentia proveniens. Non est ipsum indumentum; vestis enim dici potest accidens praedicabile relate ad eum, qui vestitur, non tamen praedicamentale, cum habeat esse in se. Est igitur illa affectio, quae in subiecto ex vestimento resultat. Unde quamvis vestis in se sit substantia, eius applicatio tamen est accidentalis, et ea est, quae ultimum praedicamentum constituit. Et ideo sicut ex adiacentia temporis exsurgit modus, ratione cuius res formaliter dicitur esse in tali tempore, ita ex adiacentia vestis relinquatur modus, quo subiectum dicitur formaliter vestitum. Species huius praedicamenti sunt *vestes* et *arma*.

68. **Praedicamentum logicum.** — Est *coordinatio praedicatorum essentialium in aliquo praedicamento metaphysico secundum subiectionem et praedicationem*, seu secundum praedicabilia ratione generis et speciei. Videlicet, sumitur aliqua suprema rerum classis, seu aliquod praedicamentum metaphysicum, et spectantur omnes vel saltem praecipui termini communes in ea contenti, qui eius diversas perfe-

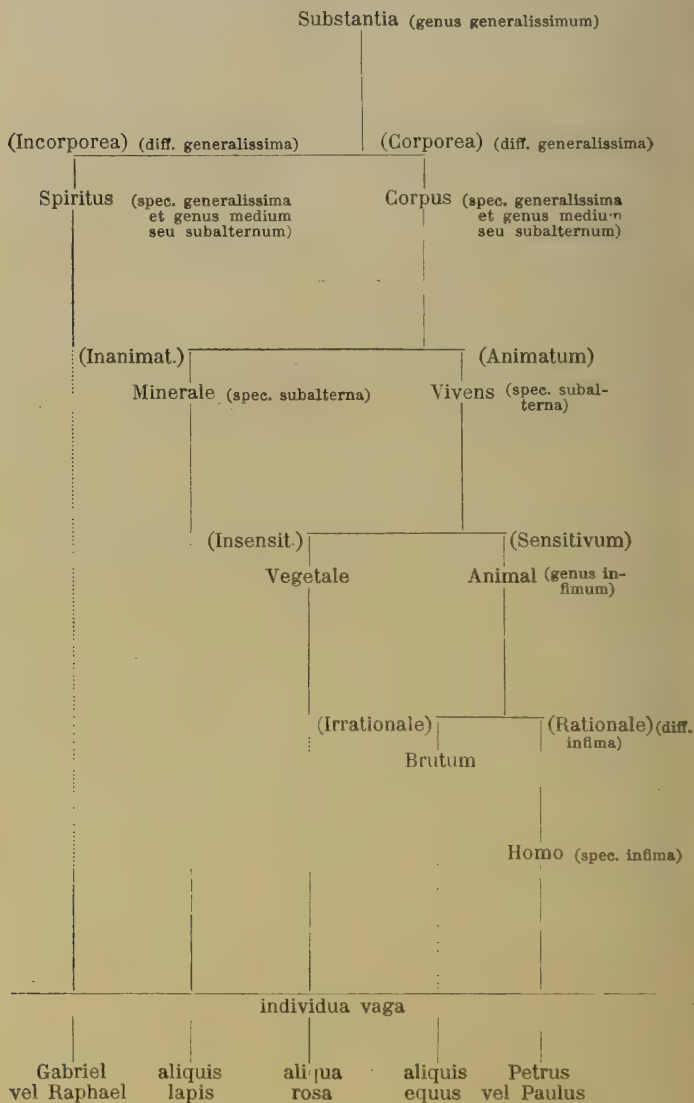
ctiones essentielles exhibent magis vel minus universales, et ordinatur, i. e. unus alteri subiicitur secundum maiorem vel minorem extensionem, quam habent, ita ut terminus, qui exhibet perfectionem magis communem, ponatur primo loco, et vocatur *genus generalissimum vel supremum*; deinde subiicitur aliquis terminus dicens perfectionem minus communem, qui ipsum contrahit per aliquam *differentiam* ei additam. Tunc iste terminus ponitur *directe* sub priori, et est *species* respectu illius, et iterum *genus* respectu inferiorum; differentia vero ponitur *indirecte* seu a latere, ad significandum quod generi adiacet ut pars, quae ipsum magis perficit, augendo eius comprehensionem et minuendo eius extensionem, atque ita species constituitur: tunc ista iterum spectatur uti genus, cui additur nova differentia ad inferiorem speciem constituendam..... et ita porro.

Quomodo aliquid ponatur in praedicamento. — *Dupliciter: per se*, vel *directe*, uti genera, species, individua vaga, et sunt ipsae naturae, quae ad invicem subiiciuntur et praedicantur: vel *indirecte*, uti differentiae, quae inter se non praedicantur, constituunt tamen partes eorum quae praedicantur. S. Th. addit tertium modum nempe vel *reductive*, uti principia et privationes, quae reducuntur ad genus sui habitus.

Conditiones necessariae, ut aliquid *directe* in Praedicamento ponatur, hae sunt, quod sit ens, *completum*, *finitum*, *unum per se*, et *univocum*.

Scilicet quae ponuntur *directe* in praedicamento, debent ad invicem praedicari ita, ut terminus superior evadat praedicatum inferioris, et terminus inferior subiectum superioris. Iamvero tunc ipse debet esse ens *completum*, nempe aliquod totum aut perfectum aut perfectibile, non autem, pars, quia secus non posset praedicari, quia pars non praedicatur de parte vel de toto; *finitum*, dicens determinatam quandam perfectionem, secus non pertineret ad unum praedicamentum, sed ad plura; *unum per se*, quod nempe ratione sui sit in illo praedicamento, non ratione alterius, quocum componit; *univocum*, scilicet significans in omnibus inferioribus eandem perfectionem.

Exemplum rem in perspicuis ponit. Sumatur genus substantiae, eius praedicamentum logicum hoc pacto confici potest.

Praedicamentum logicum substantiae

Nota. — Huiusmodi schema vocari solet *arbor porphyriana*, quia magna saltem ex parte a Porphyrio originem duxit. Attamen hoc nostrum schema, si non quoad rem, certe quoad modum, quo proponitur, differt ab alio, quod alii philosophi exhibere solent. Discrimen in eo est, quod in hoc schemate quaedam explicite dicuntur, quae in altero praetergrediuntur. Utilius duxi ea prae oculis ponere, ne discipuli falsam vel saltem mancā huius praedicamenti rationem haberent. Quare ut ex hoc schemate apparet, in praedicamento substantiae *directe* ponuntur non tantummodo *corpus*, *vivens*, *animal*, *homo*, sed etiam *spiritus* cum omnibus suis inferioribus; item *minerale* cum suis, *vegetale* et *brutum* cum suis. Et haec sunt non modo species verum etiam genera, quae quamplurimas sub se species complectuntur: unde a quibusdam (nescio tamen quo iure), istae vocari solent species naturales vel physiologicae. Sed revera omnes sunt eiusdem rationis, et hic omittuntur brevitatis gratia, et quia ad praesentem finem nihil referunt.

ARTICULUS V.

DE POSTPRAEDICAMENTIS

SEU DE PROPRIETATIBUS TERMINORUM.

69. **Postpraedicamenta** sunt *proprietates quaedam, quae consequuntur vel omnia, vel nonnulla saltem praedicamenta*. Ipsa respiciunt terminos, vel prout ad invicem comparantur, vel prout in se soli spectantur. Si primum, praecipuae proprietates sunt *Oppositio*, *Prius et Posterius*; si alterum, praesertim recensendae sunt *Suppositio* et *Appellatio*; quibus accedunt *aliae secundariae, status, distractio, diminutio, alienatio, remotio*.

Oppositio. — Ut eius ratio recte perspiciatur haec retinenda sunt. — Termini, si ad invicem comparantur, *pertinentes*, vel non *pertinentes* esse possunt. Isti sunt: « qui sese nec inferunt nec excludunt ». Illi, « qui sese inferunt vel excludunt ». Si sese inferunt, dicuntur *pertinentes sequela*; si sese excludunt, vocantur *pertinentes repugnantia*, isti autem sunt, qui oppositionem constituunt, et quadrupliciter dispescuntur in *contrarios, privativos, contradictorios et relativos*.

Termini *contrarie oppositi* ab Arist. *describuntur*: « quae ut contraria opponuntur, ipsa, quod sunt, minime invicem alterum alterius dicuntur; contraria vero inter se dicuntur » (1). Scilicet sunt termini qui aliquid positivi dicunt, ita ut unus cum altero in eodem subiecto esse nequeat, quia sese invicem necessario excludunt e. g. *albus, niger; virtus, vitium; amor, odium*.....

Opposita privativa sunt: « Repugnantia inter formam eiusque carentiam in subiecto, apto ad illam habendam »; ut e. g. *visio et caecitas in homine*.

Opposita contradictoria dicuntur: « quae se habent sicut affirmatio et negatio, sicut esse et non esse », scilicet sunt termini, quorum alter est positivus, alter negativus, seu negat quod prior dicit, et nil aliud affirmat: e. g. *album, non album*. Horum oppositio maxima est, quum inter eos nullum habeatur medium.

Opposita relativa sunt: « quae hoc ipsum quod sunt, oppositorum esse dicuntur, vel quomodolibet aliter ad opposita ». Idest sunt termini positivi, quorum unus ad alterum refertur, ut sibi oppositum, quem tamen necessario requirit, secundum propriam ac totam rationem, quam primo importat; e. g. *causa et effectus, pater et filius*.....

70. Prius et Posterius denotant relationem quandam prioritatis inter duos terminos, quae quintuplex esse potest: — *prima* et maxima est *prioritas temporis*, quia praecise in ratione temporis invenitur ratio prioris et posterioris; quando nempe una res tempore aliam praecedit, dicitur prior tempore: — *secunda* est *prioritas consequentiae*, quae habetur, cum ab existentia unius inferri potest existentia alterius, quippe quod prius esse debet; e. g. *est homo, ergo animal: animal* est prius; quia nihil potest habere perfectionem hominis, quin prius habeat perfectionem animalis: — *tertia* est *prioritas in cognoscendo*, quando unum prius altero cognoscendum est, quatenus nequeat aliquid cognosci, nisi prius et aliud cognoscatur, ita e. g. nequit cognosci natura hominis, nisi prius cognoscantur eius operationes: — *quarta*

(1) Τὰ δὲ ὡς τὰ ἐναντία, αὐτὰ μὲν, ἅπερ ἔστιν, οὐδαμῶς πρὸς ἀλλήλα λέγεται, ἐναντία μὲντοι ἀλλήλων λέγεται (Categ. VIII.)

est *prioritas dignitatis*, quae in eo est, quod aliquis prior est, vel ratione *honoris*, quo pollet, vel ratione *amoris*, quo alii eum prosequuntur: — *quinta* est *prioritas naturae* et *causalitatis*, quando unum est ratio vel causa, cur aliud sit (1).

71. **Suppositio** definiri solet: « usus termini pro aliqua sua determinata significatione »; et *supponere* perinde valet ac significare tantum aliquam determinatam perfectionem, potius quam aliam, quae etiam significari posset per illum terminum. Siquidem omnes termini aliquem proprium significatum habent, at non semper secundum totum usurpantur, quatenus non spectantur secundum totam comprehensionem, vel secundum totam extensionem. Hinc necessitas enascitur rite determinandi et inquirendi particularem illum termini significatum, seu eius *suppositionem*.

Hinc colligis: 1°) suppositionem differre a significatione, quia ista est indeterminata et multiplex esse potest, suppositio vero est praecise *determinatio* significationis; — 2°) necessario requiri propositionem ut habeatur suppositio. Nam ad habendam suppositionem necesse est determinare, qua significatione termini usurpantur. Iamvero per simplicem apprehensionem importatur sola significatio adhuc indeterminata, sicut quando dico: *homo, animal...*; quando autem fit propositio, ex diverso praedicato, quod additur; diversa quoque apparet suppositio; ita dicendo: *homo est vox, homo est species, homo est rationalis*, evidens fit diversa huius termini suppositio. — 3°) Hinc valde interest in propositionibus et praecipue in ratiociniis, rite inquirere suppositionem terminorum, praesertim quum idem terminus bis adhibeatur. Si enim tunc eius suppositio diversa est, ipse non unus sed multiplex evadit, ac proinde relate ad illas suppositiones est *aequivocus*, non univocus, uti liquet in exemplis allatis relate ad terminum *hominis*.

Divisio suppositionis multiplex est: a) in *materialem* et *formalem*, sed ista dupliciter intelligi solet; vel ita, ut materialis dicatur: *usus termini pro se*, ut e. g. *homo est vox*; formalis; *usus termini pro suo significato*; ut e. g. *homo est animal*. Sed haec divisio fere nullius est practicae utilitatis, et potest etiam omitti. Vel potius cum S. Th. (2) intelligi

(1) S. Thom. q. 1, De Verit. a. 2, ad 8.

(2) S. Th., p. III, q. 16, a. 7, ad 4.

potest ita, ut materialis definiatur: « usus termini pro materia, in qua est forma, quam terminus exhibet »; e. g. *album est dulce* i. e. *saccharum*, in quo est forma albedinis, est *dulce*. Formalis est: « usus termini pro ipsa forma quam exprimit »; e. g. *album est color*. Haec altera explicatio melior est et fere semper in usu.

b) In *realem* et *logicam*, prout significat vel rei perfectionem, quae in conceptu obiectivo repraesentatur, vel mentis intentionem, quae de ipso efformatur; e. g. si dico: *homo est animal rationale*, suppositio *hominis* est *realis*; si dico: *homo est species*, suppositio est *logica*.

c) in *communem* et *discretam*: prior est *usus termini communis pro suo significato*, qui valet pro omnibus suis inferioribus, e. g. quando dico: *homo est animal*, suppositio *hominis* omnibus individuis humanis applicari potest. Altera vero est *usus termini, qui valet tantum pro quibusdam suis inferioribus*: e. g. *homo est doctus, albus...*; hic significatur perfectio, quae in quibusdam solum reperitur. — Suppositio communis subdividitur:

d) In *collectivam* et *distributivam*. Si enim terminus communis accipitur secundum totam suam extensionem, inferiora, quae hanc extensionem componunt, vel simul, vel seorsum accipiuntur. Si primum, habetur suppositio *collectiva*; si secundum, suppositio erit *distributiva*. Est igitur suppositio *collectiva: usus termini communis pro omnibus suis inferioribus simul sumptis*; ex. gr. *Apostoli sunt duodecim, sacramenta sunt septem*: item quando dicitur: *decem homines plures sunt quam octo*. — *Distributiva est: usus termini communis pro omnibus suis inferioribus seorsim sumptis*; ex. gr. *homo est animal*.

Suppositio distributiva potest esse *completa* vel *incompleta*. Completa est, cum terminus communis usurpatur pro omnibus et singulis individuis; et dicitur esse *pro singulis generum*, ut; *omnis homo est rationalis*. Alia est, cum terminus communis ponitur pro singulis generibus vel speciebus; et dicitur esse *pro generibus singulorum*, ut *omne animal fuit in arca Noe*. — Utraque rursus est vel distributiva simpliciter, vel accomoda seu *cum exceptione*. Huius postremae exemplum habetur, quum dicitur: *omnes homines peccave-*

runt in Adam; excipitur enim Christus Dominus eiusque Mater. — Suppositio discreta subdividitur.

e) In *singularem, particularem, disiunctam, disiunctivam*. Est *singularis*, si terminus communis supponit pro aliquo, vel aliquibus e suis inferioribus *determinate* sumptis, ex. gr. *hic homo est doctus*. Sin vero usurpatur pro aliquo, vel aliquibus *indeterminate* sumptis, suppositio erit *particularis*, ex. gr. *aliquis homo est doctus*.

Suppositio *disiunctiva* est: *usus termini communis pro aliquo e suis inferioribus, eoque indeterminate, ita tamen ut de aliquo seorsim sumpto possit oratio verificari*. Quapropter inferiora enumerari debent ita, ut multiplicentur propositiones pro numero individuorum, eaeque coniungantur per particulam *vel*; ex gr. si dicitur: *aliquis Apostolus fuit proditor*, idem est ac si dicatur: *vel Petrus fuit proditor, vel Ioannes fuit proditor, etc.*

Suppositio vero *disiuncta* seu *confusa* est: *usus termini pro aliquo e suis inferioribus, eoque indeterminate, et quidem ita, ut de nullo seorsim sumpto possit oratio verificari, sed solum cum aliis disiunctim accepto*. Hoc pacto supponit terminus *oculus* in propositione: *aliquis oculus est necessarius ad videndum*; item terminus *navis* in propositione: *requiritur aliqua navis ad navigandum*. Haec posterior locum habet, quoties non factum aliquod affirmatur, sed necessitas seu exigentia ad aliquid.

Regulae ad dignoscendam suppositionem distributivam, duae suppetunt: altera pro subiecto, altera pro praedicato. — *Prima* est: *Subiectum distribuitur in omni et sola propositione universali, sive affirmativa sive negativa, in qua praedicatum vel essentialiter convenit, vel essentialiter repugnat subiecto*: e. g. *homo est animal, equus non est homo*. — *Altera* est: *Praedicatum distribuitur in omni et sola propositione negativa: e converso in propositione affirmativa (dummodo sit directa, ut alibi explicabitur) nunquam distribuitur*: e. g. *homo non est brutum, equus est animal*.

Hinc colliges: — α) in propositione universali et negativa tum subiectum tum praedicatum distribui; — β) in propositione universali affirmativa solum subiectum distribui;

— γ) in propositione particulari negativa solum praedicatum distribui; — δ) in propositione particulari affirmativa neutrum distribui.

72. Appellatio (logica et non grammatica) est *applicatio significati formalis alicuius termini ad significatum formale alterius*, ut: *Aristoteles fuit magnus philosophus*. Id, quod formaliter significatur per *τὸ magnus*, applicatur ad id, quod formaliter significatur per *τὸ philosophus*. Scilicet esse magnum convenit Aristoteli, qua philosopho. — Terminus, applicans suum formale significatum, dicitur *appellans*; is autem, cui applicatur, dicitur *appellatus*. Unde Toletus (1) bene notat, appellationem reperiri in *adiectivis* respectu terminorum, quibus iunguntur.

Quapropter minime confundenda est quaevis praedicati ad subiectum applicatio, cum appellatione proprie dicta seu logica. Omne certe praedicatum appellat subiectum, seu applicat suum significatum ad subiectum. Sed quum applicat suum *formale* significatum ad *formale* significatum subiecti, tum habetur veri nominis appellatio, quae propterea formalis dicitur. Cum vero applicat suum formale significatum supra *materiale* subiecti, tunc impropria habetur appellatio, quae et *materialis* nuncupatur; ut si dicas: *Alexander Magnus fuit parrus dux*, (quia « magnus Alexander corpore parvus erat »). Ubi *τὸ parvus* non appellat formalitatem ducis, sed materiale subiecti.

Nota. — a) Facile est intelligere, appellationem dividi posse in *realem* et *rationis*, secundum quod fit secundum formalitates reales vel rationis; e. g. *Petrus est magnus philosophus, homo est terminus universalis*.

b) Solent a veteribus logicis tradi multiplices regulae pro recta appellatione, sed eas omittimus, quia teste Sylvestro Mauro « potius rem obscurant, quam explicant ». Dicimus autem cum eodem philosopho: « Debent omnia diligenter attendi, ut penetretur, quinam terminus appelletur; et cum res est *ambigua* debet distinguui: atque haec est optima regula » (2).

73. Status est « *acceptio termini pro tempore importato per copulam* »; nempe secundum quod copula est tem-

(1) Cfr. Tolet., Dial. I. 2, c. XI.

(2) L. c. cap. 27.

poris praesentis, praeteriti, vel futuri, ita subiectum et praedicatum considerantur in tempore praesenti, praeterito, **vel** futuro.

Distractio est « *acceptio termini pro tempore diverso ab eo quod importatur per copulam* »; ita e. g. quum dicitur: *iustus peccat*, *iustus* sumitur pro tempore immediate praeterito, seu antecedente actum peccandi: idem dicendum in istis exemplis: *caeci vident*, *surdi audiunt*..... etc.

Diminutio est illa proprietas, « *per quam denotatur praedicatum convenire subiecto non toti, sed solum secundum partem* »: e. g. *Actiops est albus*: i. e. quoad dentes.

Alienatio est « *acceptio termini pro suo improprio significato* » e. g. *Caesar pictus venditus est in foro*.

Remotio est « *avocatio termini a significatione entis realis ad significationem entis impossibilis et chimaerici* » e. g. *homo irrationalis*; *tempus antecedens creationem mundi*.

ARTICULUS VI.

DE DEFINITIONE.

74. Ordo rerum. — Hucusque spectavimus actum simplicis apprehensionis, ut partem iudicii componentis ac dividētis, nunc eum inspiciamus oportet, uti subiectum *definitionis et divisionis*, quae constituunt duos sciendi modos, qui obiectum proprium dialecticae efformant. Ipsi enim sunt media, quae nos adiuvant, ad rectam praedicationem peragendam, in qua veritas invenitur. « Quum iam Socrates, ut ad rem habet cl. P. Pesch (1) in ea re operam suam collocasset, ut ex multorum hominum in iudicando uniformitate certas rerum definitiones exploraret, a Platone definitio (ὁρίεσθαι) et divisio (διρίσεις, κατ' εἶδη διατέμνειν) ut partes dialecticae principes sunt statutae (Phaedr. p. 265, sq.). Sicut definitio indicat notas, quas essentia in re comprehendit, ita divisio indicat multipliciter sive res, ad quas conceptus se extendit ». Ergo definitio inservit, ut terminorum *comprehensio* aperiatur: divisio, ut eorum *extensio* dignoscantur.

(1) *Inst. log.* l. 1, n. 138.

75. **Definitio** — a S. Th. cum Arist. (1) dicitur: « oratio *significans quod quid est* », scilicet, oratio, quae quidditatem seu essentiam rei aperit, inquantum perfectiones manifestat, quas res necessario comprehendit. Atque adeo notitia rei in nobis perfecte ac distincte gignitur. Ipsa a finibus rerum et agrorum nomen accepit: quatenus per eam determinantur fines perfectionum, quae in aliqua re inveniuntur. At isti fines statui nequeunt, nisi simul determinentur ac declarantur singulae perfectiones, in ea re contentae, ideo praecipuum munus definitionis in eo est, quod has rei perfectiones determinet (2). Unde Cicero recte dixerat, quod definitio « quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur » (3).

Res, quae definitur, vocatur *definitum*. Quocirca quum definitio alicuius rei enunciatur, res duplici modo significatur, tum per *definitum*, nempe per nomen ad illam significandam destinatum, tum per *definitionem*. E. g. quum dicitur: *homo est animal rationale*, eadem res significatur sive per definitum *homo*, sive per definitionem *animal rationale*. Prius minus determinate, dein magis determinate, explicite declarando eius perfectiones.

Hinc intelligis: — a) Definitio proprie non est iudicium ipsum componens, sed praedicatum illius iudicii, in quo ipsa tribuitur suo definito, ac proinde merito dicitur pertinere ad simplicem apprehensionem: — b) Definitum se habet ad definitionem, sicut conceptus confusus et indeterminatus, ad completum, determinatum ac perspicuum (4); — c) Ac proinde ipsa est verus ac primus *modus sciendi*, quum per eam maxime adiuvamur ad res plenius cognoscendas, relationesque inter eas deprehendendas et ordinem statuendum, accedente nempe ratiocinio, quod ex ea suam haurit materiam: — d) Tandem unius rei una tantum definitio haberi posset, si nempe ipsa plena et adaequata esset. Sed quandoquidem non omnes rei perfectiones statim dignoscuntur, et ipsae sub

(1) Ἔστι δ' ὁρος μὲν λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων (I Top. c. 4), Cfr. S. Th. II Post. Anal. l. 2.

(2) Quemadmodum, ait P. Tongiorgi (l. c. n. 117) agrorum fines unum agrum ab alio distinguunt, et iura possidentium circumscribunt: ita definitio rerum essentias ad invicem distinguere docet, verborumque potestatem intra suos limites continet.

(3) Top. c. 2.

(4) Cfr. ad rem S. Th. I. S. Dist. 25, q. 1, a. 1, ad 2m.

diverso respectu considerari queunt, ideo iuxta diversas perfectiones, quas definitio exprimit, diversimode ipsa distribuitur, et multiplex habetur definitio *inadaequata*.

76. Quotuplex definitio.— Et primo ea dispesci communiter solet, in *nominalem* et *realem*. Illa est, quae directe ipsam nominis significationem explicat; manifestat scilicet perfectiones rei, prout per ipsum nomen directe importantur. Ideoque ipsa non est *pura nominis definitio*, sed definitio rei, ostendendo quid ipsum nomen immediate sibi velit, assignando e. g. eius etymon, vel partes quibus componitur.

Definitio nominalis igitur est: « oratio, qua res per vocem significata determinatur ex ipsa vi vocis » Quare ipsa quoque est definitio realis, nihilominus ab ista secernitur, quia est imperfecta, quum per nomen directe et immediate non omnes rei perfectiones, sed quaedam tantum importentur. Est tamen magno usui, quum saepe non possit statim definitio rei perfecta haberi, vel quia ignoratur, vel quia controvertitur, et tunc initium fit ab imperfecta seu nominali, quae facile patet et ab omnibus sine controversia agnoscitur.

Sedulo tamen advertendum est, ipsam faciendam esse non ex arbitrio, sed iuxta usum intelligentiamque communem illius vocis apud eos, qui eam usurpant. Fieri igitur potest his potissimum modis:

a) Adhibendo aliam vocem clariorem vel magis notam, quae idem significat e. g. quum dicitur, *dilectio est amor, framea est quoddam telum*. Ita se gerunt lexicographi lique omnes, qui alios interpretantur scriptores.

b) Afferendo etymon *alicuius vocis*, e. g. *discipulus est qui aliquid discit, rex qui populum regit*.

c) Vel eam dissolvendo in elementa, quibus constat, e. g. *philosophia est sapientiae amor*. Et istae vocantur quoque definitiones *etymologicae*.

Si quis tamen primo novam adhibet vocem ad rem quandam significandam, uti usu venit in rerum physicarum scientiis, tunc ipse quidem ius habet primo determinandi usum illius vocis, eiusque propriam definitionem nominalem rite exhibere. Iuvat tamen, eam desumere ex graeca vel latina voce *parce detorta*, ut ait Horatius, vel ex eiusdem idiomatis voce, quae rem aliquam similem significet.

Definitio realis ea est, quae ipsam rei naturam in se immediate attingit, perfectiones, quibus ea conflatur, ostendendo. Et quoniam istas perfectiones sub multiplici ratione potest exhibere, ideo multiplex eadem esse potest.

Et primo dispescitur in *essentialem* et *descriptivam*. *Essentialis* est ea, quae perfectiones aperit, ipsam rem primo ac necessario constituentes, quae proinde *essentiales* dici solent; quare ista vere et proprie definitionis nomen meretur, Hae autem perfectiones vel *physice*, vel *metaphysice* spectari possunt: e. g. *homo constat corpore et anima*, vel *est animal rationale*. Ac proinde ipsa iterum bipartitur in *physicam* et *metaphysicam*; prior rei perfectiones considerat, prout physice inter se distinguuntur, ideoque potius a cultoribus scientiarum experimentalium usurpatur. Altera eas considerat secundum rationes magis vel minus communes, nempe secundum rationem generis vel differentiae. Ipsa magis usui est in philosophia, et est in se perfectior ac magis scientifica.

Descriptiva ea est quae exhibet aliquam rei perfectionem genericam, cui addit unam vel plures ex eius proprietatibus vel aliquam collectionem accidentium, quibus ipsa potest satis in se determinari et ab aliis secerni.

Et hoc iterum multipliciter fit; a) vel assignando eius *causas extrinsecas* nempe efficientem, finalem, exemplarem, et tunc dicitur *causalis*, ita tamen, ut complexio ex genere et causa tantum rei definitae conveniat. — b) Vel eius *genesim* ostendendo, et vocatur *genetica*, quae ab antecedenti in eo discriminatur, quod modum declarat, quo res a sua causa gignitur. — c) Vel accidentia demonstrando sive propria, sive ita communia, ut simul sumpta ipsam clare demonstrant, et haec proprie *descriptiva* vel *accidentalis* appellatur. Quia per eam ordinarie ostenduntur perfectiones sensibiles, quibus res velut ob oculos ponitur. Ea proinde maxime in usu est apud poëtas et oratores, necnon apud rerum naturalium scriptores. Et est prorsus necessaria, quum individua definiuntur, quippe quae a nobis distingui nequeunt, nisi per eorum determinata accidentia.

77. Leges definitionis praecipuae sunt: 1^a: *definitio sit clarior definito*; uti patet ex ipsa natura et fine definitio-

nis, cuius est aperire et explicare definitum, quo melius in se percipiat, et ab aliis distinguatur.

Contra hanc regulam multis modis peccatur. — a) Quum voces adhibentur obscurae, vel etiam minus notae et usitatae, quam definitum: secus recte dicitur: *definiri ignotum per ignotius*: — b) vel voces aequivocae, vagae, indeterminatae, quae proinde relinquunt definitum, aut iterum indeterminatum, aut in periculum ponunt ut perperam intelligatur: — c) aut voces ancepites, vel metaphoricae, quae rem minime illustrant. — d) Quum definitur idem *per idem*, seu quum in definitione ponitur fere eadem vox ac in definito, aut vox, quae iterum definiri debet, et definitur per rem, quae est definienda, et tunc recte dicitur incidere in *circulum vitiosum*. — e) Tandem quum aliquid positivum definitur per oppositum negativum, vel privativum: e. g. *virtus est carentia vitii*. Etenim negativum per se non intelligitur, sed prius intelligi debet positivum, quod negatur: ergo negativum potest ac debet definiri per positivum at non vicissim.

2^a: *Definitio sit brevis* et ideo fiat per *genus proximum* et *differentiam ultimam*, quod si fieri nequit, per aliquid saltem fiat, quod eorum officio fungi valeat. Ista lex omnium praecipua est; ostendendo enim differentiam rei specificam seu ultimam, demonstratur propria rei perfectio, quae ipsam ultimo constituit et ab aliis secernit; assignando genus proximum, in quo notae omnes superiores includuntur, manifestatur id omne, quo res in se constituitur, et cum aliis convenit. Unde talis definitio est etiam brevissima, in qua nihil redundat, nihil abundat, uti patet.

3^a: *Definitio non sit negativa*, nam secus non cognoscuntur perfectiones, quibus res constat, sed cae tantum, quae ei non conveniunt, atque adeo finis definitionis frustratur. Adde, quod saepe plures perfectiones non conveniunt multis rebus inter se diversis. Ergo negando eas de una re, nondum cognoscitur eius distinctio ab istis: e. g. dicendo: *homo non est brutum* non cognoscitur distinctio hominis a planta, a minerali, quae etiam non sunt bruta.

Nihil tamen vetat, ponere in ea terminos negativos, dummodo primo statuatur aliquod genus positivum, cui termini adduntur negativi, per quos ab eo removentur perfectiones vel imperfectiones, quae importantur per oppositos positivos. Et hoc praesertim contingit, quum duo opposita definiuntur, inter quae medium non cadit: tunc statuto ge-

nere proximo, in quo conveniunt, sufficit negare de uno perfectionem, quae alteri propria est. Ita recte dicitur: *corpus est substantia extensa*, et *anima est substantia inextensa*, item *Deus est ens increatum* in oppositione ad omnes res, quae sunt ens creatum... etc. Et quamvis huiusmodi definitiones praebeant imperfectam rei cognitionem, ista tamen erit semper positiva, quia per eam primo affirmatur aliqua positiva et fundamentalis eius perfectio, ac dein ab eadem aliae remouentur.

4^a: *Definitio sit adaequata*, quae nempe cum definito reciprocetur, secus enim non totam rei essentiam cognoscimus. Et de ista proprie dicitur, quod *unius rei una est definitio*, ut ait etiam S. Th. (1). « Si accipiatur definitio rei, quae complectitur totum esse rei, secundum quod ex omnibus causis constituitur, quae est perfecta definitio, tunc unius rei non potest esse nisi una definitio ». Si vero definitio est *inadaequata*, quae non omnes rei definitae perfectiones exhibet, tunc tot haberi possunt definitiones, quot sunt diversae perfectiones, quae spectantur.

78. **De Definito.** — Interest nunc aliquid de ipso definito summatim attingere, ut clarius pateat, qua ratione ei definitio applicari queat.

Et primo: duplex definitum dispesci debet, *proximum* et *remotum*. *Proximum* est *essentia*, quae *immediate attingitur a definitione*: *remotum* vero sunt *inferiora*, de quibus illa *essentia praedicatur*. Ita e. g. quum dicitur: *animal est vivens sensitivum*, animal est definitum proximum, homo, equus, asinus sunt definita remota. Hinc colligis: a) quod definitio est adaequata tantum relate ad definitum proximum, quum in remoto inveniantur perfectiones aliae, quae in proximo desunt. Nam inferiora alicuius termini communis, praeter rationem communem, alias includunt, quibus ad invicem distinguuntur. Et ideo relate ad ista omnis definitio est *inadaequata*. — Quare b) ex eo quod duae res convenient in aliqua definitione, non sequitur, eas posse simpliciter reciprocari; sedulo enim attendendum est, quaenam essentia

(1) II. S. Th. 27, q. 1 a. 2 ad 9.

definiatur: utrum nempe generica aut specifica, et secundum illam tantum ad invicem recipiuntur.

Secundo: definitum non subiacet definitioni nisi secundum quod concipitur: idest secundum illam perfectionem quam intellectus abstrahendo concipit, ac definiendam aggredditur. Et tunc definitio definito applicanda est tantum secundum illam rationem intellectam. Hinc sequitur: *a)* unam rem posse multiplicem habere definitionem essentialem iuxta diversas perfectiones abstractas per intellectum, quae omnes tamen relate ad integram illius rei essentiam sunt inadaequatae. — Imo *b)* etiam res in se simplicissima potest multipliciter definiri, quia intellectus eam diversis ac separatis conceptibus apprehendit: ita e. g. concipit *Deum uti causam primam, eius necessarium, motorem immobilem, supremum ordinatorem, legislatorem...* etc., et secundum hos diversos conceptus diversas quoque exhibet Dei definitiones, ex quibus tamen nulla distinctio realis argui potest, sed tantum *rationis*. — *c)* Item diversae partes, quae ponuntur in definitione, nullam arguunt distinctionem ac compositionem realem in definito, sed tantum compositionem rationis: ita e. g. cum dico: *homo est animal rationale*, istae duae partes, *animal* et *rationale*, non realiter inter se distinguuntur, sed tantum ratione (1).

Tertio: definitum debet esse unum per se, idest debet pertinere ad unum praedicamentum ontologicum, seu unam essentiam importare. Si autem est unum per accidens, quum ipsum sit multiplex, tunc, ut aiebant veteres, *est prius distinguendum, quam definiendum*. Fatendum tamen est, hoc haud raro esse difficillimum, et ideo causa est tot controversiarum, quae in philosophia extant.

Quarto: definitum definitione essentiali et completa est species infima. Et primo non est *genus* (idem dic de specie subalterna), quia ipsum exhibet essentiam alicuius rei determinabilem et incompletam. Neque potest esse *individuum*, quia nos ignoramus totam et integram essentiam alicuius individui (2), idest perfectiones illas *essentiales*, quibus unum

(1) Interim vero si placet, confer S. Thom. 1 Sent. Dist. 25, q. 1 art. 1 ad 2^m.

(2) Ideo non definitur definitione essentiali, sed tantum descriptiva, in qua nempe, ut diximus (a. 76 fine), simul ponuntur quaedam accidentia cum essentia

individuum ab alio in se discriminatur, unde effatum: *de individuis non datur definitio et scientia*.

Non remanet igitur nisi sola species infima. Et sane definitio essentialis fieri debet per genus proximum et differentiam ultimam. Sed differentia vere ultima in rebus quamvis sit differentia individualis, quia omnes res individuae sunt; quum haec a nobis ignoretur, non remanet nisi differentia speciei infimae, quae illam immediate antecedit (1).

Quinto: definitum primario et simpliciter est substantia, non accidens. Definitio enim ostendit perfectiones, quae constituunt rei essentiam. Iamvero, ut ait S. Thomas (2) « *quod quid erat esse* (i. e. essentia) primo et simpliciter inest substantiae et consequenter aliis »: quia substantia habet essentiam in se, constantem suis diversis perfectionibus. Accidens contra non est nisi eius modificatio, seu perfectio, quae accidit illis iam existentibus, et iam complete constituentibus eius essentiam.

Sexto: accidens definiendum est cum additamento, i. e. nequit ipsum definiri, nisi in eius definitione *addatur* aliquod subiectum, cui inest, quodque eius essentiam non ingreditur. Et ratio est, quia quamvis illud subiectum non pertineat ad eius essentiam, haec tamen tota ordinatur ad illud modificandum. Hoc autem dupliciter in eius definitione ponitur, ut advertit S. Th. 1. c.: « *quandoque quidem in recto, quandoque in obliquo*. In recto quidem, quando accidens significatur in concretionem ad subiectum, ut quum dico: « *simus est nasus concavus* ». Tunc enim nasus ponitur in definitione simi *quasi genus*, (sed non proprie tale)... Quando vero

specifica alicuius individui, quae in eo tantum reperiuntur. Ista ea sunt, quae hoc versiculo continentur.

Forma, figura, locus, stirps, nomen, patria, tempus,

Haec ea sunt septem, quae non habet unus et alter.

(1) Hinc intelligitur, cur quidam potius quam dicere: « *definitio fiat per genus proximum et differentiam ultimam* » dicunt: « *per genus proximum et differentiam specificam* ». Recte omnino: est enim prorsus idem. Imo hoc addendum est. Quandoque in multis speciebus a nobis ignoratur differentia ultima speciei infimae, et tunc sumenda est differentia ultima illius speciei, quae a nobis ut infima spectatur; haec est ratio, cur in metallis, herbarum scientiis et zoologia, praeter genera et species, saepe distinguantur ac definiantur diversae classes, familiae et stirpes, de quibus forte ignoratur, quaenam sit species infima. Et haec olim meminisse iuvabit, cum nempe sermo erit de transformismo specierum.

(2) In VII Met. 1. 4.

accidens significatur per modum substantiae in abstracto, tum subiectum ponitur in definitione eius in obliquo, ut *differentia*, sicut dicitur: « simitas est concavitas nasi ».

Septimo: non omnia debent aut possunt definiri definitione essentiali. Et primo evidens est ex natura ac fine definitionis, non omnes rerum conceptus indigere definitione. Per istam enim ipsi illustrantur, evolvuntur ac declarantur, recurrendo ad alios simpliciores. Si igitur et hi sunt per alios definiendi seu declarandi, et isti per alios atque ita deinceps, nullus iam erit definiendi finis, nulla possibilis definitio. « Quemadmodum, ut ait P. Tongiorgi (1), si omne corpus, quod illuminat, illuminari ab alio deberet, nullum corpus esset illuminans nullum illuminatum ». Ad rem S. Th. (2): « Dicendum quod sicut in demonstrationibus oportet fieri reductionem in aliqua principia per se intellectui nota, ita investigando, quid est unumquodque (i. e. rei definitionem): alias utrobique in infinitum iretur, et sic periret omnino scientia et cognitio rerum ».

Praeterea nec omnia *possunt* definiri. Et *primo* habentur individua, quae, ut vidimus, cognosci possunt tantum per definitionem descriptivam vel geneticam. *Secundo* facta quaedam interna; quae conscientia testatur, et nobis clariora sunt qualibet definitione, et possumus per aliquam descriptionem, vel per effectus ea aliis ostendere, ut eorum mens inducatur ad ea attendenda et agnoscenda. *Tertio* termini transcendentes et conceptus simplicissimi: e. g. ens, bonum, actus, potentia... etc., qui proinde nequeunt per alios simpliciores conceptus definiri ac declarari. *Quarto* tandem genus supremum et differentiae ultimae, quae item non constant aliis simplicioribus conceptibus. Ac proinde haec omnia potius quam definiri, possunt tantum declarari et explicari, vel per alios similes conceptus, forte nobis notiores, vel per eorum effectus aut causas. Et si quis velit, ea propria ac stricta definitione definire, obscuriores reddit potius quam clariores.

79. Utilitas et usus definitionis. — Quanta sit definitionis utilitas evidens omnibus esse debet. Sane de re nulla disputatio iniri potest, nisi definitione aliqua praestituta, quemadmodum scite monuit Tullius (3). « Omnis, quae ratione suscipitur, de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputatur ». Imo saepe controversiae in disputatione ex eo potissimum exoriuntur, quod recta definitio non praecesserit, et adver-

(1) L. c. n. 130.

(2) *De Ver.* q. 1, a. 1.

(3) *De Officiis* l. 1.

sarii oppositam impelunt sententiam, quin adverterint illam in alia definitione inniti

Primo igitur prae oculis habendum est, quod plena ac recta definitio essentialis alicuius rei est finis ac terminus, quo tendit integra investigatio ac disputatio, quae circa rem illam instituitur; est enim ultima solutio totius disputationis. Et sane plena definitio essentialis alicuius rei totam eius intimam essentiam nobis aperit. Porro quando istam cognoscimus, iam perfectam illius rei possidemus scientiam, quae est praecise terminus ultimus, quo tendimus, uti patet. Ita e. g. quid quaerimus in scientia *cosmologiae*, *psychologiae*, *anthropologiae*, *theodiceae*? nil aliud certe, nisi ut certam ac perfectam adipiscamur notitiam intimae essentiae et operationum corporum, viventium, hominis, Dei: quam notitiam solum complectimur, quum eorundem plenam essentialem definitionem exhibemus. Ista ergo nequit esse nisi finis ac veluti naturalis fructus ipsius, qui in conclusione ultima colligitur.

Secundo dicimus, initio omnis disputationis definitionem saltem *nominalem* vel *descriptivam* rei, de qua agitur, praestituendam esse tamquam principium, a quo est exordientum. Quare recte proponi posset initio cosmologiae huiusmodi corporis definitio: *est substantia extensione et quadam activitate praedita*, quin ullo pacto determinetur natura huius extensionis et activitatis, et utrum ipsa sint partes essentielles corporis vel eius accidentia.

Tertio, quum huiusmodi definitiones alicui definito applicantur, efficiendum est, ut demonstretur, reapse existere hoc definitum seu hanc rem, cui ipsae convenient. Et haec est semper prima quaestio solvenda, a qua initium sumendum est in omni disputatione. Et huc redit quod saepe dici solet, nempe in omni quaestione de re aliqua, primo est inquirendum; *an res sit*. et postea; *quid res sit*. Videlicet, *an existat* res quaedam, cui definitio descriptiva, initio proposita, conveniat.

Quarto cum dicitur: *definitiones non probantur*: intelligendum est de definitione nominali vel descriptiva in se tantum considerata; si vero ipsa alicui definito *reali* appli-

catur, tunc probandum est, revera illam definitionem huic convenire, seu reapse existere aliquam rem, cui illa conveniat.

Quinto, si vero quaestio instituatür de notione quadam abstractissima ac generalissima, e. g. de *ente*, de *bono*, de *pulchro*, de *substantia*, *accidente*... etc., sedulo cavendum est, ne initio huiusmodi exhibeatur earum descriptio, quae contineat conceptum aliquem controversum, vel forte initium cuiusdam controversiae. Sed potius curandum ut adhibeantur conceptus simplices et clari, quos omnes, qui terminos intelligunt, agnoscere necessario debent.

Sexto, quum aliqua scientia vel ars definienda occurrit, primo eius proprius finis statuendus est, ac dein proprium obiectum formale determinandum. Nam finis est prima causa, quae determinat omnes nostras operationes, et ex qua colligitur ipsum obiectum seu determinata materia, circa quam ipsae versantur. Quapropter prius exhibenda est definitio causalis, ex eius fine deducta, et postea definitio essentialis, ex eius proprio obiecto formali desumpta. Recole definitiones, quas tradidimus de *philosophia* et *logica*. Ac proinde ad diiudicandum, utrum aliqua definitio recta sit an non, primo oportet inquirere, utrum ipsa respondeat fini, cui illa scientia vel ars dirigitur. Si enim huiusmodi fini non respondet, ut falsa reiicienda est; et hac ratione iure nos vindicavimus nostram philosophiae definitionem, oppositasque uti falsas reiecimus.

Quare concludimus; quanta est utilitas definitionis, tanta est necessitas eam recte adhibendi, ut ipsa evadat *modus sciendi* aptus et efficax ad scientiam adipiscendam.

80. Methodus investigandi definitionem essentialem duplex ab Aristotele proponitur (1): *divisiva* nempe et *collectiva*.

Prior ita peragitur. Primo assumendum praedicatum maxime commune, quod rei definiendae tribui possit, tum hoc in suas partes subiectivas dividendum, quae duas oppositas constituunt species. Si una ex his cum re definienda reci-

(1) II Post. An. c. 14.

procuratur, ipsa erit eius essentialis definitio. Si utraque est communior, tunc alterutra assumatur, quae illi conveniat, et iterum in suas partes subiectivas dividatur et ita deinceps, donec ad illam speciem perveniatur, quae rei definiendae adaequate conveniat, cum eaque reciprocetur. Et ita habetur series praedicatorum seu notarum essentialium, quae illam rem intime constituunt, eiusque essentiam nobis clare aperiant. Haec methodus vocatur *per descensum*, quia descenditur a praedicto magis communi, seu a genere generalissimo, ad minus commune, seu ad differentiam ultimam. Exempla facile prostant ex praedicamento logico substantiae, quod antea exposuimus.

Collectiva autem hoc pacto procedit. Assumantur individua plurima, in quibus reperiuntur tum quaedam similia, tum quaedam dissimilia, et neglectis omnibus dissimilibus, eruatur ratio similis omnibus, et ea erit quae infimam speciem constituit, in qua omnia individua conveniunt.

Si autem plures similes inveniuntur item omnibus communes, tunc ordo inter eas statuatur, determinando quaeenam est communior, et quaeenam minus communis. tunc prior erit generica, altera differentialis, vel plures erunt magis vel minus genericae, ultima differentialis, et ita efformatur definitio illius speciei infimae.

Si tandem plures inveniuntur perfectiones pluribus individuis communes, nulla tamen omnibus, tunc habentur totidem species, quot sunt illae perfectiones communes, quae proinde diversas ac proprias constituunt earum definitiones. Sed tum ulterius considerari potest, utrum perfectiones huiusmodi aliam communioem habeant, quae proinde erit eorum commune genus, et illae definitiones specificaе dividuntur in genus et differentiam, et omnes pertinent ad illud idem genus. Si non habent, sed unice conveniunt in notione aliqua analogica communi, e. g. in notione entis, tunc erunt suprema genera, quae diversa quoque praedicamenta efformant, et dicuntur inter se *primo diversa*. Haec vocatur etiam *per ascensum*, quia e singularibus ascendit ad universalialia.

Hinc elucet: c) *prior* methodus incipit a *comprehensione* terminorum, initium sumendo a nota magis indeterminata, eique

alias minus indeterminatas addendo, quousque deveniatur ad ultimam ac magis determinatam, quae illius rei definiendae essentiam constituit. *Altera* vero incipit ab *extensione*, exordiendo a minori numero inferiorum, in quibus perfectio quaedam communis reperitur, et constituit speciem intimam eiusque ultimam differentiam. Dein ascendit ad maiorem numerum inferiorum, in quibus aliae perfectiones magis communes extant, et ita determinat diversas perfectiones genericas, quousque perveniat ad generalissimam, quae minimam habet perfectionem.

b) *Prior* magis utitur via analysis, qua resolvitur in conceptus simpliciores conceptus alicuius rei essentiae, ut enodentur et singillatim investigentur singulae eius perfectiones. *Altera* procedit per viam experientiae, qua plurima individua singularia inspicuntur, ut perfectiones communes determinentur.

c) Quare *prior* debet hanc *alteram* praesupponere: tum quia omnis nostra cognitio incipit ab experientia, quae proinde omnem analysin antecedit: tum quia impossibile esset, cognoscere aliquam rationem esse communioem, nisi prius cognita sint plurima individua, in quibus illa reperitur, et aliam esse minus communem, quia in paucioribus individuis extat. Et hoc nonnisi per experientiam cognoscitur. Ideo Socrates, qui *prior* definitionem, uti modum sciendi adhibuit, praecipue usus est methodo collectiva. Plato et Aristoteles, qui eam postea compleverunt, usi sunt potius methodo divisiva.

d) *Prior* est ad docendum accomodatior et magis scientifica, quum multum conferat ad ordinem in conceptibus ponendum, ac didactice procedendum in scientiae studio. *Altera* est magis apta rudibus ac tyronibus, qui primo alicuius scientiae studium ineunt.

e) Utraque tandem ac praesertim *prior* est fructus accuratae investigationis, experientiae, profundi examinis multorumque ratiociniorum: quae proinde nequeunt praesupponi initio quaestionis, quae solvenda est circa essentiam alicuius rei. Sed haec omnia debent comitari totam investigationem ac solutionem illius quaestionis, ac tandem ducere ad ultimam eius conclusionem. Et postremo velut in compendio ostenditur, quo pacto in tota quaestione solvenda, alterutra vel etiam utraque methodo usi sumus, ad determinatam illam definitionem essentialem illius rei, de qua agebatur, iure statuendam.

Quocirca nunc clarescet, quo pacto in fine alicuius quaestionis statui valeat definitio essentialis rei, circa quam disputatio versabatur.

ARTICULUS VII.

DE DIVISIONE.

81. **Quid Divisio.** — Est *oratio totum aliquod in suas partes distribuens*. Istae partes *membra dividenda* appellantur. Quare sicut per definitionem simul complectimur diversas rei perfectiones, ut eas sub uno conceptu perspiciamus, ac rei definitae attribuamus, ita per divisionem illas perfectiones ad invicem partimur, ut eas singillatim rimari ac investigare valeamus. Hinc facile inferitur, *divisionem esse modum sciendi* non minoris utilitatis, quam definitio. Unde in omni doctrina ac scientia recte ordinata initium fit ab aliqua divisione proprii obiecti. Hic quoque applicari potest principium illud: *divide et impera*.

Quotuplex Divisio. — Generatim divisio in *nominalem* seu vocis, et *realem* distribuitur. Prior, quae est improprie talis, et melius diceretur *distinctio*, est *distributio vocis in diversas, quas habet, significationes*. Ipsa saepissime locum habet in disputationibus, cum dicitur: *distinguo*. — Altera est *partitio rei in varia, quae complectitur, membra*.

Haec porro diversa est secundum diversam rationem *totius*, quam res induit, seu secundum diversam rationem, qua forma totius inveniri potest in partibus. Partes enim se habent ad totum, ut materia ad formam, quemadmodum in domo *lapides* sese habent ad *formam totius domus*. Ista autem *forma totius* est quaedam determinata *ratio*, secundum quam res spectari potest, uti *tota*, partibus coalescens.

Igitur iuxta diversam hanc rationem diversum quoque totum distinguitur, eiusque diversa habetur divisio in suas partes respondententes.

82. **Quid et quotuplex totum.** — Totum est *omne id, quod unum est et in plura resolvi potest*. Igitur secundum diversam rationem, qua aliquid est unum, diversum dispescitur totum. Et primo totum aliud est *per se*, aliud *per accidens*. Totum *per se* est *unum per se*, nempe cuius partes ad unam

referuntur speciem. Totum *per accidens* est unum *per accidens*, cuius partes ad diversas rerum essentias pertinent: e. g. *domus, exercitus*.

Totum per se, iuxta diversum respectum considerandi essentiam, iterum tribuitur in *universale, actuale, potestativum*. Totum *universale* partes habet *subiectivas*, ita ut in qualibet earum eius forma secundum totam suam essentiam et virtutem insit, et idem est ac *terminus universalis*, de quo loquuti sumus. Ipsum igitur proprie pertinet ad considerationem *logicam* alicuius essentiae, spectatam nempe, ut *unam*, dicentem ordinem ad diversa individua. Ideo etiam totum *logicum* vocari solet.

Huic toti respondet *divisio in partes subiectivas, seu in sua inferiora*. Et est vel generis in species, vel speciei in individua, vel etiam, si sermo sit de toto imperfecto, seu de termino analogo, analogi in sua analogata.

Hinc sequitur, quod hoc totum praedicari potest de singulis suis partibus, uti diximus de termino universali, quia in singula parte subiectiva est integra essentia totius, sicut in singulo individuo humano est tota essentia hominis.

Totum actuale partes habet intrinsecas, quae ipsum in se constituunt. Istae vel sunt realiter inter se distinctae, et constituunt *totum compositum reale*, ut *homo constans anima et corpore*; vel sunt tantum ratione distinctae, et habetur *totum realiter simplex et ratione compositum*: e. g. *anima humana constans parte vegetativa, sensitiva ac rationali*. Quare ipsum pertinet ad considerationem *ontologicam* essentiae, prout ea nempe in se partibus constat.

Huic toti respondet *divisio in partes constitutivas*. — Ea duplex est iuxta duplicem rationem, qua ipsae totum constituunt, nempe vel ut partes *integrales*, seu quantitativae, vel ut partes *essentiales*, hinc duplex enascitur totum: *quantitativum et essentialis*, quod in illas dividitur.

Partes *integrales* sunt eae, quae totius quantitatem constituunt, et requiruntur ut totum sit integrum, nempe secundum omnes perfectiones quantitativas ei debitas.

Partes *essentiales* sunt eae, quae necessario requiruntur ad essentiam totius constituendam, ita ut, una mutata, ista

percat aut in aliam mutetur. Ita v. g. *anima et corpus in viventibus, pars vegetativa, sensitiva et intellectiva in anima humana*. Istae autem iterum dispescuntur iuxta diversam considerationem essentiae; idest vel *physicam*, vel *metaphysicam*. In priori partes eius physicae, quae nempe realiter distinctae insunt, spectantur, ut e. g. *corpus et anima in homine*. In altera vero inspiciuntur partes metaphysicae, quae distinguuntur iuxta diversam praedicationem praedicatorum essentialium alicuius rei, nempe vel generis, vel differentiae, ut in homine *animal et rationale*. Iamvero in istis partibus forma totius non invenitur integre sed tantum partialiter, uti patet, et ideo hoc totum nequit de his praedicari.

Totum potestativum est, quod *partes habet potentiales* seu *potestativas*, ex quibus nempe diversae potentiae seu *virtutes operativae* exoriuntur: e. g. *potentiae videndi, audiendi, odorandi...*, quae sunt in *anima sensitiva*. Quare hic spectatur essentia non tantum in se, sed ut principium operationum et prout diversa principia operationum in ea reperiuntur, ita in diversas partes potestativas ea dividitur. Et quoniam forma tantum est principium operationum, ideo in ipsa dumtaxat istae partes distinguuntur. Quocirca in istis partibus forma invenitur *tota quidem quoad essentiam*, sed *non tota quoad virtutem operandi*. Unde e. g. in *facultate videndi* est *tota essentia animae sensitivae*, sed *non tota virtus*, ideo per eam videmus tantum, sed non audimus.

Totum per accidens est, quod partibus coalescit, quae sunt diversae rerum essentiae in se completae. Triplex esse potest iuxta diversam rationem, qua illae coniunguntur ad aliquod unum efficiendum: nempe *physicum*, *morale*, et *logicum*. Ratio enim, quae illas coniungit, vel est *naturalis*, seu materialis coniunctio propriae cuiusque entitatis; e. g. *domus coalescens ex lapidibus, pictura ex tela et coloribus*, et generatim omnis coniunctio accidentis cum subiecto, uti *homo albus*. Et exurgit *totum physicum*. — Vel est *vinculum morale* coniungens simul plura individua in aliquam societatem aut plures actiones ad unum finem attingendum; e. g. *familia, civitas, officina mechanica, et omnis scientia*. Et habetur *totum morale*. — Vel est intentio logica, quae coniungi-

lar cum alia, vel cum quadam re, e. g. *praedicalum universale, homo species*. Et efflorescit totum logicum.

Porro divisio correspondens huic toti per accidens proprie ea est, qua ipsum distribuitur in partes, quibus constat, incipiendo a maioribus, quae ipsum immediate constituunt, et descendendo per diversas subdivisiones ad minores.

Solet tamen a logicis alia quoque divisio tradi, spectando nempe ipsum uti totum universale, partes habens subiectivas: quae tripliciter fieri potest. *Prima* est divisio *subiecti in accidentia*, considerando nempe diversa accidentia, quae alicui subiecto inesse possunt; e. g. *corporum alia moventur, alia quiescunt; alia sunt alba, alia sunt fulva*. In hac divisione attendendum est, ut prius fiat distinctio inter accidentia primo diversa inter se, ac dein ista in suas partes subiectivas dividantur. Quare perperam quis divideret corpora ita: *alia moventur, alia sunt alba*.

Secunda est divisio *accidentis in subiecta*, quando considerantur diversa subiecta, quibus idem accidens inest, e. g. *album aliud est luc, aliud nix; passionem aliam sunt hominis, aliam bruti*. Haec divisio proprie fit relate ad illa subiecta, quibus accidens inest uti *proprium*, nam secus esset inutilis.

Tertia est *accidentis in accidentia* (quae fere coincidit in priorem), quum considerantur diversa accidentia uti subiecta, quibus illud idem inest: e. g. *amara alia sunt salubria, alia insalubria; alba alia sunt dura, alia mollia, alia liquentia, etc.*

83. Divisionis leges praecipuae istae recensentur: 1^a: *Divisio fiat in quam paucissima membra*, ne confusio suboriatur, uti patet. Et ideo prae oculis habendus est finis, cui ipsa dirigitur: non enim temere est facienda.

2^a: *Divisio sit adaequata*, ut omnia membra simul sumpta plene ipsum divisum constituent, nec excedant. Si quis peccat, vel *per excessum*, vel *per defectum*, in errorem incidit, attribuendo illi toti, quod non debetur, vel denegando, quod ei debetur.

3^a: *Divisio fiat per membra aliqua saltem ratione opposita*, secus divisio non est adaequata, vel non fit per paucissima membra, et magnam ingerit confusionem, nec proinde obtinetur scopus, ob quem instituitur.

4^a: *Nullum membrum divisi sit toti aequale*, quum nulla pars possit aequare totum. Hoc autem intelligitur de illa ratione, qua aliquid spectatur ut totum. Nam, e. g. pars sub-

iectiva nequit aequare suum totum in ratione universalitatis, potest tamen, imo debet aequare in ratione totius essentialis, ideoque tota essentia *hominis* est in *Petro, Paulo, Antonio*, quae sunt eius partes subiectivae.

5^a: *Divisio fiat primo in proxima et immediata membra quae, si opus fuerit, in suas subdividantur partes*, uti innuimus quoad totum accidentale. Ita enim plane prospicitur ordini, claritati et brevitati, uti patet. Dicimus: *si opus fuerit*, nam subdivisiones non sunt nimium multiplicandae, quia secus mens valde defatigatur ad eas retinendas, et facili obruitur confusione. « Simile enim confuso est, monuit Seneca (1), quicquid usque ad pulverem sectum est ».

De usu divisionis. Praecipuus divisionis usus est quoad totum universale, in quantum eius diversae partes subiectivae dividuntur, ut de eis recta praedicatio termini universalis fieri possit.

Et ideo est quod diximus, per divisionem dignosci extensionem terminorum, ut appareat, quot sint subiecta, quibus illa ratio communis tribuenda sit. Per ipsam etiam in luce ponuntur partes, quae rem aliquam constituunt, et ita singillatim exhibetur integra eius comprehensio. Et hac ratione via ad statuendam definitionem facile sternitur, ex quo sequitur, hos duos sciendi modos ad invicem compleri ac perfici.

84. **De scientiae divisione.** — Ipsa tandem quam maxime inservit ad procedendum in scientia cum ordine et claritate, dummodo rite applicetur ultima lex nuper allata. Scientia enim, uti innuimus, est totum quoddam morale, quod suam repetitivitatem ex uno eodemque fine ad quem omnes diriguntur investigationes, et consequenter ex eodem obiecto formali, circa quod versatur. Quare ut recta fiat divisio quaestionum, quae in ea agitandae occurrunt, prius inspiciendae sunt rationes magis communes, quae immediate illud obiectum constituunt, et iuxta illas prima divisio erit facienda. Postea ipsae subdividuntur in alias immediate inferiores, quae item, si opus est, in alias inferiores tribuuntur, quousque ad eas partes perveniatur, quae eiusdem aut similis sunt rationis, prout nempe ab illa scientia attinguntur.

Cum enim rationes magis communes sint etiam imperfectiores, quia minori gaudent comprehensione, sequitur quod mens ab eis incipiendo, ac descendendo ad alias minus communes ac proinde perfectiores, manuducitur a conceptibus im-

(1) Ep. 89.

perfectioribus ad perfectiores. Haec autem procedendi ratio est prorsus conformis intellectui hominis, imo toti eius naturae, quae debet semper ab imperfecto ad perfectum pedetentim progredi. Recolatur igitur modo proposita a nobis divisio totius philosophiae et logicae.

85. Conclusio totius capitis. — Si ea, quae in toto hoc capite disseruimus, sub uno oculo conspiciuntur, clare patebit, omnes notiones ac praecepta tradita eo semper spectare, ut actus simplicis apprehensionis rite dirigantur, et ordinentur ad rectum iudicium constituendum. Statuta enim formali ratione huius actus, prout est pars iudicii, qui proinde *terminus* appellatur, quoniam ipse aliquo externo *signo* exprimendus est, propria ratio ac partitio signi in antecessum declaranda fuit. Deinde eius diversas materiales partitiones rimandas salegimus, ut pateret, quotuplici modo actus simplicis apprehensionis pars iudicii esse possint, et concurrere ad veritatem adipiscendam.

At praeprimis in luce ponendas curavimus duas fundamentales earum proprietates, *comprehensionem* nempe et *extensionem*, iuxta quas diversimode illi actus ad invicem referuntur, et componere valent ad iudicium efformandum. Hae ratione quamplurimae eorum partitiones determinari facile potuerunt, eae praesertim, quae diversam eorum communitatem, sive univocam sive analogam, patefaciunt. Ex istis rationibus, rite intellectis, pronum erat colligere modum determinandi diversos conceptus, qui communissimas rerum perfectiones repraesentant, atque ita categoriae seu *praedicamenta metaphysica* determinata sunt. Ac proinde, quod praecipuum erat, explanandus fuit modus diversas res in illis categoriis ordinandi, secundum rationes magis vel minus communes, ut rectae praedicationes ad invicem, seu recta iudicia deinceps fieri valeant. Hinc enatum est *praedicamentum logicum*.

Gressus deinde factus est ad proprietates recensendas, quae huiusmodi terminos consequuntur, secundum quas iidem diversimode componere queant, ac praesertim eorum oppositionem, suppositionem et appellationem explicare opus erat.

Postremo autem spectandus erat actus simplicis apprehensionis, uti subiectum duorum sciendi modorum idest, *definitionis* ac *divisionis*. Et consequenter horum propriam naturam, diversam partitionem, et utilitatem ad veritates consequendas explanandam curavimus. Praesertim vero praecepta ac regulas, quibus iidem rite conficiendi sunt, enodandum adlaboravimus.

Ad alterum caput igitur statim transeamus oportet.

CAPUT II.

DE ACTU IUDICII.

86. **Ordo rerum.** Non omnes mentis actus eundem habent valorem, si ut media spectantur ad veritatem assequendam. Simplex apprehensio, si in pura terminorum contemplatione sistit, materiam tantum veritatis praebet, si vero ad terminorum comparisonem assurgit, et praesertim ad divisionem et definitionem, qui sunt veri sciendi modi, tunc media quoque omnino apta praestat, quibus nos veritatem consequamur. Cum autem actus iudicii advenit, tunc revera habetur ipsum veritatis subiectum, seu ipsa veritatis assecutio. Quapropter quamvis actus iudicii non sit aliquis sciendi modus, unde non videretur pertinere per se ad proprium logicae obiectum, ipse tamen est finis, quo omnes sciendi modi ac tota logica diriguntur, unde quam maxime pertinet ad logicae obiectum.

Quare omnes mentis actus omnesque sciendi modi huc spectant, ut perfecte et sine errore actus iudicii fiat, quo veritatem prosequamur. Praestat igitur statim aggredi eius naturam investigandam, inquantum est subiectum veritatis; quum ipsa argumentatio, quae est tertius sciendi modus, praecise ex iudiciis constet.

ARTICULUS I.

DE IUDICIO EIUSQUE SIGNO.

87. **Iudicium** a S. Th. (1) definitur: *actio intellectus, secundum quam componit et dividit, affirmando et negando*. At statim iuvat advertere, hic proprie definiri iudicium, prout ab intellectu nostro conficitur (2) Quare ut hanc definitionem perspicias, processum actuum mentis nostrae perpendas oportet.

(1) *De Ver.* q. 14, a. I.

(2) *Cfr. S. Th.* 2^a, 2^{ae}, q. 60 ad 1^m.

Primo intellectus noster res extra existentes abstracte ac separatim apprehendit, et simplices earum conceptus efformat. *Secundo* eosdem obiective inspectos simul comparat ut percipiat, utrum identitatem inter sese praeferrant vel non. *Tertio* cum hoc perspexerit, tum, si identitatem deprehenderit, eam affirmat, componendo conceptus illos identicos; si secus, illam denegat, eosdem a se invicem dividendo; si neutrum percipit, nullum novum actum ponit, sed adhuc manet in simplici apprehensione. Clare omnino ad rem S. Th. (1) « compositio intellectus est signum identitatis eorum, quae componuntur. Non enim intellectus sic componit, ut dicat e. g., quod *homo est albedo*, sed dicit, quod *homo est albus*, i. e. habens albedinem; idem autem est subiectum, quod est homo, et quod est habens albedinem ». Et ideo iudicium *prout a nobis efformatur*, recte vocatur *compositio et divisio, affirmatio et negatio, assensus et dissensus* mentis.

Advertendum praeterea est, in hoc actu iudicii intellectum revera novum efformare conceptum, qui veluti totum quoddam in se, utrumque simplicem conceptum amplectitur, atque adeo ut *unus unam* repraesentat rem, utramque perfectionem praeseferentem. Ac proinde recte Arist. ait (2): *iudicium est compositio quaedam σύνθεσις) conceptuum tanquam unum existentium* (3), *seu est quoddam (unum) quod completur per actionem intellectus componentis et dividensis, habens ut fundamentum in re ipsam unitatem eorum, quorum unum de altero dicitur* (4).

Corollaria. — In comperto igitur est: 1° unumquemque iudicii actum duo semper in mente praesupponere: a) existentiam duorum saltem conceptuum; b) comparisonem, quam inter ipsos mens instituit, ut eorundem identitatem vel discrepantiam apprehendat. Cum istam apprehenderit tunc proprie iudicat, seu iudicii actum profert (5).

(1) I. p. q. 85, a. 5 ad 8.

(2) III, de An. c. 6. Σύνθεσις τις ἥδη νοημάτων ὥσπερ ἐν ὄντων.

(3) Cfr. etiam S. Th. ib. l. 11a.

(4) S. Thomas *De Ente et Ess.* c. V.

(5) Quare non videtur recte dicere P. Tongiorgi l. c. n. 144, quod haec « apprehensio necessaria conditio est, ut intellectus per se ad iudicium deveniat, ac recte iudicet, sed cum ipso iudicandi actu confundi nullo pacto debet. » Nam

2° Obiectum actus iudicii est affirmatio identitatis aut discrepantiae inter conceptus *non subiective inspectos*, vel utcumque in mente existentes, ut Kant perperam comminiscitur, sed praecise ut repraesentantes res ipsas, seu *objective spectatos*. Quatenus nempe intellectus videt, duos conceptus eandem rem exhibere sub duplici respectu, vel secundum duas quas habet perfectiones, et tunc eas una simul iungit, ut novus exoritur conceptus, qui eandem rem perfectius refert, cum utraque perfectione explicite cognita.

3° Actus iudicii multo perfectior est, quam simplicis apprehensionis actus, a quo proinde specificè differt. Ipse enim cognitionem nostram inlinie perficit, cum intellectum hominis manuducat ad huiusmodi conceptus efformandos, qui res perfectius repraesentant, eisque plenius adaequantur.

4° Obiectum formale iudicii est affirmatio vel negatio, nempe coniunctio unius conceptus cum alio (in affirmatione, vel eius separatio ab alio (in negatione). Et exprimitur per copulam verbalem *est*. Obiectum materiale proximum sunt conceptus, remotum sunt res per eos repraesentatae. Ita tamen ut compositio, quam facit intellectus, non arguat compositionem illarum perfectionum in re, sed earum identitatem (1).

5° Haec autem identitas oritur ex *comprehensione et extensione* terminorum. Quatenus praedicatum aut continetur in comprehensione subiecti: e. g. *homo est animal*; aut continet subiectum in sua extensione: e. g. *Petrus est homo*. Et in negativis praedicatum aut excluditur a comprehensione subiecti, aut excludit subiectum a sua extensione. Quando autem comprehensio et extensio subiecti ac praedicati sunt omnino eadem, adest plena identitas inter utrumque, ut accidit in definitione adaequata: e. g. *homo est animal rationale*.

De iudicii partitionibus nihil addimus, quia opportunior rem locum ipsae habent, quum de diversis enunciationis divisionibus sermo erit.

revera apprehendere comparisonem conceptuum est cognoscere, illos inter se convenire, et hoc est praecise iudicare seu ponere actum, quo illi cognoscuntur ut similes vel dissimiles.

(1) S. Th., I p., q. 85, a. 5 ad 3.

88. **Signum iudicii** dicitur **Enunciatio** ab Arist, vocatur *interpretatio*, de qua agit in libro, cui titulus *περί ἑρμηνείας*, de *interpretatione*. A Boëthio definitur: *vox significativa, quae per se aliquid significat, sive sit complexa, sive incomplexa*. Haec definitio, uti patet, per se convenire potest tum simplicibus nominibus, quae sunt signa simplicis apprehensionis, tum integrae propositioni, ideoque per se etiam sola nomina et verba, dici possent interpretationes. Nihilominus, ut recte adnotat S. Th. (1), « Nomen et verbum magis interpretationis principia esse videntur, quam interpretationes, ille enim interpretari videtur, qui exponit aliquid esse verum vel falsum ».

Quare interpretatio vel enunciatio stricte dicta, de qua nunc loquimur, cum eodem S. D. ibid. definitur: *oratio, in qua verum vel falsum invenitur*. Oratio enim est aliquid ore prolatum, et proprie dicitur non de quocumque termino orali, sed de complexione vocabulorum ad aliquid significandum ordinata. Quando hoc, quod significatur, est verum vel falsum, habetur enunciatio. Ergo *oratio* est velut *genus*, *verum vel falsum, quod in ea invenitur*, est velut *differentia specifica enunciationis*.

Igitur de enunciatione sermo nobis erit, prout est signum iudicii, et primo de eius praecipuis partibus scilicet de Nomen et Verbo aliquid attingendum erit. Aliae enim partes ad istas facile reducuntur: pronomina ad nomen, participium ad verbum: « alia vero, quae secundum grammaticos dicuntur partes, sunt magis colligationes partium orationis » (2).

ARTICULUS II.

DE NOMINE ET VERBO.

89. **Nomen** ab Aristotele definitur: *vox significativa ad placitum, sine tempore, cuius nulla pars separata signifi-*

(1) L. I, Periherm. l. 1^a

(2) S. Th., ib

cat (1). Huic definitioni, maioris claritatis gratia, haec alia verba a Scholast. addi solent, iuxta ipsam Philosophi mentem: *finita et recta, quae cum verbo veram vel falsam efficit significationem.*

Dicitur: *ad placitum*, vel etiam *ex instituto*, quia, ut diximus, vocabula sunt signa arbitraria, determinata ex usu seu ex institutione hominum;

sine tempore, ut distinguatur a verbo. Nam nomen significat substantiam, quae ut talis nullo mensuratur tempore;

cuius nulla... significat i. e. vel nihil significat vel non idem ac prius. Egregie S. Th. ibid. ait: «Significatio est quasi forma nominis; nulla autem pars separata habet formam totius, sicut manus separata ab homine non habet formam humanam. Et per hoc distinguitur nomen ab oratione»; quae nempe est complexus vocabulorum aliquid significans;

finita, quae scilicet aliquam determinatam naturam significat, et ita excluditur terminus infinitans, qui tantum tollit nominis significatum;

recta quae... ut excludantur tum casus obliqui, qui potius *nominis*, (i. e. affectiones seu modificationes), quam nomen dicuntur, et nequeunt esse termini categorematici in propositione, ideo dicuntur *casus* nominis, quia cadunt per quamdam derivationem originis a recto: tum cetera, quae ipsi potius adiacent, et ideo adiectiva vocantur. Si ista tamen *substantivantur*, uti dici solet, tunc et ipsa evadunt nomina. Et sane sicut sola substantia significat essentiam absolute et simpliciter, accidentia vero aliquam eius modificationem, ita sola nomina substantiva, quae rem significant ad modum substantiae, sunt nomina simpliciter. Adiectiva autem, quae significant ad modum accidentis, sunt solum nomina adiectiva et quasi nomina nominum.

Totam rem egregie explicat Silvester Maurus c. 30: «Pro intelligentia adverte nomen esse ens artificiale. Porro entia artificialia constare solent ex materia, quam habent a natura, et ex forma, quam habent ab arte: e. g. navis constat tanquam ex materia, ex lignis a natura factis, et tanquam ex forma, ex figura et dispositione lignorum superaddita ab arte. Idecirco quando artificialia definiuntur, secundum regulam Aristotelis 8 Met. tex. 6 poni debet tanquam genus, materia, quam habent a natura, et tanquam differentia, forma quam habent ab arte: e. g. scamnum definitur: lignum sic factum et figuratum, ut sit aptum ad sedendum. Cum igitur: nomen sit ens artificiale, in eius definitione poni debet tanquam genus *vox*, quae est materia, quam nomen habet a natura, et tanquam differentia si-

(1) Ὀνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην, ἄνευ χρόνου, ἧς μηδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον (De interp. c. 2).

gnificatio, quae est forma vocibus superaddita ab arte et institutione humana ».

90. Verbum ab eodem Ph. definitur: *vox significativa ad placitum, cum tempore cuius nulla pars significat separata (finita et recta), et est semper eorum, quae de altero praedicantur, nota* (1).

Dicitur *finita*, ad exclusionem verbi *infiniti*, quod idem est ac verbum negativum, sumptum *in vi unius dictionis* ut ait S. Thomas.

recta i. e. in tempore praesenti et modo indicativo. « Cum enim, ait S. Th., verbum proprie sit, quod significat agere vel pati, hoc est proprie verbum, quod significat agere vel pati *in actu*, quod est agere vel pati simpliciter. Sed agere vel pati in praeterito vel futuro, est secundum quid ». Idem valet de modis ab indicativo diversis.

Et est semper... nota: quia verbum semper est ex parte praedicati. « Quum verbum, ait S. D., significat actionem per modum actionis, de cuius ratione est ut inhaereat, semper ponitur ex parte praedicati, nunquam autem ex parte subiecti, nisi sumatur *in vi nominis* » (2).

Et ita « distinguitur verbum non solum a nomine sed etiam a participio, quod significat cum tempore..., quia scilicet nomina et participia possunt poni ex parte subiecti et praedicati, sed verbum semper est ex parte praedicati » *ibid.*

Ceterae definitionis partes patent. Interest tamen ut aliquid addamus circa *significare cum tempore*: in quo est praecipuum discrimen inter *nomen et verbum*.

Ad hoc rite intelligendum adverte cum S. Thoma *ibid.* et Silv. Mauro (3) « duo esse genera entium, res nimirum h. e. subiecta actionum et passionum, et ipsas actiones et passiones. Res solent esse permanentes, et solent esse principia et subiecta actionum et passionum, e. g. ignis est aliquid permanens et principium calefactionis et subiectum multarum passionum. E converso actiones et passiones solent esse fluxae, et transire cum tempore, e. g. motus... Rursus actiones proveniunt a rebus, et iisdem inhaerent tamquam subiectis; e. g. calefactio.

Huic duplici generi entium correspondent duo genera vocum. *Nomina* nimirum et *Verba*. Nomina, praesertim substantiva, significant per modum rerum... Verba significant per modum actionis et passionis: atque ideo sicut actiones et passiones sunt

(1) Ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον, οὗ μέρος οὐθέν σημαίνει χωρίς, καὶ ἔστιν αἰετῶν καθ' ἑτέρον λεγομένων σημείων (*ib.* c. 3).

(2) Cfr. integrum l. 5, in I, Periherm.

(3) L. c. c. 31.

in subiecto, ita verba dicuntur de subiecto propositionis; et sicut actiones tempore mensurantur, ita verba *significant cum tempore* ».

Ne confundas tamen: *significare cum tempore* et *significare* vel *connotare tempus*. Primum enim significat *actionem, quae fit in tempore*, et *cum eo quasi fluit seu movetur*; alterum significat solum tempus in se, e. g. *heri, cras, dies, annus*, vel rem cum determinatione temporis, in quo peragitur e. g. *prandium, coena*. Ac proinde hoc convenit etiam nominibus, alterum vero tantummodo verbis.

Nota I. Verbum dividitur, in *substantivum et adiectivum*; illud est verbum *esse* inquantum ipsum *actum essendi realem* denotat, i. e. inquantum denotat, formam, significatam per praedicatum, *re utitur inesse* vel *non inesse* subiecto alicui. Adiectivum est omne aliud verbum, quod denotat etiam formam, quae inest subiecto. Quare importat tum ipsum verbum *esse*, coniungens formam cum subiecto, tum formam, quae loco praedicali ponenda esset. Et ideo, ut omnibus notum est, quod S. Th. advertit (1), « verbum quodlibet resolvitur in hoc verbum *est* et *participium*. Nihil enim differt dicere: *homo convalescens est*, et *homo convalescit*, et sic de aliis ». Vocatur autem adiectivum non quia nomini adiacet, nam hoc proprium est verbi etiam substantivi, sed quia illud, quod principaliter ab eo importatur, nempe actio, quae fit, coniungitur et quasi adiacet verbo substantivo.

II. *Duplex munus verbi substantivi ESSE* distinguendum est. Aut enim significat *actum essendi alicuius formae in aliquo subiecto*, et tunc dicitur fungi munere copulae verbalis, quia copulat praedicatum cum subiecto, et ostendit illam formam realiter inesse illi subiecto. Et hoc praecipuum eius munus est, ratione cuius, omnia verba adiectiva in ipsum resolvuntur et in proprium participium. Sed hoc in casu minime asseritur, quod illud subiectum, in se habens illam formam, expressam per praedicatum, reapse existat in rerum natura. Ita e. g. cum dico: *homo est animal rationale* vel *homo est species*, assero quod unum vel alterum praedicatum realiter inest homini, sed omnino praescindo, utrum homo sit realiter existens, vel possibilis, vel tantum ens rationis. Et hanc ob rationem dici solet, quod propositiones et iudicia praescindunt a statu reali rerum, nempe ab existentia, sed tantum spectant *essentialias rerum*.

Sed *esse* potest aliud significare, nempe non actum essendi alicuius formae, quae inest subiecto, sed pure et simpliciter *realitatem subiecti*, seu quod *subiectum reapse existit in rerum natura*. Et tunc *aequivalet verbo existere*, ac proinde et ipsum indiget resolvi, sicut et cetera verba adiectiva. Quare si dico e. g.: *Ego sum, Petrus est*, significo tantum statum realem mei

(1) In V, Met. 1. 9.

vel Petri, et ad complendas has propositiones, ita necesse est eas revolvere: *Ego sum existens, Petrus est existens*. Et ita spectatur, secundum nostrum intelligendi modum, illud praedicatum *existens*, tamquam forma, quae inest subiecto, et copula *est*, uti eam coniungens suo subiecto. Ac proinde tantum hoc in casu propositio significat statum realem subiecti seu existentiam rei.

ARTICULUS III.

DE ENUNCIATIONE EIUSQUE PARTITIONIBUS.

91. Enunciatio uti diximus, definitur: a Phil. *oratio in qua verum vel falsum invenitur* (1). Scilicet veritas plena secundum naturam intellectus nostri, proprie in iudicio adest, in enunciatione vero tamquam in eius signo. Quum enim intellectus iudicat, componendo aut dividendo duos conceptus, tunc, si perfectiones rerum per illos repraesentatae sunt etiam coniunctae vel separatae, habetur veritas, secus adest falsitas. Hinc enunciatio, quae exprimit primum iudicium continet verum, quae alterum significat, continet falsum.

Oratio vero ab Aristotele definitur (2), *vox significativa ad placitum, cuius aliqua pars separata significat ut dictio, sed non ut affirmatio aut negatio*. Unde eruitur, hic proprie definiri orationem stricte dictam, ut a nomine et verbo secernitur. Quare prior pars: *vox significativa ad placitum*, est veluti genus, in quo *oratio cum nomine et verbo* convenit: altera: *cuius aliqua pars separata significat, ut dictio*, est veluti differentia, qua ab istis discriminatur. Ultima autem pars: *sed non ut affirmatio et negatio*, additur ideo, ne oratio limitetur ad solam enunciationem, quasi cum ea converteretur.

Etenim oratio latius patet quam enunciatio, imo est veluti genus, et haec quaedam eius species, quae ideo etiam appellatur *oratio enunciativa*.

(1) Ἔστι δὲ λόγος... ἀποφαντικός... ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεῦδεσθαι ὑπάρχει (De interp. c. 4).

(2) Λόγος δὲ ἐστὶ φωνὴ σημαντική κατὰ συνθήκην. ἥς τῶν μερῶν τι σημαντικὸν ἐστὶ κεχωρισμένον, ὡς φάσις, ἀλλ' οὐχ ὡς κατὰφασις, ἢ ἀπόφασις (De interp. c. 6).

Et sane oratio potest esse *perfecta* et *imperfecta*; illa ea est, quae exprimit sensum perfectum, et non relinquit animum audientis suspensum; *imperfecta* est ea, quae plenum sensum non gignit, nisi alia addatur: ex. gr. *Si Petrus curreret*. Perfecta vero est vel *enunciativa*, in qua invenitur verum et falsum, uti diximus, vel *non enunciativa*, et ea est, in qua *ordo quidam ad verum* tantummodo habetur, et est *deprecativa*, ex. gr.: *parce miseris*; *imperativa*, ut: *discede a me*; *interrogativa*, ut: *quis es tu?* *revocativa*, ut: *veni Domine, noli tardare*. Iamvero « istae quatuor orationis species non significant ipsum conceptum intellectus, in quo est verum vel falsum, sed quendam ordinem ad hoc consequentem: inde est quod in nulla eorum invenitur verum vel falsum.... *Dubitativa* autem ad *interrogativam* reducitur, sicut et *optativa* ad *deprecativam* » (1).

Enunciatio dici quoque solet *propositio*, in quantum spectatur ut pars argumentationis, in qua *proponitur* ad aliquid inferendum. Ideo nos utraque voce indiscriminatim utimur. Quare relictis aliis orationibus, de hac tantum disserendum nobis est. « Rethoricae enim, ait Arist. ib., vel poeticae convenientior est earum consideratio. Enunciativa vero praesentis est speculationis ».

92. De Unitate enunciationis eiusque partibus. --

Enunciatio est una, ut, ex iis liquet, quae de iudicii actu disseruimus, quum sit signum iudicii, sed una *unitate compositionis*. Iamvero in omni composito partes componentes distinguuntur, quae eius *materiam* constituunt; et principium, quod eas coniungit, atque ad unitatem redigit, quodque *forma* appellatur. In enunciatione igitur *forma* exhibetur per *copulam verbalem*, quippe quae simul coniungit duos conceptus, quos ad unitatem propriam enunciationis reducit; *materia* vero constituitur ex istis conceptibus.

Ista autem adhuc duplex dispescitur, *remota* et *proxima*; prior constituitur per conceptus obiectivos, in se spectatos ideoque per illas rerum perfectiones, quae in eis praesentantur. Appellantur etiam elementa enunciationis.

(1) S. Th. ib. I. 7.

Proxima sunt iidem spectati, ut *termini* enunciationis, et sunt praerise ipsum subiectum ac praedicatum, uti iam antea diximus (n. 50).

Iamvero omne compositum, praesertim artificiale, indiget aliqua actione, quae partes materiales ad unitatem reducat, eisque propriam illius formam applicet. Et quum enuntiatio sit compositum intentionale, haec quoque actio intentionalis esse debet, et *praedicatio* nuncupatur.

Praedicatio seu *praedicare* est aliquid de aliquo dicere vel alicui attribuire. Unde illud, quod tribuitur, vocatur *praedicatum*, illud cui tribuitur, *subiectum*. Ordo autem terminorum in hac ratione subiecti ac praedicati dicitur *dispositio propositionis*, quae potest esse directa vel indirecta, ut inferius declarabitur.

Nota. — *Propositio* dicitur *de secundo* vel *de tertio adiacente*; dicitur *de secundo*, quum post subiectum habetur verbum expressum una dictione, et sic duae tantum dictiones adsunt, e. g. *Petrus legit*, quod accidit cum omnibus verbis adiectivis in quibus praedicatum una cum copula connectitur, et secundo adiacet. Dicitur *de tertio*, quum verbum exprimitur duplici dictione i. e. per copulam et praedicatum, et tres adsunt dictiones: e. g. *Petrus est homo*, etc. proinde praedicatum tertio adiacet.

93. **Enunciationis partitio** — multiplici ex capite repelenda est: I. *ratione originis et perfectionis*. — II. *ratione unitatis*. — III. *ratione materiae et formae*. — IV. *ratione quantitatis et qualitatis*.

I. Ratione originis et perfectionis. — Et primo ex capite enuntiatio item et iudicium distribuitur: a) in iudicium *a priori* et *a posteriori*. At prius advertendum est, quod huiusmodi voces primo adhibitae fuere pro ratiocinio, uti suo loco videbimus, et deinde translatae sunt ad iudicium. Quare *a priori* est illud, quod ex causis rei procedit, quum causae *priores* sint: quatenus veritas quae relucet in illo iudicio cognoscitur per eius causas. *A posteriori* vero illud est, quod ex effectibus, qui *posteriores* sunt, ortum habet, in quantum veritas, in eo contenta, a nobis cognita est ex eius effectibus, sicut si dico: *existit ignis*, ex eo quod video *eius fumum*. Ita saltem Arist. et veteres Scholastici locuti sunt.

Recentiores vero, post Leibnitz, Wolf et Kant, vocarunt iudicium *a posteriori*, quod *per experientiam* comparatur, et in ea innititur: nam etiam antiquiores per effectus intelligunt eos, quos ex experientia dignoscimus, ac proinde *post experientiam*. *A priori* est iudicium, quod fit independenter ab experientia, seu *ante ipsam*: sive nempe quia immediate cognoscitur, ut e. g. *totum est maius sua parte*, sive per aliquam demonstrationem desumptam praecise ex causis illius rei. Non desunt tandem philosophi, qui hanc partitionem cum sequenti confundunt, quia revera non multum interest discrimen, placuit tamen utramque distinguere claritatis gratia, praesertim retenta antiquorum explicatione (1).

Quare altera partitio est: *b) in analyticum et syntheticum*. Primum adest, quum iudicium enunciatum ex instituta analysi subiecti et praedicati, ex qua scilicet apparet, praedicatum convenire vel non convenire subiecto: unde sequitur, omne iudicium analyticum esse *a priori* seu antecedenter ab experientia. *Syntheticum est*, quod ex sola experientia vel auctoritate dependet, ex qua constat perfectiones, per illos conceptus expressas, in re esse coniunctas vel non.

Hinc colligitur, omnia iudicia analytica esse *necessaria*, quippe quae ex eo oriuntur, quod unus conceptus necessario coniungitur cum alio, vel ab eo separatur: et ideo sunt *universalia*, quia semper et ubicumque adest perfectio, per unum conceptum repraesentata, etiam alia, per alterum repraesentata, adesse vel non adesse debet. Synthetica, quae et *empirica* dici solent, possunt esse contingentia vel necessaria, particularia vel universalia. Quum enim unica ratio, cur a nobis illi conceptus coniungantur, est experientia, quae versatur etiam circa contingentia, et illa iudicia contingentia esse possunt. Nihilominus contingere potest, quod illi conceptus necessario ad invicem componant, quamvis nunc a nobis ignoretur, atque adeo iudicium illud potest esse necessarium. Ergo non omne iudicium syntheticum est contingens.

Animadvertendum tamen est, omnia iudicia per se dici posse synthetica, ut ex ipsa iudicii natura, prout etiam ab Arist. definitur, apparet (v. n. 87): est enim iudicium compositio σύνθεσις.

(1) Cfr. P. Pesch. l. c. n. 269 scholion 4.

Et hoc sensu cum Kant concinere possumus. At si *origo* spectatur huius compositionis, seu via, qua intellectus procedit ad ipsam peragendam, tunc apparet ipsam bifariam esse: — a) Aut enim intellectus analysi seu profundae considerationi, notionem quandam subicit, et in ea aliam notionem inesse vel non inesse deprehendit, et tunc iudicium profert, quod rite analyticum appellatur; et hoc sensu relicimus Kant, qui huiusmodi iudicia agnoscere non vult, quasi impossibilia essent. Hinc hoc iudicium $1+1=2$, est analyticum; nam quamvis ipsum exurgat ex synthesis duarum unitatum, verum tamen est, quod analysi subiiciendo subiectum $1+1$ et praedicatum 2. apparet ea necessario inter se convenire.

b) Aut e converso cognoscimus ex pura experientia, vel ex facto quod experimur sive nos sive alii, aliquam perfectionem esse cum alia coniunctam, vel non, et tunc iudicium quoddam proferimus, quod merito pure syntheticum nuncupatur, quia unica ratio, cur illi conceptus componantur, est quia de facto percipiuntur esse simul in eadem re. Ista vocari solent *empirica*, *physica*, quia in sola physica experientia imituntur; et *contingentia*, si sunt circa perfectiones accidentales.

Tandem iudicia analytica vocantur etiam *absoluta*, quia a nulla pendent conditione, dicuntur *pura*, *rationalia*, *metaphysica*, quia fieri possunt independenter ab experientia singulorum individuorum, quibus illa tribuuntur.

Utrumque tamen dispescitur, c) in *mediatum* et *immediatum*; prout mediante alio iudicio vel ratiocinio, aut per directam ac solam analysim illorum conceptuum, vel perceptionem illius facti, pronunciatur: d) tandem dividitur, in *prudens* et *imprudens*; primum habetur, quum fundamento seu ratione omnino firma innititur, sive nempe in analysi rite peracta, sive in experientia certa: alterum contingit, quum istae rationes aut desint, aut sint tantum apparentes.

94. II. **Ratione unitatis** enunciatio partitur; in *simpli- cem* et *compositam*. Simplex, ut ait Arist. (1) est ea, in qua enunciatum unum de uno: composita in qua enunciantur (de uno) plura, quae coniunctione fiant unum.

Dicitur *de uno* et non etiam *de pluribus*, quia subiecta debent semper in aliquam unitatem convenire, cum de ipsis unum vel multiplex praedicatum enuncietur, secus non propositio composita, sed multiplex erit.

(1) Ἐστί δὲ εἷς λόγος ἀποφαντικὸς ἧ ὁ ἐν δὲ ἁλῶν, ἧ ὁ συνδέσμων εἷς (Periherm. c. 5).

Ita haec propositio : *Petrus et Paulus sunt boni*, est composita; sed haec alia : *Petrus est bonus, Paulus est bonus*, est multiplex : e converso haec : *Petrus est bonus, sanctus et doctus*, est composita. Quare si unum est subiectum ac praedicatum, enuntiatio erit simplex, si plura erunt subiecta, quae, ut unum spectata, idem habent praedicatum, vel plura praedicata, quae eidem subiecto tribuuntur, erit composita. Adverte cum S. Th. (1) quod enuntiatio est iudicanda una, non ex unitate nominis, sed ex unitate significati, etiam si sint plura nomina, quae idem significant. Ita ex. gr., *Homo est animal rationale*, est propositio simplex, quia *animal rationale* unam significant essentiam.

Enuntiatio composita in alias subdividitur, sed ne confusio oriatum melius videtur de ipsa in seq. art. disserere.

95. III. Ratione materiae remotae, quae sunt res ipsae, quas termini significant, tribuitur in *necessariam*, *impossibilem* et *contingentem*; *necessaria* ea est, cuius praedicatum necessario subiecto convenit, quia perfectionem importat vel ad eius essentiam pertinentem, vel ab eadem dimanantem. *Impossibilis* est ea, in qua praedicatum repugnat subiecto, quatenus dicit perfectionem, quae eius essentiae contradicit. *Contingens* dicitur ea, cuius praedicatum potest subiecto convenire vel non, ut accidens, quod ei non repugnat. Quare in materia necessaria omnes propositiones affirmativae sunt necessario verae, negativae necessario falsae : dum in impossibili oppositum contingit. Et praeterea utraque enuntiatio potest dignosci ex analysi conceptuum, ac proinde in se est semper analytica.

In materia vero contingenti sive affirmativa sive negativa potest esse vera vel falsa, et generatim universales sunt falsae, particulares autem verae. Nam perfectiones accidentales nunquam conveniunt omnibus individuis alicuius speciei, sed quibusdam tantum. Insuper huiusmodi enuntiatio est semper synthetica, nunquam analytica, quia nequit per conceptuum analysim erui, sed per solam experientiam conficitur.

(1) Ibid. I. 8.

Tandem liquet, quod omnis propositio necessaria est etiam in *materia necessaria*, seu respicit perfectiones rerum, quae necessario ad invicem componendae sunt, quae, si sit affirmativa, est necessario vera, si negativa, est necessario falsa. Item enunciatio impossibilis est etiam in materia impossibili, seu exhibet perfectiones, quae impossibile est ut ad invicem component. Quare si sit negativa, est *impossibiliter falsa*, seu impossibile est quod sit falsa, si sit affirmativa, impossibile est, quod sit vera.

Ratione materiae proximae, scilicet terminorum enunciationis, ipsa in *directam* seu naturalem, et *indirectam* seu innaturalem dividitur; si enim id, quod est per modum formae, munere fungitur praedicali, tunc habetur propositio *directa*; si illud vero fungitur munere subiecti propositio erit *indirecta*. Vera enim enunciationis natura in eo est, ut subiectum consideretur per modum materiae seu perfectibilis, praedicalum vero per modum formae seu perficientis. Hoc autem generatim habetur, quum terminus magis universalis locum occupet praedicali. Et ita ipsum revera continet subiectum in sua extensione, et continetur in comprehensione subiecti.

Intima huius rei ratio melius in logica critica perspicietur. Interea sufficit haec praec oculis habere. Nomine subiecti, ut ex communi loquendi usu liquet, semper intelligitur aliquid, quod alteri subiicitur, a quo perficitur, et vocatur etiam materia, istud vero perficiens dicitur forma (cfr. n. 49, 2). Immo in ordine logico, ille conceptus, qui considerari potest ut alterum perficiens, praedicali munus exerceat. Et huiusmodi est, qui a nobis magis determinate ac distincte concipitur, quia explicite exhibet perfectionem quae implicite continebatur in comprehensione subiecti. Ac proinde est magis universalis, quia continet in sua extensione subiectum ut eius partem.

96. Ratione formae dividitur, in *affirmativam* et *negativam*, prout copula verbalis caret vel afficitur particula *negante*. Adverte tamen, quod si ista particula non afficit copulam sed praedicalum, propositio erit affirmans, sicut si dico: *Petrus est non brutum*.

E converso (1) « quando negatio additur verbo in enunciatione posita, negatio removet verbum ab alio (i. e. tollit compositionem duorum conceptuum), et sic facit enunciationem negativam. Non enim enunciatio efficitur negativa, nisi per hoc quod negatur compositio, quae importatur in verbo ». Unde sicut enunciatio affirmans dicitur *componens*, ita altera negans appellatur *dividens*.

Quocirca falsi sunt ii, qui omnem enunciationem affirmativam esse censent (2). Nihilominus advertendum est cum S. Th. (3): « Cum conceptiones intellectus sint similitudines rerum, ea, quae circa intellectum sunt, dupliciter considerari et nominari possunt: uno modo secundum se, alio modo secundum rationes rerum, quarum sunt similitudines. Sicut imago Herculis secundum se dicitur et est cuprum: in quantum autem est similitudo Herculis, nominatur homo. Sic etiam si consideramus ea, quae sunt circa intellectum secundum se, semper est *compositio*, ubi est veritas et falsitas; quae nunquam invenitur in intellectu nisi per hoc, quod intellectus comparat unum simplicem conceptum alteri ».

Quare hoc sensu omnis enunciatio dici potest componens atque adeo affirmans. Nam reapse in omni enunciatione intellectus, postquam comparaverit simul duos conceptus, iudicium efformat, in quo eos simul componit, et ad modum unius concipit. Ac proinde affirmat, vel unum alteri convenire, vel non convenire. Quando e. g. dicit: *Petrus non est albus*, affirmat Petro non convenire albedinem, seu concipit Petrum, ut non habentem albedinem.

Sed enunciatio alio modo spectanda est, nempe prout refertur ad rem, quae in ea exprimitur. Et tunc, uti prosequitur idem S. Doctor, « quandoque dicitur compositio, quandoque dicitur divisio. *Compositio* quidem, quando intellectus comparat unum conceptum alteri, quasi apprehendens conjunctionem aut identitatem rerum, quarum sunt conceptiones: *divisio* autem, quando sic comparat unum conceptum alteri, ut apprehendat res esse diversas. Et per hunc etiam modum in vocibus affirmatio dicitur compositio, in quantum conjunctionem ex parte rei significat; negatio vero dicitur divisio, in quantum significat rerum separationem ».

Et quoniam haec est propria ac perfecta consideratio enunciationis, merito ea dupliciter dispescitur, in *affirmativam* et *negativam*.

(1) S. Th. II, Periher. I. I.

(2) Ita e. g. W. Hamilton, *Lectures of Logic*, edit. 3, v. I, 251... et Sigwart, *Logik*, v. I, 119.

(3) I Per. I. 3.

Iuvat hic quasdam regulas, quae has respiciunt propositiones, recensere, ad intelligendam comprehensionem et extensionem terminorum (cfr. n. 34...). — 1^a In propositione affirmativa praedicatum accipiendum est secundum *totam sui comprehensionem*, sed non secundum *totam extensionem*, nisi per accidens; sicut quando definitio adaequata de definito praedicatur, tunc enim eadem est extensio. Ratio est, quia ut praedicatum alicui subiecto attribui possit, requiritur ut totum id, quod in praedicato includatur, et in ipso subiecto reperiatur, secus nulla adest identitas. E contrario necesse non est, ut omnia inferiora utriusque termini sint eadem, quum non ista sunt, quae ad invicem praedicantur: praeterea, uti iam diximus, praedicatum per se debet esse terminus magis universalis. — 2^a In negativa praedicatum accipiendum *secundum totam sui extensionem*, non vero *comprehensionem*. Ratio est, quia si totum id, quod per praedicatum exprimitur, subiecto non convenit, omnia illius inferiora, quae et illud idem exprimunt, ipsi convenire nequeunt. At certe contingere potest ut aliquid, quod in praedicato clauditur, subiecto conveniat, quamvis aliquid non; ut in hoc exemplo: *homo non est lapis*, lapis non negatur de homine secundum totam comprehensionem, uti patet.

Nota I. Haec divisio enunciationis est essentialis, quia ipsam eius formam respicit, quae essentiam enunciationis constituit.

II. Quaeri solet, utrum enunciatio affirmativa involvat existentiam realem subiecti. — Respondemus: *negative per se loquendo*, nam munus copulae verbalis de se in eo tantum est, quod asserat praedicatum inesse subiecto; quare si subiectum est realiter existens, illud praedicatum realiter ei inest, si est tantum in ordine possibilitatis, in hoc ordine tantum praedicatum ei inest. Dicimus: *per se loquendo*, nam per accidens contingere potest, quod involvat existentiam subiecti, ut usu venit in omnibus iudiciis syntheticis experimentalibus, quippe quod fieri nequit, nisi quis actu experiatur subiectum habens illam perfectionem. Porro ad hoc requiritur, quod subiectum realiter existat. Et quoniam haec iudicia primo a nobis fiunt, hinc licet inferre, quod spectata *origine iudicii*, in eo involvebatur initio existentia subiecti: at nunc spectata eius *natura*, prout universaliter ad omnia iudicia se porrigit, illam non involvit.

97. IV. **Ratione quantitatis** propositio dividitur in *universalem, singularem, particularem, indefinitam*. Quantitas enim respicit extensionem propositionum, quae dignoscenda est ex extensione subiecti. Nam iuxta diversum numerum subiectorum seu individuorum, quibus praedicatum tribui potest, diversa enascitur extensio propositionum, quare quum subiectum afficitur termino connotativo *universali, vel praedicatum est ei essentiale*, quod proinde omnibus eius inferioribustribuendum est, propositio erit *universalis*. Quando afficitur particula singulari (vel ipsum est terminus singularis), propositio erit *singularis*, e. g. *hic homo est albus, Petrus est doctus*. Si ei addatur terminus particularis, vel praedicatum sit ei accidentale, quod proinde quibusdam tantum eius inferioribus tribui potest, propositio erit *particularis*.

Tandem si subiectum sit sine ullo termino connotativo, propositio erit *indefinita*. Sed revera hoc in casu, vel propositio versatur circa materiam necessariam aut impossibilem, et tunc ipsa erit universalis, quia praedicatum est essentiale, vel est in materia contingenti, et aequivalet particulari, quia praedicatum est accidentale. Ergo reapse si attendatur materia propositionum, nulla datur propositio indefinita.

Nota. — Si subiectum sit terminus collectivus, vel substans secundae intentioni e. g. *Sacramenta sunt septem, animal est genus*, propositio erit singularis, quia subiectum est semper aliquid singulare, nec praedicatum potest alicui ex eius inferioribus tribui. Merito ergo inspicimus semper subiectum et non praedicatum, ad dignoscendam quantitatem propositionum, etiam quia quantitas semper sequitur subiectum, quod est veluti materia propositionis et dividit formas, quae se habent ex parte praedicati.

Ratione qualitatis nempe ratione alicuius formae, quae non constituit primo eius essentiam, sed istam necessario sequitur, ut eius qualitas propria, nascitur prima divisio: *a)* in enunciationem *veram, vel falsam*; prior habetur, quum perfectiones repraesentatae per conceptus, qui in iudicio componuntur aut dividuntur, reapse sunt in rebus identicae aut discrepantes; altera vero, si oppositum contingit. «Cum enunciatur, aliquid esse vel non esse secundum congruentiam rei,

est oratio vera, alioquin est oratio falsa. Sic igitur quatuor modis potest variari enunciatio » (1): nempe comparando simul eius formam essentialem et hanc formam accidentalem, haberi potest enunciatio *affirmativa vera*, *affirmativa falsa*, *negativa vera*, *negativa falsa*. Iamvero quum omnis enunciatio necessario referatur ad res, evidens est, quod ipsa semper hanc qualitatem habeat oportet, idest aut vera sit, aut falsa.

— b) Altera est in *evidentem* et *non evidentem*, quae qualitas respicit ipsam mentis cognitionem. Si enim intellectus clare videt iudicium, quod in enunciatione profertur, correspondere rebus, tunc enunciatio dicitur *evidens*; si hoc non videt, enunciatio dicitur *non evidens*. Porro haec quoque qualitas semper consequitur omnem enunciationem, uti patet.

— c) Tertia est in *certam* et *incertam*, quae partitio respicit fundamentum ontologicum seu motivum, propter quod intellectus profert iudicium. Si illud est firmum, et ostendit iudicium omnino convenire rebus, enunciatio erit *certa*; secus erit *incerta*; et quoniam hoc multipliciter contingere potest, prout motivum magis vel minus ostendit convenientiam iudicii cum rebus, ideo enunciatio incerta multiplex esse potest, e. g. *probabilis*, *probabilior*, *probabilissima*, aut *tantum dubia*, etc., de quibus uberius explicatio erit in logica critica.

ARTICULUS IV.

DE ENUNCIATIONE DE INESSE AC DE MODALI

99. **Enunciatio de inesse et modalis** aliam exhibet partitionem quae adhuc pertinet ad enunciationem simplicem, sed quodammodo participat de composita.

Ea oritur ex *forma*, nempe ex copula prout ea aliqua qualitate afficitur, vel non. Si enim propositio habetur, in qua simpliciter copula praedicatum cum subiecto connectit, ipsa dicitur *enunciatio de inesse*, et ea est, de qua hucusque locuti sumus. Ipsa vocatur etiam *absoluta*, quia est independens, seu praescindit a diverso modo, quo praedicatum inest subiecto. Si autem exprimitur modus, quo praedicatum subiecto copulatur, erit *enunciatio modalis*, in qua nempe ex-

primitur particularis determinatio identitatis, vel discrepantiae inter subiectum et praedicatum. E. g. *homo est animal*; est enuntiatio *de inesse*, *necesse est hominem esse animal*; est *modalis*. quare relictæ priori, de qua iam satis, liquet, propositiones modales esse in *ipsa forma* compositas. Duo enim enunciant, et praedicatum inesse subiecto, et *modum*, quo ipsum inest. Igitur de istis partibus componentibus, ac de relatione, quam eadem ad invicem habent, loquendum erit.

100. Quotuplex enuntiatio modalis. — In enunciatione modalis duo sunt distinguenda: *dictum* et *modus*. *Dictum* est pars illa, in qua praedicatum cum subiecto nectitur; *modus* est id, quod exprimit, quomodo praedicatum subiecto inest: ita in exemplo allato: *hominem esse animal* est dictum; *necesse est* vocatur modus.

Modus in genere definitur: *adiacens rei determinatio* i. e. id, quod alicui rei in se completæ adiacet, ut ipsam accidentaliter determinet, *modificet*. Iamvero in propositione modus potest adiacere vel ipsis terminis, ut e. g. *philosophus egregie loquitur*, sed tunc non habetur propositio modalis, nisi improprie omnino. Vel adiacet ipsi copulae, et tunc vera habetur propositio modalis, quia tunc modus ipsam propositionis formam afficit (1).

Nota. — In propositione negativa particula *non*, quae copulam afficit, nequit dici eius modus; quia non advenit propositioni iam constitutæ, sed ipsam primo constituit. Nec proinde enunciat aliquid distinctum a *dicto* enunciationis, sed unice ostendit discrepantiam inter subiectum et praedicatum, quin indicetur aliquis modus, quo unum ab altero discrepât.

Porro quatuor esse possunt modi, secundum quos praedicatum potest esse subiecto identicum vel diversum; scilicet *necessarium*, *contingens*, *impossibile*, *possibile*, alii modi ad istos reducuntur; hinc quatuor enascuntur propositiones modales:

1^a *Necessaria*, quae significat, praedicatum ita convenire subiecto ut non possit non convenire; seu *debeat* convenire e. g. *necesse est Deum esse*.

(1) Cfr. Caiet. in supplem. ad II. Perihermen. 1. 8.

2^a *Contingens*, quae ostendit, praedicatum ita convenire subiecto, ut possit non esse; seu in eo est, sed potest non esse, e. g. *contingens est mundum existere*.

3^a *Possibilis*, quatenus praedicatum potest convenire subiecto; seu in eo non est, sed potest esse, e. g. *possibile est hominem currere*.

4^a *Impossibilis*, cuius praedicatum non potest convenire subiecto; seu neque est, neque esse potest, e. g. *impossibile est mundum esse aeternum*.

Nota. — Aristoteles in I Prior. Anal. c. 2, videtur modales ad duas reducere, ad necessariam et possibilem. Ait enim « Omnis propositio significat, aut inesse, aut necessario inesse, aut posse contingere ut insit » (1). Et non immerito, nam enunciatio impossibilis ad necessariam facile reducitur, quia quod impossibile est esse, necesse est non sit, et quod impossibile est non esse, necesse est sit. Eadem ratione contingens reducitur ad possibilem.

Hinc recentiores tres classes enunciationum distinguunt; 1°) *asserentem*, quae aliquod assertum profert, seu aliquid simpliciter enunciat; et est omnis enunciatio *de inesse*: vocatur etiam empirica vel synthetica, quia solam compositionem praedicati cum subiecto enunciat, in experientia innixam; — 2°) *apodicticam*, quae ostendit etiam necessitatem illius enunciat, quatenus aut necessario est affirmanda, aut necessario neganda, quando est impossibilis; — 3°) *problematicam*, quatenus potest affirmari vel non: quia illud enunciatum potest esse reale vel non.

Sed praetereundum non est, quod quaedam enunciationes *in se apodicticae*, quoad nos possunt esse problematicae, quia ignoramus eius necessitatem. Quare huiusmodi enunciationes hoc ordine se excipiunt in nostra cognitione. Primo habetur enunciatio *de inesse*, compositionem tantum asserens, innixa in experientia: hinc sequitur *problematica*, nam si est, ergo potest esse: et tunc tertio, ope analysis et inquisitionis, deprehenditur, utrum sit etiam apodictica, nempe necessario esse debeat.

101. De Partibus modalium. — Quoniam istae sunt aliquod compositum, partes habeant oportet, nempe *formam*, *materiam*, *quantitatem* et *qualitatem*. Et *forma* praeprimis constituitur per ipsam affirmationem vel negationem modi de dicto, quia in hoc proprie habetur ratio enunciationis mo-

(1) Ἐπεὶ δὲ πᾶσα πρότασις ἐστὶν ἢ τοῦ ὑπάρχειν, ἢ τοῦ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν, ἢ τοῦ ἐνδέχασθαι ὑπάρχειν.

alis. Unde sequitur, quod eius *materia proxima* sunt *dictum* et *modus*, ita ut dictum munus subiecti exerceat, et idcirco eius verbum in infinitivum convertitur, quia potius nomen est quam verbum; et modus munus exerceat praedicati.

At *quantitas* non sumitur ex *dicto*, sed ex *modo*. Et ratio est, quia hic *quantitas* non designat subiectorum numerum, in quibus forma reperitur, sed potius *durationem* temporis, quo dictum debet esse tale, quae *duratio* per ipsum modum exhibetur. Quare si *duratio* nunquam cessat, uti contingit in modis *necesse* et *impossibile*, propositio habetur universalis, i. e. pro omni tempore; secus erit propositio particularis, i. e. pro quodam tempore, ut in modis *contingens* et *possibile*. Ideo veteres hos protulerunt versiculos :

Omnis *necesse* valet; *impossibile* nullus.

Possibile quidam; quidam non *possibile* non.

Si quis tamen *dictum* inspiceret, prout cum *modo* componit, tunc omnis propositio modalis esset singularis, omnis enim ad hanc reducitur formam : *Haec identitas vel diversitas huius dicti est necessaria, contingens.. etc.* Si vero spectatur *dictum* in se, *modo* finito, tunc eius quoque *quantitas* distincta a *quantitate* propria enunciationis modalis distinguipotest : unde dicitur *universalis de dicto, particularis de modo... etc.*

Tandem *qualitas*, i. e. veritas vel falsitas propositionis modalis desumitur, uti patet, ex *qualitate* modi, prout nempe *modus* vere vel falso praedicatur de dicto : e. g. haec modalis : *contingens est, Deum esse*, est falsa.

Postremo addere iuvat, enunciationes modales posse etiam exprimi per adverbia correspondentia, e. g. *Deus necessario est, mundus contingens est...* et huiusmodi. Iamvero et ipsae sunt vere modales sed *virtualiter*, non *formaliter*, quia hic diserte non distinguitur propria forma modi a forma dicti. Quocirca ut possint eis applicari principia tradita, oportet eas in *formaliter* modales convertere, ac dicere : *necesse est Deum esse, contingens est mundum esse.*

ARTICULUS V.

DE ENUNCIATIONE APERTE ET OCCULTE COMPOSITA

102. Enunciatio composita, uti diximus in n. 94, *ea est, in qua plura de uno praedicantur*: et prima eius divisio est in *aperte et occulte* compositas. Priores praecipue dividuntur in *categoricam et hypotheticam*.

Categorica est ea, in qua aliquid de aliquo simpliciter praedicatur, quin ulla dependentia ab altera enunciatione exprimatur. Quare omnis enunciatio simplex est categorica; composita vero est categorica, si nulla affertur dependentia inter illa diversa praedicata vel subiecta, quae simul ponuntur. Si vero huiusmodi dependentia exprimitur, erit hypothetica. Ipsa enim (ut ex graeca voce patet), idem audit ac *positio unius sub altero*, ac proinde intimam unius ab altero dependentiam significat.

Enunciatio composita categorica quadruplex esse potest: *copulativa, adversativa seu discretiva, relativa et causalis*.

Copulativa ea est, cuius partes connectuntur per particulas coniunctivas *et, nec* et similes. Hinc colligis copulativam faciliter resolveri in tot simplices propositiones, quot sunt eius partes sive subiecti sive praedicati. Ita e. g. *Petrus et Paulus sunt apostoli et martyres*, resolveri potest in 4 simplices. Quapropter veritas eius pendet ex veritate omnium simplicium, quas continet. Si una tantum vel altera est falsa, ipsa quoque falsa est, et tunc distinctione opus est, ponendo ex una parte veras, easque affirmando, ex altera, falsas, easque negando.

Adversativa seu discretiva suas partes coniungit particulis adversantibus, *sed, tamen, non*; e. g. *vos mundi estis, sed non omnes*. Ipsa resolvitur in simplices, alteram affirmativam, alteram negativam. Quare eius veritas pendet ex veritate utriusque partis, seu ex veritate oppositionis, quae asseritur inter eas adesse. Si vero alterutra est falsa, tunc etiam

oppositio falsa est. Quare et hic faciendum est, quod nuper monuimus. Si tamen utraque vera est, quin ullam inter se oppositionem exhibeant, disiunctiva nullum habet valorem, ac stulta dicenda est, e. g. *Petrus est doctus vir, sed parvae staturae*.

Relativa partes suas connectit particulis relativis *ubi, ibi; quum, tum; tantum, quantum*. In ea comparatio instituitur inter duas enunciationes ratione similitudinis in aliqua *qualitate, quantitate, loco, tempore*, et asseritur similitudo seu identitas adesse vel non, e. g. *quantum peccat, tantum torquetur; ubi Deus, ibi nullum malum; quale est meritum, tale est praemium*. Quare eius veritas pendet a veritate relationis similitudinis aut oppositionis, quae adest inter simplices enunciationes quoad aliquam perfectionem.

Causalis duas enunciationes necit particulis causalibus *quia, nam...* etc. Quare ipsa reduci potest ad relativam, quae nexum causae et effectus inter suas partes enunciat, e. g. *quia studet, praemium meretur*. Ad eius veritatem sufficit, quod adsit inter eas illa causalitas, quae asseritur. Quare si ista desit, causalis falsa est, e. g. haec enunciatio: *quia est dives, doctus est*, est falsa, quamvis quidam sit simul dives et doctus.

103. Hypothesica autem dispescitur in *formaliter* et *virtualiter* hypotheticam. Prior habetur, quum disertis verbis exprimit unius dependentiam ab altera; et ita propositio efflorescit manifeste composita; quae iterum tripartitur in *conditionalem, disiunctivam* et *coniunctivam* iuxta diversas particulas, nempe *si, vel, et*. quibus illa compositio seu dependentia exhibetur. *Virtualiter* hypothetica est, quae aequivalenter tantum manifestat huiusmodi dependentiam, ideo dicitur *occulte composita*, vel etiam *exponibilis*, quatenus expositione indiget, qua compositio appareat.

Conditionalis vel hypothetica simpliciter ea est, in qua, ope particulae *si*, plures enunciationes simul coniunguntur. Porro in ista formaliter et aperte apparet tum coniunctio, tum praesertim dependentia unius propositionis ab altera, et ideo simpliciter sibi usurpavit nomen conditionalis seu hypotheticae. In ipsa pars, quae manet suspensa, dicitur *conditio*,

hypothesis et *antecedens*, et ea est, quae afficitur particula *si*, altera, quae ab ista dependet, vocatur *conditionatum* et *consequens*: ut e. g. cum dico: *si existit effectus, existit causa*; prior pars est conditio, altera conditionatum.

Hic perspice, quomodo revera ipsa sit una, quamvis unitate compositionis. Nam subiectum est unum, de quo duo praedicantur; ipsum enim in exemplo allato est illud, de quo aliquid revera affirmatur, tum quod existat, tum quod dependentiam dicat ab existentia effectus, imo quod eius existentia ab ista dependens sit. Quatenus scilicet necessario praesupponitur existentia effectus relate ad nostram cognitionem, ut asseratur existentia causae. Dependens enim conditionati a conditione in eo est, quod conditionatum necessario praesupponitur conditioni.

At sedulo advertendum est, in quo ordine illa dependentia reperitur, utrum nempe relate ad nostram cognitionem, aut etiam in ordine reali. Nam in exemplo allato causa pendet ab effectu relate ad nostram cognitionem, idest, *cognitio causae* pendet a *cognitione* effectus; at in ordine reali effectus pendet a causa.

Veritas enunciationis conditionalis pendet a nexu, qui inter conditionem et conditionatum intercedit. Quare enunciatio: *si Deus non est, mundus non est*, est vera, quia adest nexus; quamvis, si una ab altera separetur, evadat falsa. Pariter eius forma dignoscenda est ex nexu; nempe si nexus affirmatur, propositio erit affirmativa, si negatur erit negativa. Ad conditionalem potest etiam revocari *causalis* e. g. *homo est liber, quia est intelligens*, redit in istam: *si est liber, est intelligens*. Item ad eam reducitur *rationalis* seu *illativa*; e. g. *est homo, ergo est animal*, in istam: *si est homo, est animal*. Quae tamen in eo differt a causali, quia antecedens non est semper causa consequentis, sicut e. g. cum dico: *Petrus stat, ergo non sedet*.

Disiunctiva est ea, in qua partium dependentia exhibetur per particulam *vel*, *aut...* e. g., *vel dies est, vel nox est*. Quare hic neutra pars affirmatur ut vera, sed tantum earum *oppositio*, ita ut si una vera sit, altera falsa esse debeat, ac proinde altera affirmanda, altera neganda est. Ut in ea veritas habeatur, requiritur: a) ut divisio sit adaequata, nempe ut nullum aliud membrum addi queat; b) ut alterutra pars vera

sit, secus neutra potest affirmari; c) ut utraque pars, vel omnes, si plures sint, simul falsae esse nequeant: haec valent de disiunctiva proprie tali.

Coniunctiva est ea, quae plures enunciationis partes ad invicem ita coniungit per particulam *et, nec*, ut neget illas posse simul esse veras: e. g.: *homo non movetur simul et quiescit*. In ea veritas adest, cum revera membra sint impossibilia. Quare sicut disiunctiva statuit, ex duabus enunciationibus alterutram tantum esse affirmandam, coniunctiva asserit, utramque simul non posse affirmari.

Habetur tamen etiam disiunctiva improprie talis, in qua particula *vel* sumitur non *exclusive*, sed *praecisive*, quatenus saltem una pars intenditur affirmari, praescindendo, utrum alia quoque vera vel falsa sit. Et tunc ipsa vera est, sive una tantum pars vera sit, sive utraque. Ita haec enunciatio: *vel Petrus vel Paulus Romae fuit*, vera est, etiamsi uterque adfuerit, nam ipsa aequivalet huic: *Si non ambo, saltem alteruter Romae fuit*.

Nunc profecto perspicies, non modo conditionalem, sed etiam coniunctivam ac disiunctivam esse vere hypotheticas, quia et haec utraque semper exhibet dependentiam unius partis ab alia, quum veritas unius aliquo modo pendeat a veritate vel falsitate alterius. Nihilominus in conditionali haec dependentia est maior unde ipsa vocari potest princeps analogatum, aliae vero duae minora analogata, relate ad communem rationem enunciationis hypotheticae.

104. Occulte compositae dicuntur enunciationes, quarum compositio prope latet, unde *exponibiles* appellantur, ut innuimus. Istae sunt virtualiter hypotheticae, quatenus rite expositae, exhibent dependentiam quandam unius ab alia. Ad quatuor classes reduci solent, ad *exclusivam*, *exceptivam*, *re-duplicativam vel specificativam*, et *comparativam*. *Exclusiva* ea est, in qua vel subiectum vel praedicatum particula exclusiva; e. g. *tantum, solum...* afficiuntur. Atque ita vel cetera subiecta excluduntur a participatione illius praedicati, tunc dicitur *exclusi subiecti*: e. g. *solus Deus est increatus*; vel cetera praedicata a subiecto excluduntur, et vocatur *exclusi praedicati*; e. g. *Deus est tantum unus*; nempe, *Deus est unus et non est multiplex*.

Quare ut exclusiva vera sit, requiritur ut utraque exponeus vera sit; si alterutra falsa sit, et ipsa falsa dicenda erit.

Exclusiva, si sit affirmans, exponitur per copulativam duabus constantem enunciationibus, quarum altera affirmativa, altera negativa est, ut in exemplis allatis. Si vero negativa, tunc negatio vel afficit ipsam particulam excludentem, vel copulam, vel utramque, atque adeo diversimode exponenda erit. Quapropter quoad exclusivam exclusi subiecti: in 1° casu exponitur per copulativam, et est affirmativa: e. g. *non solus equus est brutum*, nempe *equus est brutum, et aliquid aliud praeter ipsum est brutum*: In 2° exponitur etiam per copulativam, et est negativa: e. g. *solus Deus non est limitatus*, nempe, *Deus non est limitatus, et alia sunt limitata*. In 3° exponitur per copulativam, et est negativa quoad utramque: e. g. *non solum brutum non est insensibile*, nempe *brutum non est insensibile et aliquid aliud non est insensibile*.

Quoad exclusivam exclusi praedicati: in 1° casu exponitur per disiunctivam, et est negativa: e. g. *homo non est solum spiritus*, nempe, *vel non est spiritus, vel est aliquid aliud praeter spiritum*. In 2° exponitur per copulativam, et est affirmativa: *homo est non solum spiritus*, nempe, *homo est spiritus et est etiam aliquid aliud*. In 3° convertitur cum affirmante: e. g. *Deus non est non solum unus*, nempe *Deus est tantum unus*.

Exceptiva dicitur ea, quae per particulam *praeter...* excipit, i. e. excludit aliquid inferius subiecto, a participatione praedicati: e. g. *omnis homo, praeter B. V. Mariam, in peccato concipitur*. Haec resolvitur per copulativam, quarum una est affirmans, altera negans: et utraque vera esse debet. Ista a priori distinguitur tantum ratione formae, sed facile ad illam reducitur: quare huic eadem applicanda sunt, quae nuper exposuimus.

Reduplicativa et *specificativa* in eo conveniunt, quod in utraque praedicatum enunciat de subiecto, in quantum est tale, i. e. in quantum spectatur secundum formam, quae reduplicatur, seu geminatur per particulas *qua*, *prout*, *secundum quod...*: e. g. *anima humana, qua spiritalis, est immortalis*.

In eo tamen differunt, quod si forma, quae geminatur in subiecto, est causa praedicati, ut in priori exemplo allato, tunc proprie habetur reduplicativa. Si vero non est causa praedicati, sed determinat tantum rationem propriam seu specificam subiecti, secundum quam praedicatum illi convenit, tunc potius habetur specificativa, ut e. g. *homo qua*

homo, est rationalis. A quibusdam ista duo promiscue usurpantur, sed immerito.

Quare reduplicativa resolvitur per causalem, et ad eius veritatem requiritur, ut forma geminata sit vera causa praedicati; secus est falsa, quamvis singulae partes sint verae. Ita e. g. si dicitur: *anima humana, qua immortalis, est spiritualis*, resolvitur hac ratione: *anima ideo est spiritualis, quia est immortalis*, quae est falsa, quamvis utraque enuntiatio in se sit vera: quia immortalitas non est causa spiritualitatis.

Specificativa resolvitur per copulativam. hoc pacto: *homo est rationalis et ratio secundum quam est talis, est ipsa specifica ratio hominis.* Quare ad eius veritatem sufficit, quod utraque pars sit vera.

Comparativa tandem ea est, in qua praedicatum ita tribuitur alicui subiecto, ut simul comparetur cum alio cui vel aequae, vel magis, vel minus conveniat. Ea dignoscitur vel ex gradu grammaticali, vel ex vocibus *plus, aequae, minus*: e. g. *Vilius argentum est auro; homo non est aequae spiritualis ac angelus; Petrus intelligit minus quam Paulus.*

Quare ipsa resolvitur per copulativam tribus iudiciis constantem; in priori tribuitur praedicatum principi subiecto; in altero idem tribuitur subiecto secundario, in tertio utrumque iudicium connectitur per particulas comparativas. Quare primum exemplum ita resolvitur: *argentum est vile; aurum est vile; argentum est vile magis quam aurum.*

Ad eius proinde veritatem requiritur, ut omnes tres enunciationes verae sint. Nempe 1° quod forma, per praedicatum expressa, reapse utrique subiecto conveniat; 2° quod possit recipere magis et minus, nempe esse magis vel minus perfecta, seu habere diversos gradus perfectionis; 3° quod utrique subiecto conveniat illo diverso gradu, qui in tertio iudicio asseritur. Si primum deest, comparativa stulta est ac impossibilis; si alterum, comparatio tantum aequalitatis haberi potest: si tertium, ipsa falsa est.

105. Scholion I — De Enunciationibus complexis.

Istae dupliciter possunt esse complexae, vel ratione formae, uti sunt modales, de quibus locuti sumus (n. 100), vel ratione materiae, quatenus terminum aliquem complexum habent. Istae proprie simplices sunt; possunt tamen aliqua ratione ad compositas reduci, quia semper in duas vel plures enunciationes resolvi possunt, uti diximus de modalibus.

Istae a veteribus appellabantur *de extremo coniuncto*, et sunt *enunciationes simplices*, quarum *subiectum vel praedicatum est terminus complexus*. Quare ipsae possunt semper in duas resolvi enunciationes, quarum altera est *principalis*, altera *incidens*, quae habet uti subiectum pronomen relativum, *qui, quae, quod*, et praedicatum partem, quae adiacet subiecto vel praedicato. Ita e. g. *Alexander dux est magnus*, ita resolvitur: *Alexander, qui est dux, est magnus*; *Aristoteles est maximus philosophus*, ita resolvitur: *Aristoteles est philosophus, qui est maximus*.

Haec autem enunciatio incidens potest esse vel *explicativa*, vel *restrictiva*. *Explicativa*, quando declarat rationem, secundum quam subiecto convenit praedicatum, ut in priori exemplo; vel rationem, secundum quam praedicatum dicitur de subiecto, ut in altero exemplo. *Restrictiva* vero habetur quando limitat extensionem subiecti, ita ut praedicatum nequeat omnibus eius inferioribus attribui; e. g. *vir sanctus est dignus laude*, nempe: *vir, qui est sanctus, est dignus laude*, ideoque, *non omnis vir est laude dignus*.

Coroll. — Ergo: 1° enunciatio complexa revera est simplex, quia in ea unum reperitur, quod nempe in principali profertur, at nihilominus aliud *supponitur* iam antea existens, quod in incidenti ponitur. Quare 2° ad eius plenam veritatem requiritur, ut utrumque sit verum, sin autem illud suppositum erit falsum; tunc dicitur *vera enunciatio et falsum suppositum*; e. g. si quis dicit: *anima humana materialis est mortalis*, *tota* enunciatio complexa est vera, sed pars incidens; i. e. *quae est materialis*: est falsa, unde etiam *sola* pars principalis: *anima humana est mortalis*, est falsa. 3° Si enunciatio complexa sit falsa, etsi iudicium, quod supponitur, sit verum, tunc ipsa simpliciter falsa dicenda est. E. g. *anima spiritualis est mortalis*, est falsa simpliciter.

106. **Scholion II.** — **De rectitudine partitionis enunciationum hucusque expositae.** — Quum aliquod totum scientificum in suas dividitur partes, ipsum spectandum est praecipue secundum illam rationem, secundum quam ab illa scientia attingitur. Deinde vero, inspiciendo diversas rationes communes, quae ipsum ita spectatum constituunt sive extrinsece, sive intrinsece, in suas diversas distribuitur partes, ut integra eius comprehensio ac extensio singillatim innotescat. Haec est recta methodus omnis partitionis, uti innuimus. Profecto hac ratione nostra partitio peracta est, atque adeo prorsus recta dicenda videtur.

Siquidem inspeximus enunciationem, non psychologicè aut grammaticè, ut quidam faciunt, sed logicè, nempe uti subiectum veritatis, ut rite pateat, quot diversis modis in eo veritas repariatur, atque ita in diversas distribuimus partes.

Primo vidimus quoduplici modo extrinsece producitur, ut subiectum veritatis, et ita *ratione originis* diversas eius statuimus partes. Deinde ipsam consideravimus intrinsece, inquantum constituitur ut *totum unum*, et advertimus, eam posse vel simplicem vel compositam esse, et hac proposita divisione, investigavimus intrinsecas partes sive unius sive alterius. Ac proinde diversas statuimus partitiones primo ratione partium essentialium, nempe *materiae* et *formae*, dein ratione partium seu rationum accidentalium, nempe *quantitatis* et *qualitatis*, tum quoad enunciationes simplices, tum quoad compositas.

Recentiores vero alias in medium proferre studuerunt, quae plus aut minus rectae dicendae sunt, prout magis vel minus nostrae accedunt. Iuvat hic breviter recensere partitionem a Kant propositam, quam plerique secuti sunt.

107. Scholion III. De iudiciorum partitione iuxta Kant. — Ipse iudicia spectavit materialiter et accidentaliter tantum, et ita quadruplici ex capite in diversas classes distribuit 1º *ex quantitate*, in universalia, particularia, singularia; 2º *ex qualitate*, in affirmativa, negativa, infinita; 3º *ex relatione*, in categorica, hypothetica, disiunctiva; 4º *ex modalitate*, in problematica, assertoria, apodictica.

Porro haec partitio fere in omnibus in nostram incidit, sed multa omittit. At ipsa improbanda omnino videtur, vel ea tantum ratione, quia non considerat propositionem sub respectu logico, inspiciendo eius formam, materiam, elementa et huiusmodi, uti praecise hic fieri debet, sed pure materialiter et accidentaliter, ac modo omnino arbitrario.

Philosophus enim debet res examinare ac scrutari semper secundum aliquem determinatum respectum, iuxta naturam investigationis, quam peragit, ut possit ordinate et faciliter in ipsa procedere. Quamobrem improbanda quoque est divisio, quae fit a quibusdam ex respectu psychologico, vel grammaticali.

De Categoriis Kantianis. — Sed praeterea advertere iuvat, quam arbitraria, ne dicam falsa, sit partitio categoriarum, quam idem Kant ex eadem iudiciorum partitione derivat, qui ideo duodecim statuit categorias, illis iudiciorum classibus respondentes.

Ipse enim eruit. 1º *ex quantitate*: *unitatem*, *multitudinem*, *universalitatem*; 2º *ex qualitate*: *realitatem*, *negationem*, *limitationem*; 3º *ex relatione*: *subsistentiam* atque *inhaerentiam*, *causalitatem* ac *dependentiam*, *communitatem*; 4º *ex modalitate*: *possibilitatem* et *impossibilitatem*, *esse* et *non esse*, *necessitatem* et *contingentiam*.

Iamvero categoriae per se pertinent ad simplices conceptus, qui iudicia praecedunt. Ipsa enim inserviunt ad omnes res complectendas, ac reducendas ad communissimas aliquas rationes primo inter se diversas, ut omnes ad supremas quasdam classes reducantur. Nam hoc pacto facilius de eis scientiae communes institui valent, uti patet, singulas scientias recensendo. Igitur diversa earum partitio ac natura eruenda est ex diversis simplicissimis conceptibus, qui communissimas rerum perfectiones respiciunt; nequaquam ex diversis iudiciis, quae compositiones conceptuum praeseferunt. Praesertim vero haec partitio repudianda erit, si partitio ac natura iudiciorum infertur non ex communi omnium hominum intelligendi modo, sed ex conclusione cuiusdam scientificae inquisitionis, quae eidem opponitur. Nam tunc non a certis sed ab incertis initium sumitur, et uti fundamentum omnium scientiarum statuitur aliquid dubium, disputatum, si non etiam prorsus falsum.

Ex quo elucet categorias, quas Kant instituit, non esse refutandas, eas cum categoriis Aristotelis, a quibus toto caelo differunt, comparando; sed potius ostendendo falsum omnino esse fundamentum, ex quo ipse initium sumpsit. Et ea quae diximus satis modo sufficere videntur ad ipsas reiiciendas (1).

ARTICULUS VI.

DE ENUNCIATIONIBUS AD INVICEM COMPARATIS.

108. Inspeximus enunciationes in se, secundum partes, quibus ipsae constituuntur, iuvat nunc ultimo loco eas considerare prout ad invicem comparantur. Hoc enim pacto via

(1) Masci in op. *Elementi di filosofia per le scuole secondarie*; v. I. *Logica*, 1899, recte refutat has Kantii categorias, p. 142 144, et alias a St. Mill et Bertini propositas, p. 141, at falso asserit ibid.: « Importa però notare, che è un concetto errato della categoria logica quello di considerarla come un *genere sommo* denotante una classe di oggetti reali, e che non ha quindi un altro genere superiore ». Et multo magis errat, existimando cum Trendelenburg quod, quum Arist. suas statuit categorias, « la via di ricerca fu la grammaticale, e che Aristotele elevò a categoria logica il significato astratto delle parti del discorso fuori del nesso della proposizione », p. 137. Nam certe, ut ipse idem affirmat in p. 140 « Aristotele le concepì come i sommi generi del reale, come i concetti più universali ». Iamvero non apparet, quomodo ipsae possint ex formis grammaticalibus erui. Quare nos omnino asserimus revera categorias esse suprema rerum genera, ac proinde demonstrationem earum distinctionis non pertinere ad logicam sed ad metaphysicam. Ad logicam vero pertinet statuere *modum ordinandi secundum praedicationem et subiectionem* res, quae in praedicamento metaphysico reperiuntur, seu statuere *leges, secundum quas res in sua categoria ordinandae sunt*, et in hoc consistit *praedicamentum logicum*, quod exposuimus. Categoriae autem, quas Masci in p. 145 proponit, et ipsae arbitrariae sunt.

facilis paratur ad illam eorundem compositionem efformandam, quae ad ratiocinium constituendum requiritur. Iamvero cum una propositio cum alia comparatur, ipsa dicere potest vel *oppositionem*, vel *aequipollentiam*, vel *convertibilitatem*, relate ad ipsam. Istae igitur, quae vocari solent proprietates relativae enunciationum, singillatim enucleandae sunt.

Oppositio. — Ea, communi ac lato sensu sumpta, definitur: *duarum enunciationum, habentium idem praedicatum idemque subiectum, repugnantia secundum quantitatem, vel qualitatem, vel etiam utramque*. Hic qualitas primo et per se intelligitur ea, quae essentialis est, nempe affirmatio ac negatio.

Strictiori sensu ac brevius definitur: *affirmatio et negatio eiusdem de eodem sub eodem respectu*. Videlicet in una aliquod praedicatum affirmatur de aliquo subiecto, in altera idem praedicatum de eodem subiecto negatur: e. g. *homo est animal, homo non est animal*. Quocirca oppositio est inter enunciationes, quarum materia est eadem, forma autem et eius proprietates diversae ac repugnantes sunt. Dicitur *sub eodem respectu*, quatenus subiectum et praedicatum debent semper eodem modo accipi, seu iuxta eandem suppositionem; scilicet debent esse idem, tum *materialiter* tum *formaliter*.

At quoniam vidimus, enunciationes esse vel simplices vel compositas, separatim de istis loquendum erit, et investigandum, quotuplex in eis oppositio haberi potest.

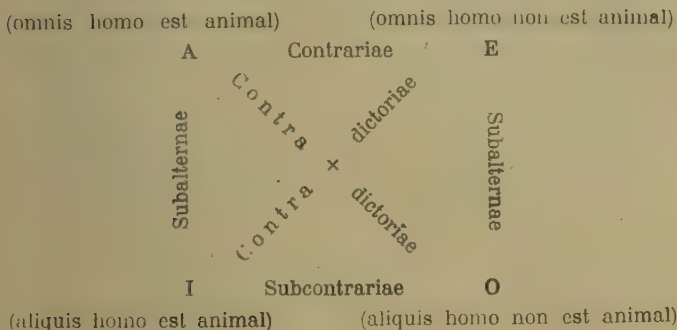
Quotuplex oppositio in simplicibus — Ipsa quadruplex esse potest. Siquidem repugnantia inter enunciationes aut est secundum quantitatem, quatenus una est universalis, altera particularis, et habentur enunciationes oppositae *subalternae* (universalis est *subalternans*, particularis *subalternata*); aut secundum qualitatem nempe essentialem, i. e. una est affirmans, altera negans; et tunc, si ambae sunt universales, erunt *contrariae*, si ambae particulares, sunt *subcontrariae*; aut secundum utramque, et erunt *contradictoriae*.

Omnes inveniuntur in hoc schemate, in quo ponuntur,

loco enunciationum litterae A. E. I. O. quarum significatio in his versiculis habetur.

Asserit A, negat E, verum generaliter ambo;

Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.

109. **Regula generalis** ad instituendas oppositiones haec est: *ad habendam contradictionem sufficit id tantum negare quod destruit affirmationem oppositae*: et hoc fit ponendo negationem ante subiectum: e. g. *omnis homo est animal*, contradictoria: *non omnis homo est animal*, quae idem est ac, *aliquis homo non est animal*.

Si altera plus neget habetur contraria; quod fit ponendo in enunciatione universali negationem ante verbum: si minus (ut in enunciatione particulari) erit subcontraria. In subalternis sola quantitas mutatur. Ipsa faciliter potest singulis casibus applicari.

Proprietates oppositarum enunciationum:

1) *In contradictoriis una debet esse vera et altera falsa*, ac proinde nequeunt esse simul verae aut falsae. Nam in contradictoriis una simpliciter negat, quod altera affirmat, quare opponuntur sicut esse et non esse. Atqui quae ita opponuntur, una necessario est vera, altera falsa, quia non potest idem simul esse et non esse. Ergo.

Hinc eruitur, quod ex affirmatione seu veritate unius sequitur negatio seu falsitas alterius, et vicissim: scilicet

affirmando veritatem unius contradictoriae, sequitur negatio veritalis vel simpliciter falsitas alterius, et item vice versa.

2) *Contrariae nequeunt esse simul verae, at possunt esse simul falsae.* In istis enim non solum in una negatur, quod in altera affirmatur, sed etiam aliquid affirmatur, quod priori opponitur, inquantum plus negatur, quam necesse est ad alteram destruendam. Ideoque nequeunt esse simul verae, ob eandem rationem ac antea; sed possunt esse simul falsae, quia inter affirmationem duorum oppositorum datur medium, nempe negatio utriusque, quae potest esse vera; uti patet in propositionibus in materia contingenti.

Quamobrem ex veritate unius sequitur falsitas alterius at non vicissim. Nihilominus si enunciatio est in materia necessaria vel impossibili, potest ex falsitate unius inferri veritas oppositae contrariae, uti liquet ex iis quae diximus (n. 96).

3) *Subcontrariae possunt esse simul verae*, quia revera non habetur idem subiectum; uti contingit in materia contingenti. *Sed nequeunt esse simul falsae*, quia secus earum contradictoriae, quae inter sese contrariae sunt, verae essent. Si tamen enunciatio sit in materia necessaria vel impossibili, *una debet esse vera, altera falsa*, uti supra.

Idcirco semper ex falsitate unius inferitur veritas alterius. Si vero enunciatio sit in materia necessaria, etiam ex veritate unius inferitur falsitas alterius, sed in materia contingenti hoc fieri nequit.

4) *Subalternae*: 1) *in materia naturali sunt simul falsae aut verae*, nam in materia necessaria affirmativae sunt verae, negativae falsae, vice versa in materia impossibili: 2) *in materia contingenti una vera, altera ordinarie est falsa*, nempe universales affirmativae ac negativae seu *subalternantes* sunt ordinarie falsae, particulares seu *subalternatae* sunt verae. Istae enim, inter se comparatae, sunt subcontrariae, quae, ut diximus, in materia contingenti sunt verae. Quia in hac materia praedicatum potest convenire subiecto vel non, ac proinde ordinarie quibusdam eius inferioribus convenit, quibusdam autem non.

Subalternantes, inter se comparatae, sunt contrariae, quae in materia contingenti ordinarie falsae sunt. Quia nun-

quam praedicatum tribui potest omnibus inferioribus illius termini universalis, nec de omnibus negari. Dicimus *ordinarie*, quia absolute loquendo oppositum non repugnat.

Tandem ex veritate subalternantis inferitur veritas subalternatae, et ex falsitate subalternatae inferitur falsitas subalternantis, sed non vicissim.

110. De Diversitate oppositionis. — Hinc facile colligitur, in omnibus istis enunciationibus non eandem esse oppositionis rationem. Siquidem ista, ut ex eius inferitur definitione, in eo est, quod una enunciatio alteram excludat, destruendo illud, quod altera adstruit, et vicissim. Quare quum altera oppositarum magis destruit quam altera adstruit, spectando nempe elementa essentialia ac proprietates enunciationum, tunc maior habetur oppositio. E converso ubi minus destruitur, minor adest oppositio. Hinc colligitur:

1. In *contradictoriis* maxima habetur oppositio, quum quantitas et qualitas unius per alteram destruitur, ac proinde opponuntur etiam secundum veritatem et falsitatem, quae ad proprietatem essentialem enunciationis pertinent: quum una esse debeat necessario vera, altera necessario falsa. Et ideo tum essentia, quae per eius formam constituitur, tum proprietas, quae consequitur sive materiam sive formam unius, per alteram destruitur.

2° In *contrariis* oppositio est minor, quum in eis sola qualitas essentialis unius per alteram destruitur, sed quantitas manet eadem, et proprietas essentialis quandoque destruitur, si nempe alterutra est vera, quandoque non, uti vidimus.

Unde quamvis *materialiter* oppositio contrariarum videatur maior, quam oppositio contradictoriarum, *formaliter* tamen, nempe inspiciendo formalem rationem oppositionis, clare elucet, eam esse in contrariis minorem, quam in contradictoriis.

3° In *subcontrariis* oppositio est adhuc minor; ea enim in sola qualitate adest, et quidem est potius apparens, quum subiectum utriusque sit diversum, ac proinde saepe utraque vera esse potest: uti patet in hoc exemplo: *aliquis homo est albus; aliquis homo non est albus.*

4° In *subalternis* oppositio minima est, quum enim hic qualitas eadem sit, nulla habetur oppositio stricte dicta, sed ea, quae talis est lato sensu, ratione quantitatis diversae.

111. De singularibus et collectivis — Ea, quae exposita sunt, valent pro enunciationibus universalibus ac particularibus. Pro singularibus vero haec advertenda erunt:

1) In eis vera oppositio nonnisi una esse potest, quae contradictoria est, mutando qualitatem, quantitas enim, quum

sit singularis, si mutatur, totum subiectum mutatur, et tunc nulla oppositio haberi potest. Ita haec enuntiatio: *Deus est*, huic tantum opponitur: *Deus non est*, quae est ei contradictoria, quum revera non plus neget, quam necesse sit ad priorem destruendam.

2) Nihilominus si subiectum illud singulare alicui termino universali subiicitur, opponi etiam potest enunciationi universali, cuius idem est praedicatum; e. g. *Petrus est doctus; omnis homo non est doctus*. Istae autem enunciationes opponuntur non contradictorie, sed contrarie latiori sensu. Quia etsi singularis minimum quid destruit oppositae universalis, reapse tamen ipsa plus asserit, quam necesse sit ad illam destruendam. Nam ad illam universalem destruendam necesse non est, ut praedicatum illi individuo conveniat. Et idcirco enunciationes allatae possunt esse simul falsae.

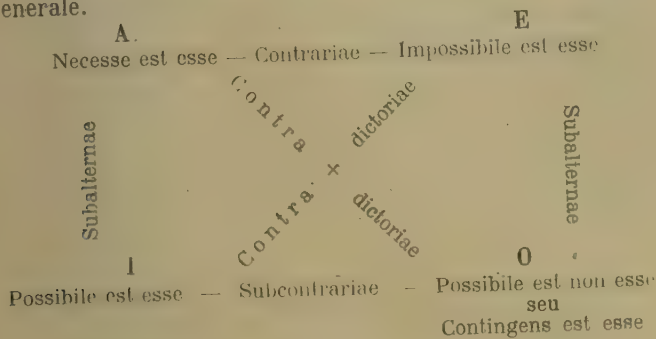
3) Si tandem cum particulari comparatur, nullo modo ei opponitur, quia subiectum est prorsus diversum: e. g. *aliquis homo non est iustus; Petrus est iustus*.

De enunciatione collectiva, cuius nempe subiectum est terminus collectivus, idem dicendum est ac de singulari. Nam terminus collectivus quoad extensionem aequivalet singulari. Ita in hoc exemplo: *omnia sacramenta sunt septem*, una opposita haberi potest, nempe: *omnia sacramenta non sunt septem*, quae est ei contradictoria. Si vero dicis: *aliqua sacramenta non sunt septem*, subiectum est prorsus mutatum, nec proinde ulla adesse potest oppositio.

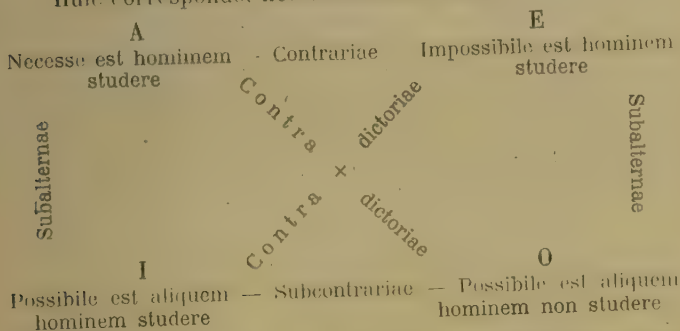
Tandem idem dicendum, si subiectum supponit *logice*, aut *confuse* seu *disiunctive*, semper enim aequivalet termino singulari. Quare huic enunciationi: *homo est species*, opponitur tantum ista: *homo non est species*. Pariter huic: *aliquis homo requiritur ad regendam societatem*, opponitur ista: *non aliquis homo requiritur ad regendam societatem*. Si vero dicis: *aliquis homo non requiritur...* etc., haec non est opposita priori, quia subiectum est diversum.

112. De Modalibus — Istis enunciationibus eadem principia et conclusiones applicanda sunt, quae de simplicibus exposita fuere. Prae oculis tamen semper habendum est, quod in istis universalitas desumenda est ex *modo*. Qua-

propter in eis oppositio habebitur iuxta sequens schema generale.

Huc correspondet hoc schema de dicto communi :

Quare iuxta hoc schema regula generalis ad instituendam oppositionem haec est : mutetur modus ea ratione, qua diximus in n. 109. Dictum per se mutari non debet, nisi casus excipiatur, quum eius subiectum est universale; tunc in contradictoria debet mutari quantitas, et fieri particulare, ut illa regula generalis de contradictoriis servetur (n. 110).

Potest tamen haec oppositio alia ratione peragi, considerando nempe integram modalem ut enunciationem simplicem, assumendo semper *eundem modum*, et addendo negationem eadem ratione ac fit in simplicibus : nimirum in contradictoriis *ante* subiectum i. e. modum), in contrariis *post* (sed ante dictum), in subalternis ante modum et dictum.

Accipe schema continens modum *ex necessario*

Necesse est omnem ho- — Contrariae — Necesse est nullum ho-
minem esse animal nem esse animal

Subalternae

Subalternae

Contra +
dictoriae

Non necesse est nullum - Subcontrariae - Non necesse est omnem
hominem esse animal hominem esse animal

Schema continens modum *ex possibili*

Possibile est omnem — Contrariae — Possibile est nullum
equum esse brutum equum esse brutum

Subalternae

Subalternae

Contra +
dictoriae

Non possibile est nullum - Subcontrariae - Non possibile est omnem
equum esse brutum equum esse brutum

Hinc facile eruuntur regulæ ad istam instituendam oppositionem, applicando nempe eas, quæ pro simplicibus traditæ sunt.

1º Contrariae modum eundem habent sed universalem; quia ipsæ semper universales esse debent; dictum vero aut contrarium, aut contradictorium, aut subcontrarium, prout est aut universale, aut singulare, aut particulare, uti liquet.

2º Contradictoriae modum habent contradicentem, et idem dictum, quia ad hoc ut destruaturs una enuntiatio, sufficit negare modum, uti patet ex schemate.

3º Subcontrariae habent modum eundem sed particularem et dictum oppositum sicut in contrariis, i. e. aut contrarium, aut contradictorium, aut subcontrarium.

4º Consequenter subalternæ habent modum contradicentem et dictum oppositum.

Porro si quis hanc oppositionem cum priori comparat, facile unam in alteram converti posse deprehenderit. Nihilominus fatendum est, priorem esse faciliorem et in sua generalitate simpliciore.

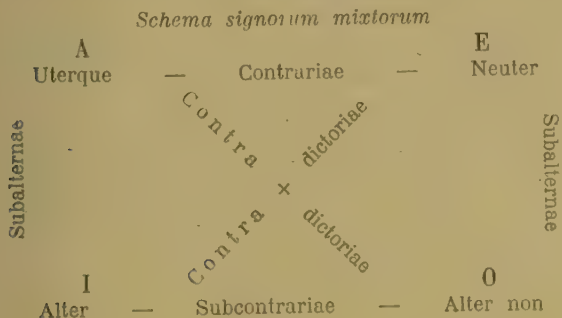
113. De oppositione compositarum. — Principia ad eam instituendam eadem omnino sunt ac in simplicibus, discrimen est tantum in applicatione. Quare relictis categoricis quae nihil peculiare sibi vindicant, de hypotheticis haec adnotanda veniunt.

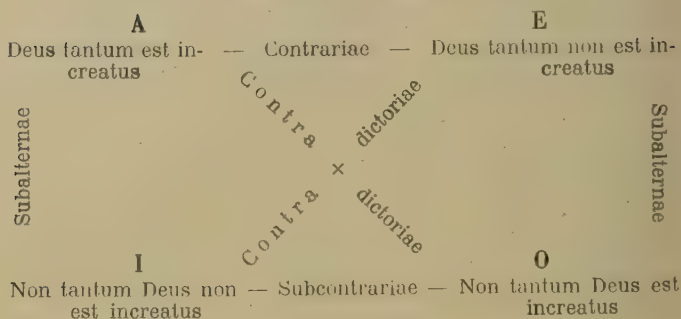
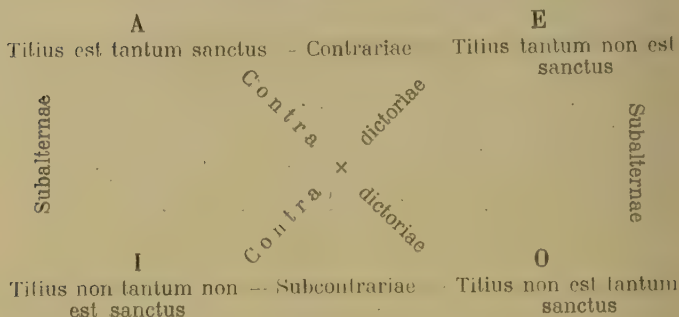
1) *Conditionalis* non admittit per se oppositionem, nisi contradictoriam, nempe per affirmationem et negationem nexus, praemittendo negationem integrae enunciationi compositae: e. g. *si est animal, est vivens.* — *Non si est animal, est vivens.* Dicimus *per se*, quia haec est vera oppositio conditionalis, nihilominus institui posset aliquo sensu contraria hac ratione: *si est animal, non est vivens.* negando scilicet conditionatum, seu asserendo ipsum non descendere ex posita conditione, quod est plus negare, quam necesse est ad alteram destruendam.

2) *Copulativa* habet *contradictoriam disiunctivam*, mutando qualitatem et, si opus etiam fuerit, quantitatem secundum leges enunciationum simplicium; *contrariam* habet alteram copulativam, differentem sola qualitate etc., ut patet applicando principia allata.

3) *Disiunctiva* vero ratione oppositi copulativam habet contradictoriam. Quare copulativa et disiunctiva possunt considerari ut universalis et particularis.

Nota. — Ex his facile colligitur quomodo oppositio fieri possit aliarum enunciationum: quum ad has ceterae reducuntur. Opportunum tamen videtur subnectere schemata signorum mixtorum et enunciationum exclusivarum.

Schema enunciationum exclusi subiecti*Schema enunciationum exclusi praedicati*

ARTICULUS VII.

DE AEQUIPOLLENTIA ET CONVERSIONE ENUNCIATIONUM

114. Ex relatione quae intercedit inter enunciationes prout eae ad invicem convertuntur, quia idem significant, exoriuntur **aequipollentia** et **conversio** enunciationum.

Aequipollentia generatim inspecta est: *identitas duarum enunciationum in eadem omnino re significanda*, videlicet quando duae enunciationes, aliqua ratione inter se diversae, eandem rem et sub eodem respectu significant, vocantur aequipollentes, quia *pollent eadem virtute significandi*

eandem rem. Ita e. g. *Omnes Apostoli sunt duodecim: et Petrus, Ioannes, Andreas, Iacobus..... sunt duodecim*, sunt enunciationes aequipollentes.

Quare aequipollentia ita intellecta eo praesertim inservit ut a propositione universali descendatur ad particulares, e. g. *omne corpus est extensum, et omne minerale, vivens, animal et omnis homo sunt extensa*, sunt enunciationes aequipollentes. Et hoc usuvenit in syllogismo deductivo. Aut vicissim potest inservire ad ascendendum a particularibus ad universale, incipiendo in exemplo allato ab altera propositione et deveniendo ad priorem. Hoc praecise contingit in inductione, uti videbimus.

Nihilominus usu communiter apud scholasticos recepto, aequipollentia strictiori sensu intelligitur, et ita definitur: *reductio alicuius enunciationis ad eundem significatum alterius, ope particulae negantis; e. g. omnis homo est animal! — Nullus homo non est animal.*

Iamvero aequipollentia ita spectata praesertim locum habet in enunciationibus oppositis, videlicet ut possit una enunciatio reduci, ope particulae *non*, ad habendum eundem sensum ac eius opposita.

Regula generalis ad statuendum, quomodo ope huius particulae enunciatio aequipollens in diversis oppositionibus adinveniatur, hoc veterum continetur versiculo:

Prae contradic. Post contra. Prae Postque Subalter.

Hinc tres regulae particulares facile deducuntur.

Prima. Duae contradictoriae redduntur aequipollentes, si in altera illarum subiecto praeponatur negatio. *Nullus homo currit, aliquis homo currit*, praepono negationem: *non nullus homo currit*, redditur sensus: *aliquis homo currit*. Et vice versa: *Non aliquis homo currit*, idem, est ac: *nullus homo currit*.

Secunda regula. Duae propositiones contrariae redduntur aequipollentes, si negatio postponatur subiecto propositionis ante copulam. *Omnis homo currit, nullus homo currit*. Postponamus negationem: *omnis homo non currit* aequivalet: *nullus homo currit*; et: *nullus homo non currit* aequivalet: *omnis homo currit*.

Tertia regula. Duae subalternae fiunt aequipollentes, si subiecto propositionis praeponatur et postponatur negatio: *omnis homo est iustus: aliquis homo est iustus.* Applicetur regula. *Non omnis homo non est iustus,* aequivalet: *aliquis homo est iustus.* *Non aliquis homo non est iustus,* aequivalet: *omnis homo est iustus.*

Subcontrariae non sunt capaces aequipollentiae. — Si praeponatur negatio, fit propositio universalis et contradictoria: c. g. *aliquis homo est iustus, non aliquis homo est iustus* sonat: *nullus homo est iustus.* Si vero postponatur, fit propositio formaliter negativa, non aequipollens: *quidam homo est iustus, quidam homo non est iustus.* Si praeponatur et postponatur, est propositio subalternans.

Signa aequipollentiae — resumuntur his versibus:

« Non omnis, quidam non; omnis non, quasi nullus.
Non nullus, quidam; nullus non, valet omnis.
Non aliquis, nullus; non quidam non, valet omnis.
Non alter, neuter; neuter non, praestat uterque ».

115. De aequipollentia modalium — Regulae praedictae faciliter applicari possunt etiam modalibus. Duae modales contradictoriae redduntur aequipollentes, si negatio praeponatur modo. *Non necesse est esse* aequipollet huic: *possibile est non esse.* Et haec: *non impossibile est esse* aequipollet huic: *possibile est non esse.* Et haec: *non impossibile est esse* aequipollet huic: *possibile est esse.*

Duae modales contrariae redduntur aequipollentes, si negatio postponatur modo: *necesse est non esse* aequipollet huic: *impossibile est esse.* Et: *impossibile est non esse* aequipollet huic: *necesse est esse.*

Duae modales subalternae redduntur aequipollentes, si negatio praeponatur et postponatur modo. *Non necesse est non esse* aequipollet: *possibile est esse; et: non impossibile est non esse* aequipollet huic: *possibile est non esse.*

Schema modalium aequipollentium. — Omnes dispositiones affirmationis et negationis in modalibus quatuor litteris designantur: A. E. I. U., ut supra dictum est.

Ad designandam aequipollentiam et oppositionem juxta omnes istas dispositiones, adinventae sunt quatuor dictiones, ex praedictis litteris constantes: *Amabimus, Edentuli, Iiace, Purpurea.*

Ex huiusmodi dictionibus efformari potest unum integrum schema, quod simul complectitur omnes quatuor formas enunciationum modalium, cum iis quae unicuique opponuntur secundum diversam oppositionis rationem; ita ut statim deprehendi possint omnes aequipollentes sive in contrariis, sive in contradictoriis, sive in subalternis.

Pur { Non possibile est
 { Petrum non studere

 pu { Non contingens est
 { Petrum non studere

 re { Impossibile est
 { Petrum non studere

 a { Necesse est
 { Petrum studere

Aequipollentia

Non est possibile } I
 Petrum studere }

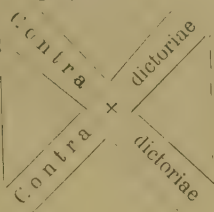
 Non est contingens } II
 Petrum studere }

 Impossibile est } a
 Petrum studere }

 Necesse est } ce
 Petrum non studere }

Aequipollentia

Contrariae

Subcontrariae

Am { Possibile est
 { Petrum studere

 a { Contingens est
 { Petrum studere

 bi { Non impossibile
 { est Petrum studere

 mus { Non necesse est
 { Petrum non studere

Aequipollentia

Possibile est } Ed
 Petrum non studere }

 Contingens est } en
 Petrum non studere }

 Non impossibile est } tu
 Petrum non studere }

 Non necesse est } li
 Petrum studere }

Aequipollentia

Si *dictum* quoque spectetur; tunc si ipsum fuerit singulare, eius aequipollens facile statuitur, uti patet in exemplo allato. Si vero fuerit commune, hoc principium prae oculis semper habendum est, ut si in modali de necessario dictum sit universale, in aequipollentibus de possibili et impossibili sit particulare, et viceversa. E. g. *Necesse est omnem hominem esse sanum* aequipollet huic: *impossibile est aliquem hominem non esse sanum*, non vero huic: *impossibile est nullum hominem esse sanum*, ut intelligenti patet. Idem valet de reliquis, ut videre potes in istis schematibus.

1o.

Necesse est omnem hominem esse sanum;
 Impossibile est aliquem hominem non esse sanum;
 Non possibile est aliquem hominem non esse sanum.

2o.

Impossibile est aliquem hominem esse sanum;
 Non possibile est aliquem hominem esse sanum;
 Necesse est nullum hominem esse sanum.

3o.

Possibile est aliquem hominem esse sanum;
 Non impossibile est aliquem hominem esse sanum;
 Non necesse est nullum hominem esse sanum.

4o.

Possibile est aliquem hominem non esse sanum;
 Non impossibile est aliquem hominem non esse sanum;
 Non necesse est omnem hominem esse sanum.

In his habentur modalium diversae denominationis et cum dicto communi, non solum aequipollentiae sed etiam oppositiones. Omnes enim, quae sunt in 1° schemate, sunt contradictoriae omnibus, quae sunt in 4°, contrariae omnibus, quae sunt in 2°, subalternantes omnium, quae sunt in 3°.

116. Conversio — Est unius enunciationis in aliam mutatio per extremorum transpositionem, salva earum veritate; vel etiam: *Deductio unius enunciationis ex altera per solam terminorum transpositionem*. Prior enuntiatio dicitur conversa, altera convertens.

Conversio igitur eo spectat, ut, posita una enunciatione, altera efformetur, quae ab ea differat tantum mutatione terminorum, sed eidem aequipolleat, seu eandem rem ac prior significet. Hinc infertur, quod propositio conversa habeat oportet eandem qualitatem et formam ac convertens. Si enim forma mutetur, non habebitur conversio, sed aequipollentia; si qualitas non sit eadem, duae enunciationes non eandem rem sed oppositam significant. Item quantitas terminorum

eadem servanda est, ita ut ipsi eandem semper habeant extensionem et comprehensionem, secus illae enunciationes non sunt identicae. Hinc quandoque necessitas exoritur immutandi aliquantisper terminos. Atque adeo dupliciter conversio fieri potest.

Quotuplex conversio — Conversio proprie dicta est duplex: *simplex* et *per accidens*. Prior habetur quum subiectum et praedicatum eandem habent quantitatem, sive in conversa sive in convertente. Altera vero contingit, quum ista quantitas mutatur, quatenus in convertente subiectum sit universale et in conversa sit particulare; e. g. *omnis homo est animal*, convertitur per accidens ita: *aliquod animal est homo*; secus enim, quantitas utriusque enunciationis eadem non esset.

Logici vero, praeter hunc duplicem conversionis modum, tertium alium excogitarunt, quem *per contrapositionem* appellant. Haec conversio fit, praefigendo particulam non utrique termino transposito, seu utrumque *infinitando*, ut dici solet. E. g. *aliquis homo est musicus* convertitur: *aliquis non musicus est non homo*: quae iuxta communem loquendi modum aequivalet huic: *aliquis, qui non est musicus, non est homo*.

117. Regula ad conversionem instituendam — Non omnis enuntiatio quocumque modo converti potest. Quare ut dignoscas, quonam ex istis modis singulis in casibus conversio fieri potest, hanc observa regulam, istis versiculis contentam:

Simpliciter fEeI convertitur, EvA per accid.,
AstO per contrap. Sic fit conversio tota.

Videlicet 1° universalis negativa et particularis affirmativa converti possunt simpliciter;

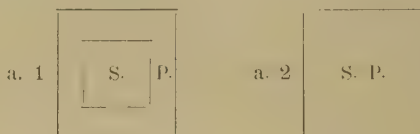
2° universales affirmativae et negativae per accidens;

3° universalis affirmativa et particularis negativa per contrapositionem.

Quare universalis negativa potest 1° et 2° modo converti, universalis affirmativa 2° et 3° modo; imo aliquando, ratione

materiae, etiam 1° modo, quum subiectum et praedicatum aequae patent. Rationes vero istarum regularum patent ex iis, quae diximus de extensione praedicati in enunciatione affirmativa et negativa (vide n. 96).

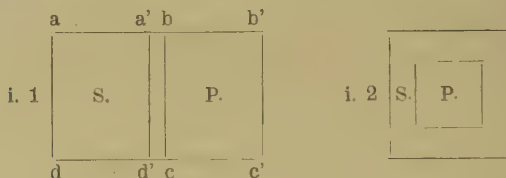
Nota. — Haec doctrina de conversione potest ob oculos poni adhibitis figuris geometricis:

a. 1 Brutum est animal. — Aliquod animal est brutum.

a. 2 Brutum est animal irrationale. — Animal irrationale est brutum.

Videlicet in (a. 1) praedicatum (P) continet uti partem subiectum (S) convertentis, quia latius patet. Fit conversa ponendo in subiecto partem illius praedicati, et sic adest conversio per accidens. In (a. 2) S et P aequae patent, seu sunt partes identicae alicuius praedicati superioris, et tunc fit conversio simpliciter et universalis.

i. 1 Aliquis homo est albus. — Aliquis âlbus est homo.

i. 2 Aliquod animal est homo — homo est animal.

Scilicet in (i. 1) tum quadratum; S. (a. b. c. d.) continet partem praedicati et aliquid aliud; tum P. (a'. b'. c'. d') aliquid subiecti et aliquid aliud, ut accidit in materia contingenti. Tunc conversio fit simpliciter et est particularis.

in (i. 2) S. continet P. uti partem, et tunc conversio fit per accidens ut in (a. 1).

Animadvertendum maxime est, quod verum et integrum praedicatum conversae, i. e. cum omnibus eius proprietatibus, suppositionibus et adiunctis, mutari debet in subiectum convertentis et viceversa. Ad hoc autem iuvat,

ante conversionem resolvere verbum adiectivum in copulam et praedicatum. E. g. *quidam homo amat virtutem*, in hanc: *quidam homo est amans virtutem*, ac dein fit conversio: *quidam amans virtutem est homo*.

Item ubi copula est futuri temporis vel praeteriti, ipsa prius reducenda est ad tempus praesens cum addito futuri vel praeteriti, ac dein conversio facienda. Ratio ea est, quia in enunciatione copula est verbum substantivum, et quidem tempore praesenti, uti diximus in n. 90; cetera vero, quae in verbo includuntur, pertinent ad praedicatum. Quare haec enuntiatio: *hic puer erit senex*, prius in hanc resolvitur: *hic puer est futurus senex*, et deinde ita convertitur: *aliquis futurus senex est puer*.

Praeterea etiam quoad ipsum subiectum servandae sunt omnes eius suppositiones et proprietates; atque ita solvitur celebris difficultas, quam Leibnitz proposuit in hac enunciatione: *omnis ridens est homo*; quae in hanc converti debet: *aliquis homo est ridens*; quae non eundem valorem ac prior habet. Illa est necessaria et ideo semper vera, ista contingens et quandoque falsa. At vero subiectum universale enunciationis conversae aequivalet huic: *qui est, fuit, erit aut potest esse ridens*; ac proinde convertens debet esse ista: *aliquis homo est qui est, fuit, erit aut potest esse ridens*.

Si vero subiectum sumitur particulariter: i. e. qui nunc actu ridet, tunc conversa erit: *aliquis homo est ille, qui actu est ridens*. Et tunc in utroque casu conversa et convertens eundem habent valorem.

118. De illationibus immediatis — Eae sunt propositiones, quae ad invicem immediate inferuntur; Card. Ptolemaeus ad tres classes eas revocavit (1), ad illas nempe, quae habentur per *aequipollentiam*, per *conversionem*, et ex *propositionum oppositione*, iuxta ea, quae n. 109 exposuimus. Istae a quibusdam, auctore Wolfio, ad ratiocinium reducuntur (2). Quia, ut ipse ait, *consequentia ob rationes generales patet*. Ab alijs vero hoc denegatur. Quia, aiunt, in ratiocinio debet novum iudicium efformari, quod non sit idem ac illud.

(1) *Elem. phil.* 1. III.

(2) *Log.* III, 46

quod est in praemissis. Atqui in istis illationibus duo illa iudicia idem omnino audiunt. Ergo (1).

Quare melius videtur dicendum in ipsis umbram rationis inveniri, et materiam parari ad rationem facilius efformanda. Ipsae tamen spernendae non sunt, et merito *illationes immediatae* appellantur, quippe quae immediate ostendunt alteram in altera includi, vel alteram cum altera utcumque connecti.

Et sane vi aequipollentiae, servatis omnibus eius regulis, semper possunt propositiones aequipollentes ad invicem inferri. Ita e. g. dici potest: *Nullus homo non est mortalis; ergo omnis homo est mortalis*; item, *necesse est omnem hominem esse rationalem; ergo impossibile est aliquem hominem non esse rationalem*.

Item vi conversionis, si et ipsa rite peragitur, potest semper ex convertente inferri conversa et vicissim. E. g. *nullum corpus est spirituale; ergo nullum ens spirituale est corpus*.

Quare pro utraque enunciationum classe, hoc potest generale principium statui: *in propositionibus aequipollentibus aut convertibilibus semper potest ex una altera immediate inferri*. Ac proinde veritas vel falsitas unius potest ex veritate vel falsitate alterius melius dignosci et confirmari. Inde elucet quantae utilitatis aequipollentia et conversio esse possint. Quandoque enim contingere potest, ut quis aliquam enunciationem aliquantulum confuse proponat, eo consilio ut facilius falsitatem, quae in ea reperitur, occultet. Tum assumendo eius aequipollentem, quae ideo clariori modo enuncietur, ipsa aperte detegitur.

Item conversio inservit ad clarius ostendendam veritatem vel falsitatem, quae in aliqua enunciatione invenitur, recurrendo ad eius *convertentem*; quum aliquando contingere possit, ut propositio quaedam uno modo enunciata clarius perspiciatur, ac alio modo expressa.

Tandem in oppositis possunt multae haberi illationes iuxta diversa principia suo loco exposita. Ita, uti diximus; ex veritate unius contradictoriae inferitur falsitas alterius.

(1) Cfr. Calet. Sanseverino (in *Log. c. 3, a. 2*).

e. g. *verum est omnem hominem esse animal rationale; ergo falsum est aliquem hominem non esse animal rationale.* Quare sufficit recolere ea omnia, quae advertimus (n. 109) circa veritatem et falsitatem oppositarum enunciationum, ut pateant omnes illationes immediatae, quae ex iis efflorescere valent.

119. Sed insuper aliae quoque illationes immediatae exoriuntur ratione diversarum proprietatum vel diversi status terminorum et enunciationum, ut advertit P. Tongiorgi n. 217. Praecipuae recensentur.

A praedicato complexo seu coniuncto ad eius partes divisas valet illatio, quando una pars de subiecto dici potest, etiam praecisione facta a determinatione per aliam partem significata; ut: *flumen est aqua fluens; ergo flumen est aqua, et est fluens.*

Non valet autem, quando una pars non dicitur de subiecto per se, sed solum secundum formam, quam altera pars significat; ut: *Petrus non est bonus miles; ergo non est miles, nec bonus; vel: Homerus est poeta; ergo est.*

A praedicato diviso ad coniunctum valet illatio, quando una pars potest dici de subiecto, etiam secundum quod habet primam; ut: *Alexander est rex et est iuvenis; ergo Alexander est rex iuvenis.*

E contrario non valet, quando una pars non potest dici de subiecto secundum quod habet primam; ut: *Alexander est parvus, et est rex; Ergo Alexander est parvus rex.* Vide de appellatione n. 72.

A praedicato privativo ad negativum illatio bona est, sed non viceversa. Vide de oppositis n. 69.

Insuper illationes ab una suppositione ad aliam.

1° A suppositione distributiva ad disiunctivam, valet illatio tum affirmativa tum negativa: *Omnis homo est mortalis; ergo aliquis homo est mortalis* (1).

2° A suppositione distributiva ad collectivam, et vicissim, bona est, vel mala illatio, pro praedicati diversitate. In hoc triplex casus datur.

a) Sunt quaedam praedicata, quae unicuique individuo seu parti collectionis conveniunt, quatenus pars est, et a ceterarum partium seimeta consortio. Et haec de singulis affirmari possunt, non vero de omnibus simul. Ideo ex. gr. pessima est

(1) Non videtur tamen dici posse immediata illatio a suppositione distributiva ad singularem. Ad hanc enim efficiendam necesse est, ostendere hoc singulare reperiri sub illa notione universali, ac proinde necessario requiritur tertia propositio. Ita e. g. non possum dicere: *Omnis homo est mortalis; ergo Petrus est mortalis*, nisi addam hanc propositionem: *aliqui Petrus est homo.* Ergo illatio est mediata.

haec consecutio: *Quisque miles est insufficiens ad hostem profligandum; ergo omnes milites simul sunt ad hoc insufficientes; vel: Omnis pars est quid incompletum; ergo omnes simul sunt quid incompletum.*

b) Quaedam attributa conveniunt singulis partibus ex ipsarum essentia et natura, sine ullo respectu ad partis rationem. Et haec tum de singulis tum de omnibus simul affirmantur. Quare legitimae sunt consecutiones: *singuli homines uno die tantum itineris conficiunt; ergo et omnes simul.* Et: *Omnes mundi partes sunt contingentes; ergo et totus mundus.*

c) Sunt demum praedicata quaedam, quae collectionis unice propria sunt, quia a partium multitudine pendent. Haec solum de collectione non vero de partibus dici possunt distributive. Ex quo fit, ut non possit ita concludi: *Centum anni sunt saeculum; ergo singuli anni sunt saeculum.*

Huc demum revocantur illationes a possibilitate ad actum, et vicissim.

1° Ab esse ad posse valet illatio. — Est manifestum. Nihil enim est, quod esse non possit.

2° A posse ad esse non valet illatio. — Etenim praeter ea, quae sunt, multa alia esse possunt.

3° A non esse ad non posse illatio non datur. — Nam multa non sunt, quae nihilominus esse possunt.

4° A non posse ad non esse datur illatio. — Siquidem nihil existit, quod non possit existere.

5° A potentia agendi ad actum datur illatio in causis necessariis, si ad agendum sint proxime expeditae; non item in causis liberis, quia positis omnibus requisitis ad agendum, haec possunt agere et non agere.

6° A simultanea possibilitate, non sequitur possibilitas simultaneitatis. — Nimirum ex eo quod duo sint aequae ac simul possibilia, per se non sequitur, posse simul existere. Revera absurda est haec consequentia: *Paulus cras potest esse vivus et potest esse mortuus; ergo potest esse simul vivus et mortuus.*

Nota I. — Istas ultimas illationes lato sensu immediatas dici posse: quia semper requiritur aliqua ratio, quae ostendat transitum unius propositionis ad alteram. Sed quoniam ipsa facile patet, ideo negligitur. At illatio, quam quidam statuunt a termino inferiori ad superiorem et vicissim, nullo modo videtur immediata, quia necessario requiritur tertia propositio. Ita in exemplo: *est homo, ergo est animal*, et in alio; *non est homo, ergo non est animal*, semper requiritur tertia propositio: atqui *homo est animal*; ideoque illatio nunquam est immediata.

Nota II. — Transitus alter ab una propositione ad aliam est, qui fit per modum quaestionis; ac locum habet praesertim in exercitio rationis reflexo, et in scientificis investigationibus seque menti offert quotiescumque altera propositio nequit ex alia logice inferri. Tunc enim incipit mens quaerere, an forte propo-

sitio, quae inferri nequit, sit nihilominus in se vera. Hinc inducitur mens ad investigandum, ad observandum, ad experiendum, ad varia tentanda ratiocinia, quae problema resolvunt. Ita e. g.

Propositio universalis affirmans: *Omnis spiritus est incorruptibilis*, convertitur in hanc particularem: *Aliquod incorruptibile est spiritus*; non enim sequitur universalis: *Omne incorruptibile est spiritus*.

120. **Conclusio alterius capitis.** — Obiectum huius capitis ipsum logicae finem respicit, quum in eo plene et adaequate reperiatur veritas. Hinc nequaquam necesse erat, actum iudicii psychologice spectare, investigando modum, quo ipse a mente efformatur, et a rebus hauritur, sed plane sufficebant notiones illae, quas omnes homines naturaliter intelligunt, quum asserunt, se actum iudicii ponere. Ideo istis notionibus breviter in mentem revocatis, rationem *enunciationis*, quae eius est signum, exposuimus, eiusque elementa, nomen et verbum breviter declaravimus, ostendendo, quatenus pars ut eius *materia* spectanda sit, quatenus ut eius *forma*.

Ita ratione diversae materiae tum *remotae* tum *proximae*, necnon diversae formae *essentialis* et *accidentalis* primum erat, diversas enunciationis species inter se distinguere ac diversas oppositionis relationes, quae inter eas extant, determinare.

Praesertim vero explanandae erant enunciationes *compositae*, quae, quum multiplici ratione componere valeant diversos rerum conceptus, rite inter se distinguendae sunt, ut earum veritas appareat, quae adesse potest vel quoad omnes eius partes, vel forte tantum quoad unam aut alteram. Peculiaris quoque mentio facienda erat de *modalibus* ad earum structuram probe intelligendam, diversasque earum formas sedulo determinandas. Deinde recensendae erant diversae *oppositiones*, quibus ad invicem referuntur, ut statuerentur rationes veritatis et falsitatis, quae in eis reperiuntur, ita ut possit ex veritate unius inferri falsitas alterius et vicissim.

Postremo nobis occurrerunt relationes similitudinis, quae inter eas viget, ac locum praestat *conversioni* et *aequipollentiae* enunciationum. Porro natura harum proprietatum rite intellecta et explanata, facile colligitur, ex eis intellectum multum utilitatis sibi comparare, ad clarius dignoscendum, utrum in enunciatione quadam veritas adsit necne. Istis tandem accedunt illustrationes immediatae, quae velut inchoatio quaedam sunt *tertii sciendi modi* nempe *sylogismi*, quae proinde adhuc magis intellectum adiuvant ad veritatem perfectius adipiscendam.

Omnia igitur revera ad proprium dialecticae finem quam maxime iuvant. Ii proinde, qui haec aspernantur aut negligunt, huic fini adversantur, vel saltem non omnia adhibent media ad ipsum adipiscendum.

CAPUT III.

DE ARGUMENTATIONE.

121. **Ordo rerum.** — In actu iudicii, nos veritatem consequimur, quum duos conceptus simul comparando, vel eorum identitatem percipimus in repraesentando eandem rem, vel eorundem discrepantiam. At saepissime evenit, ut huiusmodi identitas aut discrepantia non statim menti affulgeat, quae ideo anceps haeret et actum iudicii suspendit. Ea tamen non quiescit, ac proinde operam navat, ut lucem habeat ad illam perspiciendam; eamque sibi mutuatur ex aliis iudiciis certis, quae proinde in determinata quadam structura simul copulat, quae *argumentatio* audit (1). Et est tertius et ultimus sciendi modus, ad quem alii quoque ordinantur. Unde iure meritoque Logica appellata fuit *scientia ratiocinationis*. Recte igitur de ista in praesenti capite, a prioribus distincto, sermo fit.

ARTICULUS I.

DE RATIOCINII AC SYLLOGISMI NOTIONE.

122. Argumentatio et ratiocinium quandoque promiscue usurpantur; at usitatius ipsa dicitur *signum ratiocinii*.

(1) Pulcherrime ostendit S. Thomas I p., q. 85, a. 3 necessitatem et originem huius operationis mentis nostrae. « Cum enim, ipse ait, intellectus humanus exeat de potentia in actum, similitudinem quandam habet cum rebus generabilibus, quae non statim perfectionem suam habent sed eam successive acquirunt. Et similiter intellectus humanus non statim in prima apprehensione capit perfectam rei cognitionem; sed primo apprehendit aliquid de ipsa, puta quidditatem ipsius rei, quae est primum et proprium obiectum intellectus; et deinde intelligit proprietates et accidentia, et habitudines circumstantes rei essentiam. Et secundum hoc necesse habet, unum apprehensum alii componere et dividere, et ex una compositione et divisione ad aliam procedere; quod est *ratiocinari* ».

Ratiocinium est actus, quo mens, ope alicuius notionis mediae, aliquid alicui inesse vel non inesse infert. A S. Th. vocatur *discursus secundum causalitatem*, quatenus in eo mens *discurrit*, per plures propositiones, ita ut priores posteriorem causent, seu in causa sint, cur mens posteriorem enunciat. Dicitur etiam a S. Th. *processus a noto ad ignotum*, et a S. August. adhuc clarius *a certis ad incertorum indagacionem nitens cogitatio*; quia a quibusdam iudiciis iam notis ac certis mens manuducitur ad affirmandum aliud iudiciū, quod antea ignorabatur, vel nondum clare apparerat.

Hoc ignotum vocatur *conclusio vel consequens*; illud notum dicitur *praemissa vel antecedens*; ipse nexus, quo mens a noto ad ignotum transire valet, *consequentia vel illatio* appellatur.

Hinc eruitur, ratiocinium pluribus constare enunciationibus, quae ideo *propositiones* etiam vocantur, quia *simul proponuntur* ad novam efformandam enunciationem. Totum eius negotium igitur in eo est, ut, ipsae ita inter sese neclantur et colligantur, ut revera, *prioribus positis, altera deduci possit*.

Hoc autem ut plenius intelligas, perpende discrimen, quod intercedit inter diversos modos, quibus unum per aliud cognosci queat. Potest enim aliquid cognosci vel *in alio*; — vel *post aliud*; — vel *ex alio*. — 1° Cognoscitur *in alio*, quum hoc est veluti medium, in quo illud continetur, quasi velut in speculo est imago rei. Hoc contingit in omni signo repraesentativo vel suppositivo alicuius rei. Ita e. g. in statua vel pictura cognosco rem repraesentatam; in verbis ore prolatis cognosco conceptus mentis.

2° Cognoscitur *post aliud*, quando hoc tantum *prioritate temporis* illud praecedat, sicut cognoscitur meridies post auroram, vel sicut in cinematographo una res cognoscitur post alias. A S. Thoma vocatur *discursus secundum successionem*.

3° Cognoscitur *ex alio*, quando cognitio unius *causat* cognitionem alterius. Unde merito vocatur *processus secundum causalitatem* (1). Hinc necesse est, quaedam statuere principia,

(1) Ad rem S. Thomas (*De Ver.* q. VIII, a. 15) « Differt cognoscere aliquid *in aliquo*, et aliquid *ex aliquo*: quando enim aliquid in aliquo cognoscitur, uno motu fertur cognoscens in utrumque, sicut patet quando aliquid cognoscitur in aliquo, ut in forma cognoscibili, et talis cognitio non est discursiva... Sed tunc dicitur aliquid *ex aliquo* cognosci, quando non est idem motus in utrumque, sed primo movetur intellectus in unum, et ex hoc movetur in aliud; unde hic est quidam discursus, sicut in demonstrationibus ».

quae inserviant ad hanc compositionem rite peragendam, ut priora valeant causare cognitionem posterioris.

Ad hoc praesto sunt duo principia fundamentalia *proxima*; et alterum *remotum*, in quo eadem innituntur.

123. Principia ratiocinii proxima — sunt principium *identitatis* et *discrepantiae*. Primum ita effertur: *Quae sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se*. Alterum vero: *Quae discrepant in uno tertio, discrepant inter se*, vel clarius; *quorum unum convenit uni tertio, alterum vero non, discrepant inter se*. Principium vero remotum, quo haec eadem innituntur, est principium contradictionis, quod sic sonat: *idem non potest simul esse et non esse*.

Ut facilius vero tum sensum tum veritatem horum principiorum assequaris, originem iuvat ratiocinii recolere. Ideo ipsum adinventum est, ut, ope alicuius tertii termini, intellectus percipere valeat, utrum duo conceptus identitatem aut discrepantiam praeseferant, et ideo sumit tertium terminum, quem cum uno ex illis conceptibus confert, e. g. cum eo, qui praedicatum conclusionis esse debet. Et si deprehendit illos inter se convenire, seu obiectivam identitatem praeseferre, iudicium ponit affirmativum. Deinceps illum eundem terminum cum altero conceptu comparat, et si item illam deprehendit convenientiam, alterum statuit iudicium iterum affirmativum. Ac tandem illos duos conceptus inter sese comparat, et *vi principii identitatis* cogitur, ad iudicium affirmativum proferendum, quo asserit illos identitatem praeseferre. E. g. « *Omne animal est substantia: Omnis homo est animal: Ergo omnis homo est substantia* ».

Si vero in priori comparatione identitatem invenit, in altera discrepantiam, tunc *vi principii discrepantiae* cogitur ad iudicium negativum proferendum, quo asserit, illos duos conceptus discrepantiam exhibere. E. g. « *Nullum animal est lapis: Omnis homo est animal: Ergo nullus homo est lapis* ».

Si tandem in utraque comparatione discrepantiam adinvenit, tunc intellectus adhuc suspensus manet, cum nullam habuerit lucem ad illos conceptus inter sese conferendos. Et ideo principium discrepantiae non enunciatur ita: « *quae discrepant ab uno tertio, discrepant inter se* ». Quia ista possunt discrepare vel convenire. Hinc tertius ille terminus vocari solet terminus *medius*, quia mediat inter duos conceptus, qui in ultimo iudicio coniungendi sunt: hi autem vocantur *extremi*. Subiectum dicitur *extremum minus*, quia, ut diximus (n. 56), minorem habet extensionem, praedicatum *extremum maius*, quia maiorem habet extensionem.

Haec autem principia admittenda sunt, quia in principio

contradictionis innituntur; quod ideo vocatur principium remotum ratiocinii. Quatenus nempe si ipsa falsa essent: ipsum contradictionis principium falsum evaderet. Atqui hoc principium omni homini rationis usum habenti evidentissime verum apparet. Ergo et ipsa vera sunt. Quinimmo ipsa eadem immediate omnibus evidenter apparent, et ideo omnibus scientiis praesertim mathesi continuo usui sunt, quin unquam aliquis eorum evidentiam in dubium vocare audeat.

Huiusmodi principia vocari solent *metaphysica*, quia ex ontologica rerum convenientia aut discrepantia oriuntur. Aristoteles duo alia assignat (1), quae recte logica appellantur: *dictum de omni*, et *dictum de nullo*. In his comparat invicem terminos, spectata eorundem extensione, quatenus unus inferior in altero continetur eique subicitur. Ac proinde quod affirmatur de superiori, debet de inferiori affirmari, quod de uno negatur, debet de altero etiam negari.

Primum sic effertur: *Quicquid universaliter distributive affirmatur de aliquo subiecto, debet de omnibus sub eo contentis affirmari*. Alterum est: *Quicquid universaliter distributive de aliquo subiecto negatur, debet de omnibus sub eo contentis negari*.

Haec dicuntur logica, quia deducuntur ex ipsa communis praedicandi et essendi ratione, quae in logica spectatur. Ipsa a prioribus non multum differunt, cum idem dicant sub diverso respectu. Attamen fatendum est, priora principia universaliora esse, quum omnibus syllogismis directe et immediate applicari possint. Logica vero directe et immediate pro syllogismis tantum primae figurae valent, aliis nonnisi istis mediantibus inservire possunt, uti explicabitur inferius n. 138-144.

124. Argumentatio, uti diximus, est signum ratiocinii; quare definiri solet: *oratio, in qua unum ex alio inferri denotatur*. Scilicet iudicium, quod in conclusione reperitur, antea erat dubium, seu erat pars huius quaestionis: *est ne rerum vel falsum?* sed in argumentatione ope termini medii, in duo iudicia partitur, et ita *argumentum explicatur*. In conclusione dein affirmatur, esse verum vel falsum, seu *concluditur altera* (i. e. alterutra) *pars quaestionis*. Hinc enun-

(1) In Prior. Anal. L. I, c. 1.

ciatio, quae deducitur, ante ratio cinium nuncupatur *quaestio*, eo peracto, dicitur *conclusio* vel *consequens*.

Argumentatio simplex et completa vocatur **sylogismus**. Ipse igitur est perfecta argumentationis forma, ad quam ceterae reducuntur, et definitur: *argumentatio tribus constans propositionibus, ita inter se connexis, ut duabus positis, tertia sequatur necesse est* (1).

Ab Aristotele vero *Sylogismus* definitur (2) *oratio, in qua, quibusdam positis, alterum quid a positis necesse est contingere eo quod haec sint*. Ibi *oratio* tenet locum generis remoti: in qua, quibusdam positis determinat genus proximum: reliqua vero constituunt differentiam ultimam. Illud: *alterum quid a positis*, denotat conclusionem a praemissis distinctam: et illud *necesse est contingere...*, denotat formam syllogismi cuius proprium est, ut vi praemissarum conclusio necessario sequatur, quatenus unica et tota ratio, cur ipsa admittenda sit, reperiatur in praemissis, ex quibus ea deducitur. Ab eodem philosopho ita explicatur: « Dico autem « quod illa sunt » quoniam per illas colligatur. Quod autem « per illa colligatur » *dico*, quoniam nullo externo termino opus est, ut existat necessarium (e. i. *consecutio necessaria*) » (3).

(1) Accipe etiam intrinsecam rationem, cur in syllogismo tres propositiones esse debeant. Eam sic proponit S. Thomas (in lib I, Post. lect. II) « cum ad conclusionem inferendam duae propositiones requirantur, scilicet maior et minor, scita propositione maiori, nondum habetur conclusionis cognitio... Rursus autem si in minori propositione inducatur, sive assumatur aliquid contentum sub universali propositione, quod est maior, de quo manifestum non sit, quod sub hoc universali contineatur, nondum habetur conclusiois cognitio, quia nondum erat certa veritas minoris propositionis. Si autem in minori propositione assumatur terminus, de quo manifestum sit, quod continetur sub universali in maiori propositione, patet veritas minoris propositionis; quia id, quod accipitur sub universali, habet eius cognitionem, et sic statim habetur conclusionis cognitio. Ut si sic demonstraret aliquis: *Omnis triangulus habet tres angulos aequales duobus rectis*: ista cognita nondum habetur conclusionis cognitio; sed cum postea accipitur, *haec figura in semicirculo descripta est triangulus*, statim scit, quod habet tres angulos aequales duobus rectis ». Ex quo vides scite Boëtium statuisse hoc pronuntialium (*De syll. categ.* lib II, p. 600) «collectio nonnisi plurimorum est, et quicumque unam possidet propositionem, ille non colligit ».

(2) Συλλογισμός δέ ἐστι λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερον τι τῶν κεμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι (I Prior. c. I).

(3) Λέγω δὲ τῷ ταῦτα εἶναι τὸ διὰ ταῦτα συμβαίνειν, τὸ δὲ διὰ ταῦτα συμβαίνειν τὸ μηδενὸς ἐξῴθεν ὁρου προσδεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαιῶν (ib.).

Ita cum dicitur: « *Omnis homo est animal: Atqui animal est sensitivum: Ergo omnis homo est sensitivus* », habetur verus syllogismus; quia conclusio necessario sequitur ex praemissis, nec alia requiritur ratio ad eam adstruendam. Si vero dicatur « *Omnis homo est animal. Atqui corpus est substantia. Ergo omnis homo est substantia* », nullus habetur syllogismus, quia conclusio quamvis vera sit non fluit ex praemissis; unde alia afferenda est ratio ad eius veritatem ostendendam.

Si omnes syllogismi propositiones sint categoriae, syllogismus *categoricus* et *simplex* appellatur: si qua ex illis *hypothetica* sit, syllogismus quoque dicitur *hypotheticus* et *compositus*. Iamvero primigenia syllogismi forma est syllogismus simplex, in quem compositus facile resolvitur.

125. Argumentationis partitio — Cognita perfecta argumentationis forma, iuvat statim alias formas, in quas eadem partitur, saltem innuere. At prius adverte, quod ipsa ratione formae per se dividi non posset, quippe quae semper eadem sit, iisdemque innixa principiis. Communius tamen ratione formae in *syllogismum deductivum* et *inductivum* dispescitur; et merito, ob processum omnino diversum, in quo quodammodo oppositum, quo eorum structura efformatur.

Syllogismus *deductivus*, qui simpliciter syllogismus ordinarie appellatur, procedit a principio universali ad conclusionem particularem in eo contentam. E. g. *Omnia sacramenta causant gratiam. Atqui extrema unctio est sacramentum. Ergo causat gratiam.*

Inductivus vero, qui simpliciter *inductio* nuncupari solet, incipit ab enunciatione singularium, quae sub aliquo termino universali reperiuntur, et pervenit ad conclusionem universalem. E. g. « *Baptismus, Confirmatio... Matrimonium causant gratiam. Atqui ista sunt omnia sacramenta. Ergo omnia sacramenta causant gratiam* ». — Hinc autem sequitur, quod diversae regulae pro utraque forma assignandae sunt, ut ex iis quae dicenda sunt apparebit. Inferius item loquemur de diversis formis syllogismi et inductionis.

126. Scholion I. — De valore syllogismi. Inter recentiores Stuart Mill, Duhamel, quibus alii nonnulli adstipulati

sunt, valorem syllogismi infringere contenderunt, adnitentes ostendere, ipsum ad nihil inservire. Quia, ipsi aiunt, eius conclusio est enunciatio particularis contenta in universali, quae ponitur in praemissa. Illa autem universalis non potuisset cognosci, nisi prius cognitae essent omnes particulares in ea contentae. Igitur conclusio deberet iam cognosci ante suam praemissam, atque adeo antequam efformaretur syllogismus. Et idcirco syllogismus est inutilis, quia non est processus a noto ad ignotum.

Iamvero haec ratio in eo peccat, quod falso statuit, tamquam principium certum, nempe *non posse cognosci propositionem universalem, nisi cognoscantur omnes particulares in ea contentae*. Hoc principium, quod ab adversariis non demonstratur, sed tantum assertitur, a nobis omnino negatur, utpote falsum et pugnans cum iugi et communi hominum experientia.

Nihilominus in logica critica hac de re fuse atque diserte loquendum erit, et tunc veritas nostri asserti plene patebit, et totus syllogismi valor firmiter vindicabitur. Sufficit interim advertere, quam saepe homines eo utantur in quotidiano vitae usu, et praesertim mathematici in suis conficiendis demonstrationibus, ut satis evidens fiat quanti momenti ipse sit. Si enim reapse per ipsum nihil novi cognosceretur, non tam saepe ad hunc finem adhiberetur, ac perperam mathematici insudarent ad tot syllogismos simul componendos, ut problemata solverent ac nova theoremata proponerent. Et tandem ipsum adversariorum argumentum, a nobis breviter propositum, nonne est aliquis syllogismus? Et si ipsi eius valorem denegant, quomodo eo utuntur ad ipsum eundem reiiciendum?

127. Scholion II. — *De origine et historia syllogismi.* — Ad valorem syllogismi magis confirmandum, praestat breviter eius originem attingere. Ipse ortum habuit ex naturali illo desiderio, quod omnibus inest rerum causas investigandi. Quum enim istae ignotae essent, homo necessario impellebatur ad aliquid notum assumendum, ex quo procederet ad illas. dignoscendas; atque ita ratiocinium ac syllogismus instituebat.

Alibi monstrabitur relatio inter syllogismum et inductionem, ex qua patebit, quando et qua ratione inductio illum praecedere

debeat, et quando vero non. Hic saltem dici potest, syllogismus semper et ubique in usu fuisse, ipsa natura duce ac magistra.

Sin autem spectetur forma illa determinata ac perfecta cum omnibus regulis ac praeceptis, quibus regitur, ea Aristotelem sibi vindicat auctorem, ut ipse idem asserere non veretur. Ait enim in fine de Soph. elenchis c. 34: « Instituiamus invenire quandam facultatem syllogisticam ad disserendum proposita ex iis, quae sunt quam maxime probabilia ». Et paulo post addit: « Huius autem tractationis non aliud erat, aliud non erat exultum: sed nihil prorsus extabat ». Deinceps vero semper magno usui fuit apud Peripateticos et Arabes. Quidam autem, praesertim sophistae ac postea haeretici hac forma male utebantur et, potius quam syllogismos, paralogismos adhibebant ad errores luendos aliosque captiose decipiendos. Hinc est quod quidam Patres contra dialecticam locuti sint. Ita c. g. Tertullianus (1) ait: « Miserum Aristotelem! qui illis (haereticis) dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi, versipellem in sententiis, coactam in coniecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit ». Quare non dialecticam in se, sed illam male ac sophisticè ab haereticis usurpatam, damnat Tertullianus, concinens Apostolo Paulo qui dixerat (2): « Videte, ne quis vos seducat per philosophiam » nempe falsam, a gnosticis exultam. Quare perperam postea Lutherus artem syllogisticam appellavit inanem fallaciam ab Apostolo damnatam.

Imo postea eadem semper fuit medium sane efficax ad haeticorum errores evertendos: qui ei proinde semper infensi fuere. Decidente autem scholastica et naturalium rerum studio fiorente, syllogismo deductivo ingens motum est bellum, et sola inductio declarata est legitima argumentandi ratio, auctore praesertim Bacone a Verulamio. Cum eo consenserunt sensistae, princeps Lockio, et positivistae, princeps Augusto Conte. Praesertim vero nostra aetate Stuart Mill conatus est eius valorem vehementer impugnare.

Nihilominus non defuere praestantissimi viri, qui eius patrocinium suscipere, eiusque maximam efficaciam ad veritates detegendas vindicare iterum sategerunt, uti c. g. Leibnitz (3), Bossuet, De Maistre, Cousin, Tongiorgi, Galluppi et alii. Imo scholastica iterum in toto suo honore posita, ars syllogistica iterum refluavit. Modernistae ei rursum bellum indixere, sed incassum.

(1) *De Praescriptionibus*, c. VII, M. L. II, 22, 23.

(2) *Ad Coloss.* II, 8.

(3) En quomodo ipse eam laudibus effert (*Nouveaux Essais*, t. IV, ch. 16). Asserit « que l'invention de la forme des syllogismes est une des plus belles de l'esprit humain et même, des plus considérables. C'est une espèce de mathématique universelle, dont l'importance n'est pas assez reconnue, et l'on peut dire, que un art d'infalibilité y est renfermé ».

quia omnes probi philosophi eam firmiter tuerentur et excolunt, quod a nobis quoque totis viribus praestandum erit.

ARTICULUS II.

DE PARTIBUS ARGUMENTATIONIS.

128. Argumentatio compositum quoddam est artificiale, in quo proinde, uti in ceteris, *materia* et *forma*, tamquam eius partes essentielles, distinguendae sunt.

Materia proxima sunt ipsae propositiones, quae tres regulariter esse debent, sicut innuimus, ut eius perfecta habeatur forma. *Materia remota*, sunt termini earundem propositionum, qui pariter tres sunt.

Prima propositio dicitur *maior*, et vocari solet *thesis*, quia in ipsa principium aliquod generale statuitur seu *proponitur*; e. g. *omne animal est sensitivum*. — Altera *minor*, et nuncupatur etiam *hypothesis* vel melius *assumptio*, quum in ea determinetur seu *assumatur* subiectum aliquod particulare, quod subiicitur seu continetur in subiecto prioris propositionis, atque adeo minus patet, quam illud; e. g. *omnis homo est animal*. — Ultima appellatur *conclusio*, quia ea est, quae ex prioribus colligitur, applicando nempe subiecto particulari praedicatum propositionis maioris; e. g. *Ergo omnis homo est sensitivus*. — Priores duae vocantur etiam *praemissae* vel *antecedentes*, tertia *consequens*.

Forma est artificiosa illa propositionum dispositio, ea ratione concinnata, ut ex ea necessario exoriatur nexus inter praemissas et conclusionem, quae per particulam *ergo*, igitur exprimitur; et *consequentia* quoque appellatur.

In ea proinde reperitur *rectitudo conclusionis*, quae ab eius veritate discernenda est. Nam conclusio dicitur *vera*, quando respondet rebus, *recta*, autem, quando fluit a praemissis, etiamsi in se falsa sit. E. g. « Quod est materiale est mortale. Sed anima humana est materialis. Est ergo mortalis ». Illic conclusio est *recta*, quia adest consequentia, sed *falsa*, quia non correspondet rebus. Quare dicendum esset: *concedo consequentiam* et *nego consequens*.

Hinc probe intelliges: 1° Si praemissae verae sint et consequentia adsit, conclusio erit tum recta tum vera.

2° Si omnes propositiones sint verae, sed ille nexus desit, argumentatio dicitur vera ratione materiae, sed peccare in forma; imo nulla est argumentatio, quippe quae constituitur talis per formam.

3° Si propositiones omnes vel una saltem falsae sint, et forma adsit, argumentatio dicitur bona ratione formae sed peccare in materia. Atque adeo conclusio erit recta sed falsa.

4° Actus apprehensivus, quo mens percipit nexum inter praemissas et conclusionem, est iudicium distinctum ab illo, quo percipit conclusionem, et est causa illius. Nam ratio, cur intellectus affirmat conclusionem uti veram, est, quia videt nexum necessarium ipsius cum praemissis. Unde in hoc iudicio habetur velut communicatio lucis, quae a praemissis ad conclusionem transeat, ad eam uti veram perspicendam.

5° Forma dicenda est *bona*, seu *recta*, vel *mala* seu potius *nulla*, non autem *vera* vel *falsa*, quia ipsa non est propositio quaedam, sed tantum recta propositionum structura. Et consequenter non est distinguenda: sed vel concedenda, cum adest, vel neganda, cum ipsa deest.

Quocirca si forte deducatur ex praemissis conclusio quaedam aequivoca, ipsa distinguenda erit, et secundum unum sensum *conceditur consequentia*, quatenus secundum illum reapse fluit ex praemissis; et secundum alterum *negatur consequentia*, quia non sequitur ex praemissis. Clarum huius rei exemplum affert eximius Doctor Suarez. Ipse (1) ad hoc argumentum: «Actus, quo Deus dicitur volens creaturas, est denominatio non necessaria sed libera. Ergo est aliquid reale non necessarium sed liberum». Ita reponit «respondetur *distinguendo consequens*: scilicet est aliquid reale non necessarium quoad esse, *negatur consequentia*; non necessarium quoad terminationem, vel causalitatem (i. e. quatenus a Deo poterat creari vel non): sic *conceditur consequentia* ».

129. Scholion. — De conditionibus ad syllogismum requisitis. — Praeter regulas ac leges, quibus in se structura syllogismi regitur, de quibus mox dicendum, conditio-

(1) In *Metaph. Disp. XXX, s. 11, n. 46.*

nes quaedam recensendae sunt, quae praerequiruntur ad ipsum conficiendum.

1° *Praesupponit cognitionem subiecti ac praedicali.* — *Subiectum* praenosci debet actu, quum non possit de eo quaestio institui, nisi actu mente versetur. Item sciendum est *quid sit*, saltem *quid nominis* i. e. quid significet vocabulum, quo effertur. Et hoc sufficit, si inquirendum erit, quatenam sit propria eius essentia; si vero inquiretur quaedam eius affectio, quae ex essentia sequatur, praenosci debet *quid rei*, i. e. quatenam sit eius essentia. Demum sciendum est, *an sit*, nempe quod existat vel quod existere possit. Nam de re impossibili nihil quaeri potest. De *praedicato* praenoscendum est tantum *quid sit* saltem *quid nominis*, et nullo modo requiritur, ut sciamus *quod sit*, quia hoc est praecise quod quaeritur, quum ratiocinium instituitur, nempe: *num praedicatum insit subiecto*. Atqui totum esse praedicali est inesse subiecto. Ergo si sciremus de praedicato *quod sit*, iam nota esset conclusio, antequam fieret ratiocinium.

2° *Syllogismus praesupponit cognitionem praemissarum.* — Praemissae enim eae sunt, quae debent lucem affundere conclusioni, ut intellectus eius veritatem apprehendat. Porro nequeunt ipsae hanc lucem praestare, nisi iam antea ipsam in se monstraverint intellectui, seu nisi iam cognitae ab eo fuerint. Ergo sicut nequit fieri iudicium, nisi praecognoscantur subiectum ac praedicatum, ita nec ullus fieri potest syllogismus, nisi praecognoscantur praemissae.

3° *Omnis syllogismus incipit a principiis quibusdam indemonstrabilibus et immediate veris* — Nam omnis motus debet incipere ab aliquo immobili. Syllogismus autem est aliquis motus intellectivus, qui ab aliquo principio incipit, statuto in praemissis, ut perveniat ad cognitionem veritatis conclusionis. Ergo incipiat oportet ab aliquo, quod sit immediate verum, nec indigeat alio syllogismo, quo demonstretur. Item omne corpus opacum illuminari debet ab aliquo, quod sit de se lucidum; si enim omne corpus deberet ab alio illuminari, nulla daretur lux. Iamvero praemissae debent illuminare conclusionem ad eius veritatem ostendendam. Debent igitur in se illam lucem possidere, seu esse imme-

diatē nobis notae uti verae. Unde omnis cognitio mediata, quae habetur per syllogismum, reducitur ad aliquam immediatam.

4° *Ergo non omnia principia demonstranda sunt.* ---

Hoc assertum sicut est conclusio prioris, ita necessaria conditio est, ut syllogismus aliquis institui valeat. Si enim omne principium esset demonstrandum, nullum assumi posset uti primum ad incipiendum syllogismum. Quare qui hoc assertum denegaret, omnem possibilitatem adimeret ratiocinandi. Et idcirco ipsum tam certum dicendum est, quam ratum exploratumque omnibus est, hominem posse ratiocinari, quemadmodum iugiter omnes ratiocinantur.

Quaenam autem sint principia et propter quam intrinsecam rationem ipsa debeant uti certa adstrui, in logica critica demonstrabitur. Praestat interim finem imponere hoc Aristotelis testimonio (1), in quo ipse totam doctrinam de valore syllogismi ac de principiis, quibus innititur, paucis complectitur.

« Demonstrationem vero dico syllogismum, qui scire facit. Dico autem *syllogismum*, qui scire facit, secundum quem, quia ipsum habemus, rem scimus. Si igitur et *τό* scire, quale quid illud esse posuimus; necesse est scientiam quoque demonstrativam esse et ex veris, et primis, et immediatis et notioribus, et prioribus et causis conclusionis. Nam syllogismus quidem erit etiam absque talibus; at demonstratio non erit; neque enim pariet scientiam. Vera ergo oportet esse, quoniam non ens scire non possumus; ut diametrum esse *costae* commensurabilem. Ex primis autem non ultra demonstrandis, quod *aliquis ea* non sciet, nisi habeat demonstrationem ipsorum. Nam *τό* scire est eorum, quorum est demonstratio non secundum accidens, demonstrationem habere. Causas vero etiam esse oportet, et notiora, et priora. Causa quidem, quod tunc *unumquodque* scimus, cum illius causam cognoscimus; et priora, siquidem causas *esse oportet*, et prius cognita, non tantum alio illo modo, *quod significetur* intelligendo, sed etiam illo, quod res sit, sciendo. Priora autem et notiora dupliciter dicuntur. Non enim idem est, natura prius, et respectu ad nos prius; neque, notius *simpliciter*, et nobis notius. Dico autem respectu ad nos quidem priora et notiora, quae sensui propria sunt; simpliciter autem priora et notiora, quae *a sensu absunt* longius ».

(1) *Post Anal.* I, I, n. II.

ARTICULUS III.

DE REGULIS SYLLOGISMI.

130. Antequam de singulis argumentationis speciebus agendum aggrediamur, opus est prius, quasdam recensere regulas omni argumentationi communes, quibus clare innoscit, rectam in ea adesse consequentiam seu formam.

Regula communissima est ea, quae *de continenti et contento* vocari solet, et ita effertur: *Necesse est, ut una praemissarum conclusionem contineat, altera conclusionem in ea contineri declaret.* De qua merito Leibnitiuss ait (1) « universam doctrinam de syllogismo ex regula de continenti et contento demonstrari posse ». Ipsa enim revera fundamentum, cui veritas syllogismi innititur, dici potest. Sufficit ipsam per exemplum explicare.

Demonstranda est haec conclusio: *Omnis homo est substantia*: sumatur terminus medius: *animal*; hinc efformatur una praemissarum, affirmando praedicatum conclusionis ei convenire, et dicitur: *omne animal est substantia*: et hoc significat *una praemissarum conclusionem contineat*. Postea sumitur subiectum conclusionis, et ostenditur ipsi convenire ille terminus medius, seu esse inferius quoddam istius termini, in quo continetur, et dicitur: *omnis homo est animal*: et hoc significat: *altera conclusionem in ea contineri declaret.* — Iamvero rem intelligenti patet, hoc principium geminum esse dicto *de omni*, dicto *de nullo*. Et sane primum potest ita enunciari: *quidquid est sub contento est sub continente*: vel *Quod includit in se continens, includit contentum*. Alterum ita: *Quod a se excludit continens, excludit contentum*. Quare istae formulae non re, sed voce tantum differunt.

131. Ex hoc principio, tamquam eius conclusiones, seu particulares applicationes, quaedam aliae fiunt regulae,

(1) N. Ess. L. IV, c. 7.

quarum praecipuas meminisse iuvat. Has vero ut facilius intelligas, hoc semper prae oculis habeas oportet. Uti ex principio nuper relato apparet, in omni argumentatione praemissae seu antecedens considerata sunt veluti totum quoddam universale, et conclusio est veluti eius pars inferior. Istaе regulae vocantur etiam de *consequenti*, vel de *recta consequentia*; quum eo spectant, ut rectitudo consequentiae servetur.

I. *Ex antecedente vero non sequitur nisi verum; ex falso tum verum tum falsum sequitur.* — Nam antecedens est totum, consequens eius pars. Atqui totum non potest esse verum, nisi omnes eius partes verae sint; sicut enim bonum ex integra causa, ita et verum. Ergo ex vero nihil falsum sequi potest. At totum falsum habere potest partes veras; sicut malum ex quocumque defectu, ita aliquid potest esse falsum secundum aliquam partem, et verum iuxta alias. Ergo ex falso tum verum tum falsum sequi potest.

II. *Ex impossibili quodlibet*: — i. e. tum verum tum falsum, tum possibile tum impossibile, tum necessarium tum contingens sequi potest. Nam impossibile est aliquid falsum imo etiam repugnans.

III. *Ex necessario non nisi necessarium sequitur, ex contingenti tum necessarium tum contingens.* — Ratio eadem est, quia quod dicitur de vero, etiam de necessario valet. Scilicet ut aliquid sit necessarium omnia, quae in eo continentur, necessaria sint oportet: quoad contingens vero hoc non requiritur. Ergo idem ac prius.

IV. *Quicquid stat cum antecedente, stat etiam cum consequente, non tamen e converso.* — Haec reddit in I: quod enim stat cum antecedente, efformat cum eo aliquid verum, ergo etiam cum consequente debet aliquid verum constituere; secus, si faceret cum consequente falsum, ex vero antecedenti falsum consequens sequeretur. At non e converso, quia quod est verum cum consequente, potest ex falso antecedente sequi.

V. Et ideo ratione oppositi: — *Quicquid repugnat consequenti, repugnat quoque antecedenti, sed non e converso*: videlicet quod reddit consequens falsum, reddit etiam ante-

cedens falsum, quia falsum non potest sequi ex vero. At non e converso, semper eandem ob rationem.

VI. Ex quo, uti corollarium, sequitur effatum illud, quod tam celebre apud logicos evasit. — *Ex contradictorio consequentis infertur contradictorium antecedentis, quum bona est consequentia.* — Etenim contradictorium consequentis ei repugnat. Atqui quod repugnat consequenti, repugnat antecedenti. — Adverte illa verba: *quum bona est consequentia*, subintelligenda esse in omnibus regulis, est enim prima et absoluta conditio.

VII. *Ex quocumque sequitur antecedens, sequitur consequens.* — Ex quocumque enim sequitur totum, et pars eius inferior sequitur. Atqui consequens est pars inferior antecedentis. Ergo.

VIII. *Quicquid sequitur ex consequente, sequitur ex antecedente:* — quia quod sequitur ex parte inferiori, sequitur etiam ex toto superiori, in quo pars illa invenitur.

ARTICULUS IV.

DE LEGIBUS SYLLOGISMI

132. Regulae modo recensitae, et aliae iis similes, sunt veluti normae generales, quibus mens adiuvatur ad recte inferendum, seu rite applicandum principium illud fundamentale, in quo tota vis syllogismi innititur. Solent tamen logici alias recensere regulas seu leges, quae ipsam respiciunt materiam syllogismi, sive proximam sive remotam, ut eadem rite disponatur, iuxta applicationem illius principii fundamentalis.

Recentiores nonnulli eas vellent tamquam inutiles transmittere; at immerito omnino. Verum quidem est, ipsas non esse nova principia, quae syllogismi structuram constituent, at certe normas praebent, quibus materia recte disponitur, iuxta fundamentale principium, ad rite inferendum, et simul praecavent, ne in vitia incidamus, quae latenter irreperere possint contra rectam illam dispositionem. Quapropter magnum emolumentum tyronibus praesertim afferre valent.

Octo huiusmodi leges recensentur, quae his continentur versibus. Ex eis *quatuor* priores respiciunt materiam remotam, seu rectum usum terminorum, et *quatuor* posteriores materiam proximam, seu rectum usum enunciationum.

I. Tum re tum sensu triplex modo terminus esto.

II. Aequae ac praemissae extendat conclusio voces.

III. Nunquam contineat medium conclusio oportet.

IV. Aut semel aut iterum medius generaliter esto.

V. Ambae affirmantes nequeunt generare negantem.

VI. Utraque si praemissa neget, nihil inde sequetur.

VII. Peiorem sequitur semper conclusio partem.

VIII. Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.

Iuvat eas breviter explanare.

I^a lex statuit, quod termini syllogismi debent esse tres tum *materialiter* tum *formaliter*. Haec lex praecipua omnium est et prorsus evidens, quia immediate ex ipsa syllogismi natura fluit, et cum principio identitatis et discrepantiae intime connexa est, uti patet.

Quare peccari potest contra hanc regulam:

1° Quum terminus aequivoce usurpatur secundum diversas significationes quas habet; uti si quis dicat: « Omnis leo est animal; Sed haec statua est leo; Ergo haec statua est animal » (1).

2° Quum idem terminus primo sumitur secundum suppositionem materiale, deinde secundum formalem, ut: « Cicero est vox trium syllabarum; Cicero est orator eloquentissimus; Ergo vox trium syllabarum est orator eloquentissimus ».

3° Quum a suppositione logica fit transitus ad realem, ut si dicas: « Genus humanum est idea universalis; Adam fuit parens generis humani; Ergo Adam fuit parens ideae universalis ».

II^a lex vetat, ne extrema sibi vindicent in conclusione extensionem maiorem, quam in praemissis: quod accidit, quum terminus, qui in praemissis non fuit distributive acceptus, distributive accipitur in conclusione. Ratio patet: si in praemissis unum extremorum particulare est, una tantum pars extensionis eius cum medio termino est identica; ergo

(1) Cfr. Tongiorgi, l. c. L. III, c. I, a. 5, 6. Utimur hic libere animadversionibus et exemplis, quae apud eum reperiuntur, quia magnae utilitatis tyronibus esse queunt.

concludas oportet, non secundum totam extensionem, sed secundum unam partem extremum hoc cum altero identicum esse: secus non idem servatur terminus, qui proinde evadit duplex. Et praeterea conclusio plus contineret, quam ex praemissis consequatur, quod est contra naturam syllogismi.

Quandoque tamen videtur syllogismus recte concludere, sed hoc per accidens, ratione materiae, ita in hoc exemplo: « Animal est sensitivum; Lapis non est animal; Ergo lapis *non est sensitivus* ». Secunda haec conclusio est vera per accidens; sed quam sit absona consequentia, clare patebit mutata materia; v. g. si loco termini, *sensitivum*, quis posuerit *substantiam*, *corpus*, *ens* etc.

III^a lex patet ex ipsa syllogismi ratione. In conclusione enim debet poni illud iudicium, quod erat in quaestione. Terminus medius autem erat tantummodo via, quae ad ipsum ducere oportebat, mediantibus praemissis. Ergo.

IV^a lex iubet, terminum medium saltem semel universaliter distribuendum esse. Nam secus posset ipse duplex evadere, quum una vice secundum unam partem, altera secundum aliam sumi posset, seu posset duas easque diversas extensionis suae partes exhibere, atque adeo termini essent quatuor, et ipsa iudicii natura pessumdaretur. Dixi: *posset evadere duplex*; at si sumitur bis secundum eandem partem seu formalitatem, esset unus atque adeo syllogismus bonus, sed per accidens seu ratione materiae, non autem per se ac necessario.

In hoc exemplo: « Lupus est animal; Agnus est animal; Ergo agnus est lupus », medius terminus, *animal* sumitur bis particulariter; in hoc autem: « *Omne animal terrestre* fuit conditum die sexto; Canis meus est *animal terrestre*; Ergo fuit conditus die sexto »; medius terminus, *animal terrestre*, sumitur quidem distributive in maiori, sed non complete, nempe non pro *omnibus individuis*.

Postremo in hoc: « *Omnes partes mundi* aequant totum mundum; Sed Europa est *pars mundi*; Ergo aequat totum mundum, medius terminus in maiori sumitur collective, non distributive.

Quae sequuntur ad propositiones spectant.

V^a lex patet ex ipso principio discrepantiae, vel dicto *de nullo*, non indiget igitur ulla explicatione.

VI^a lex ex eo eruitur, quia tunc nullum syllogismi principium applicari potest, uti diximus in n. 123. Adverte tamen, quandoque duas praemissas esse negativas, sed altera earum aequivalet affirmativae, quod praesertim accidit, quum terminus medius sit propositio negativa. Ita e. g. "*Qui non student, non evadunt doctores. Atqui quidam discipuli non student. Ergo non evadunt doctores.*" Terminus medius est: *qui non student*; quare minor aequivalet huic: "*quidam discipuli sunt ii, qui non student*" quae est affirmativa. Nam particula negans se tenet ex parte praedicati, quum spectet ad terminum medium.

VII^a lex duo praecipit: nimirum a) si una praemissa est negativa, et conclusio negativa sit oportet, uti patet ex dicto de nullo: — b) si una praemissa est particularis, conclusio quoque particularis esse debet. Nam hoc in casu aut ambae praemissae sunt affirmantes, et tunc extrema sunt particularia, quum in eis unus habeatur terminus universalis, nempe subiectum propositionis universalis, qui debet esse necessario terminus medius, uti patet ex IV^a lege. Ergo extrema etiam in conclusione debent esse particularia et ideo conclusio est particularis. Aut alterutra negans, et tunc unum extremum universale est (i. e. praedicatum negantis), alterum particulare. Atqui quum conclusio debeat esse negativa, extremum universale in ea erit praedicatum. Ergo extremum particulare erit subiectum, et ideo conclusio particularis.

VIII^a lex statuit, non posse ex duabus praemissis particularibus ullam inferri consequentiam; quia vel in iis terminus sumitur bis particulariter, contra IV reg., vel in conclusione termini latius patent, contra II reg. Re quidem vera istiusmodi praemissae vel erunt ambae affirmantes, vel altera affirmans altera negans. Si primum, omnes termini erunt particulares et ideo medius terminus bis particulariter sumitur. Si alterum, unus terminus erit universalis (i. e. praedicatum negantis), qui debet esse terminus medius: ergo extrema erunt ambo particularia. Atqui in conclusione, quum ea esse debeat negativa, praedicatum erit universale. Ergo termini in conclusione latius patent.

133. *Nota.* — Quandoque syllogismus recte concludit,

quum contra unam alteramve regulam peccare videatur, ut iam innuimus. At hoc accidit vel per accidens et ratione materiae, vel quia tantum apparenter vitium adesse videtur. Et ideo ad utrumlibet attendendum est, ut appareat, cur revera syllogismus probet. Ex adverso quandoque videtur contra nullam legem peccare, et nihilominus falsus est.

Iuvat doctrinam hucusque expositam per exempla patefacere.

1° Hic syllogismus: « Omne animal rationale est *homo*; *Aliquis homo agit irrationabiliter*; Ergo aliquod animal rationale agit irrationabiliter », rite videtur concludere, et tamen medius terminus *homo* sumitur bis particulariter contra legem IV^{am}.

Respondeo: concludit per accidens; nimirum non vi formae sed materiae; quia animal rationale aequè patet ac homo, quia animal rationale est definitio *adaequata*. Quod non concludat vi formae patebit, si materiam mutaveris, v. g. in hunc modum: « Omne animal rationale est vivens; Aliquod vivens caret ratione; Ergo aliquod animal rationale caret ratione ».

2° In sequenti syllogismo evidenter concludente, binae praemissae sunt negativae: « Quod non est compositum non est divisibile; Anima humana non est composita; Ergo anima humana non est divisibilis ».

Resp. Medius terminus in hoc syllogismo hic est: *quod non est compositum*, qui, ut vides, negationem continet. Debet autem idem medius terminus in utraque inveniri praemissa. Sed hic medius terminus negativus non invenietur in minori allati argumenti, nisi ea sic exponatur: « Anima humana est aliquid *quod non est compositum* ». Quare minor allati argumenti est affirmativa.

3° In sequenti ratiocinio maius extremum latius patet in conclusione, quam in praemissis, et nihilominus consequentia negari nequit. « Solus Deus est aeternus; Mundus non est Deus; Ergo mundus non est aeternus ».

Resp. Propositio maior est exclusiva: aequivalet ergo duabus, quarum altera affirmans est, altera negans. Sed argumenti allati vis in negante propositione constituitur. Sic ergo sunt exponendae praemissae: « Omne quod non est Deus, non est aeternum; Mundus est aliquid, quod non est Deus; Ergo mundus non est aeternus ».

Maior itaque, etsi affirmans videatur, re tamen est negativa, ut conclusio, adeoque extremum maius non latius in hac quam in illa accipitur. Minor vero, quae videbatur negans, est revera affirmans.

4° Sit iste syllogismus: « *Tullius patriam servavit*; Tullius mittitur in exilium; Ergo qui patriam servavit mittitur in exilium ». Esne recta conclusio isthaec? *Resp.* Est recta, quia medius terminus, *Tullius*, cum sit singularis, sumitur semper se-

cundum totam extensionem, adeoque aequivalet universali, uti clarius patebit in syllogismo expositorio.

5° In hoc qui sequitur, habes binas praemissas particulares; non tamen videtur abesse consequentia. « Aliquis homo est medicus; Aliquis medicus est Galenus; Ergo aliquis homo est Galenus ». *Resp.* Concludit per accidens, ut patet mutata materia sic: « Aliquis homo est animal; Aliquod animal est Bucephalus; Ergo aliquis homo est Bucephalus ».

6° Idem dicendum de hoc alio: « Quaedam animantes sunt quadrupedes; Quaedam quadrupedes sunt ruminantes; Ergo quaedam animantes sunt ruminantes », qui vi formae non magis concludit, quam iste: « Quaedam animantes sunt pulchrae; Quaedam pulchra sunt palatia; Ergo quaedam animantes sunt palatia ». Sed primus concludit ratione materiae: nam quemadmodum dicis: *quaedam animantes sunt quadrupedes*, ita dicere potes: *omnes quadrupedes sunt animantes*. Huiusmodi syllogismi, qui conversione aliqua egent aut aliquo alio artificio, ut ad legitimam formam revocentur, *cryptici* a Wolfio nuncupantur.

7° De sequenti quid dicendum? « Aliquis apostolus est Iudas; Aliquis proditor est Iudas; Ergo aliquis apostolus est proditor ». *Resp.* Est syllogismus expositorius, in quo legitima est quandoque conclusio ex duabus particularibus, ut infra dicetur.

8° Ratiocinandi modus qui sequitur, aliique multi huic similes, frequentissimi sunt apud mathematicos, et tamen ex duabus praemissis particularibus constare videntur. « Quidam numeri simul additi aequant numerum 16; Quidam numeri simul multiplicati aequant numerum 16; Ergo quidam numeri simul additi aequant quosdam numeros simul multiplicatos ».

Resp. In hoc et similibus deest maior, quae hoc principio continetur: *quae sunt aequalia uni tertio sunt aequalia inter se*.

Quare syllogismus integer sic construitur: « Quae sunt aequalia uni tertio sunt aequalia inter se; Sed quidam numeri simul additi, et quidam numeri simul multiplicati sunt aequales uni tertio, nempe numero 16; Ergo quidam numeri simul additi, et quidam numeri simul multiplicati sunt aequales inter se ».

ARTICULUS V.

DE FIGURIS ET MODIS SYLLOGISMI

134. Ea omnia, quae de regulis ac legibus syllogismi dicta sunt, sufficere viderentur, ut recta ratiocinatio facile institui posset. Nihilominus Aristoteles aliam addit tractationem de figuris ac modis (1); in qua brevibus formulis

(1) *Pr. Anal.* I. I, c. IV et sq.

modos omnes recensuit, iuxta quos legitima proponi rationatio queat. Ea merito a Galluppio (2) *ratiocinii algebra* appellata fuit, ac semper magno in pretio a veteribus habita.

Quantum utilitatis ipsa afferat, nemo est, qui non videat, si praesertim recogitet, quot fallaciae tam saepe in argumentationibus immisceri soleant. Nec verum quis sibi progressum polliceri poterit in scientiis omnibus, praesertim in philosophia ac mathesi, si rectos syllogismi modos a falsis accurate discernere non noverit. Haec praeterea tractatio multum iuvat et ad mentis rectitudinem et ad criticae sagacitatem sibi comparandam, ita ut statim quis errorem ac fallaciam deprehendere queat, vel in suis vel in alienis argumentationibus.

Immerito igitur Lockius et post eum moderni plerique, praesertim XVIII labente saeculo, eam despectui habuerunt. Nihilominus et illud affirmandum est, quod Leibnitius asseruit (3), videlicet in hac quasi universali mathesi «artem quandam infallibilitatis contineri, si quis tamen et sciat et possit illa recte uti, quod utique non semper licet».

Iamvero ut ratio huius tractationis perspiciatur, recolendum est, artem syllogismi contineri in comparatione extremorum cum termino medio, ut eorum inter se identitas vel discrepantia eluceat. Sed per se indifferentis est, quemnam locum terminus medius occupet in praemissis, utrum nempe subiecti vel praedicati. Quare recensendo ac determinando hos diversos locos, diversa enascitur syllogismi figura.

Figura syllogismi respicit aptam terminorum inter se coordinationem, et definitur *medii termini cum extremis apta ad concludendum dispositio*. Quare tot sunt figurae, quot sunt modi, quibus medius terminus in praemissis cum extremis componi potest, qui tres esse possunt.

Nam vel 1° medius terminus est subiectum in maiori, praedicatum in minori; et habetur 1^a figura.

Vel 2° est in utraque praedicatum; et habetur 2^a figura.

Vel 3° est in utraque subiectum; et habetur 3^a figura.

Addi solet etiam 4^a figura, quae *galenica* nuncupatur, quia uti fertur, a Galeno prioribus addita fuit. Ea est, in qua medius terminus est praedicatum in maiori et subiectum in minori. Ipsa autem a veteribus despecta fuit, quum in primam redeat, et appellari possit 1^a figura indirecta. Quia

(J) *Lez. di Log. e Metaf* L. 41.

(3) *Cfr. Artem cogitandi*, p. III, c. 8.

in ista revera ponitur maior loco minoris, et minor loco maioris. Addendum tamen est, ipsam magno usui esse in disputationibus.

135. **Regulae figurarum.** — Extant pro singulis figuris leges quaedam, quae huc spectant, ut facilius tum principia fundamentalia, tum leges syllogismi rite applicentur. Quare :

I. pro prima figura :

Sit minor affirmans, maior vero generalis.

Ratio est, quia si minor negans esset, quum etiam conclusio negans esse deberet, eius praedicatum esset universale. Atqui hoc praedicatum in praemissis erat praedicatum maioris, quae debuisset esse affirmans; ergo peccaret contra 2^{am} reg. Igitur *sit minor affirmans.*

Rursus medius terminus in maiori universalis esse debet, ex 4^a reg., quia in minori est particularis, quum sit praedicatum propositionis affirmantis; sed in maiori ipse est subiectum. Sit igitur *maior generalis* i. e. universalis.

II. Pro secunda :

Una negans esto, nec maior sit specialis.

Quia medius terminus est semper praedicatum. Atqui saltem semel debet esse universalis, praedicatum vero affirmantis est particulare. Ergo *una negans esto.* Sed tunc etiam conclusio erit negans, et ideo eius praedicatum universale. Atqui ipsum erat subiectum maioris. Ergo *maior sit universalis.*

III. Pro tertia :

Sit minor affirmans, conclusio particularis.

Minor sit affirmans ob eandem rationem ac in prima figura. Conclusio vero particularis esse debet, quia eius subiectum erat praedicatum minoris, et ideo particulare.

Pro quarta inutilis est regula, quia sufficit eam ad primam reducere; nihilominus iuvat haec advertere. — a) *Maior si affirmans est, esto minor generalis;* quia secus medius terminus nunquam esset universalis. — b) *Si minor affirmat, conclusio sit specialis,* quia eius subiectum erat praedicatum minoris, atque adeo particulare. — c) *Si una negativa, maior generalis postulat esse.* Quare tunc conclusio debet

esse negativa et eius praedicatum universale. Sed ipsum erat subiectum maioris. Ergo.

136. **Modus** syllogismi est: *praemissarum ad concludendum apta secundum quantitatem et qualitatem dispositio*. *Quantitas*, uti constat, respicit universalitatem vel particularitatem propositionum; *qualitas* affirmationem vel negationem.

Quare inspecta *qualitate*, *quatuor* modi haberi possunt: praemissae enim vel sunt ambae affirmantes, vel ambae negantes, vel maior affirmans, minor negans, vel e converso. Sed unusquisque ex istis, inspecta *quantitate*, iterum in quatuor dispescitur. Possunt esse praemissae vel ambae universales, vel ambae particulares, vel maior universalis, minor particularis, vel e converso.

Quocirca in unaquaque figura 16 modi possibiles sunt, et facta multiplicatione cum numero figurarum 64 evadunt.

Huiusmodi diversae praemissae in unaquaque figura hac tabula exhiberi possunt:

<i>a a</i>	<i>e a</i>	<i>i a</i>	<i>o a</i>
<i>a e</i>	<i>e e</i>	<i>i e</i>	<i>o e</i>
<i>a i</i>	<i>e i</i>	<i>i i</i>	<i>o i</i>
<i>a o</i>	<i>e o</i>	<i>i o</i>	<i>o o</i>

At consideratis legibus syllogismi communibus, quae prohibent, ne utraque praemissa sit negativa aut particularis, nonnisi octo modi apti ad concludendum inveniuntur.

<i>a a</i>	<i>e a</i>	<i>i a</i>	<i>o a</i>
<i>a e</i>	—	—	—
<i>a i</i>	<i>e i</i>	—	—
<i>a o</i>	—	—	—

Novendecim modi utiles. — Sed et ex istis octo modis quidam in singulis figuris reiiciendi sunt, quia peccant contra propriam uniuscuiusque figurae regulam, vel saltem contra hanc communem legem: *Peiorem sequitur semper conclusio partem*. Quare fit ut tantum novendecim modi utiles reperiantur, ex quibus quatuor ad primam figuram spectant, quinque ad figuram Galenicam, quatuor ad secundam et sex ad tertiam.

Quod hoc conspectu declarari potest:

In I figura legitimus est praemissarum modus

<i>a</i>	<i>a</i>	cum	conclusionem	<i>a</i>
<i>a</i>	<i>i</i>	»	»	<i>i</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	»	»	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>i</i>	»	»	<i>o</i>

In II figura legitimus est praemissarum modus

<i>a</i>	<i>e</i>	cum	conclusionem	<i>e</i>
<i>a</i>	<i>o</i>	»	»	<i>o</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	»	»	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>i</i>	»	»	<i>o</i>

In III figura legitimus est praemissarum modus

<i>a</i>	<i>a</i>	cum	conclusionem	<i>i</i>
<i>a</i>	<i>i</i>	»	»	<i>i</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	»	»	<i>o</i>
<i>e</i>	<i>i</i>	»	»	<i>o</i>
<i>i</i>	<i>a</i>	»	»	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>a</i>	»	»	<i>o</i>

In figura Galenica legitimus est praemissarum modus

<i>a</i>	<i>a</i>	cum	conclusionem	<i>i</i>
<i>a</i>	<i>e</i>	»	»	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	»	»	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>i</i>	»	»	<i>o</i>
<i>i</i>	<i>a</i>	»	»	<i>i</i>

137. Versiculi quidam memoriales, vetere usu recepti; novendecim hos modos singularum vocum vocalibus indicatos exhibent.

(1 F.) Barbara, Celarent, Darii, Ferio. (F. Gal.) Baraliopton.

Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesomorum.

(2. F.) Cesare, Camestres, Festino, Baroco. (3. F.)

Darapti.

Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.

Nota I: — In his versiculis unamquamque vocem designare modum syllogismi recte concludentis. Quantitas autem et qualitas singularum propositionum denotantur tribus vocalibus totidem syllabarum; quibus dictiones constant (quae

in quibusdam redundant metri gratia additae sunt), secundum versus iam explicatos: « Asserit A... etc. ». — Prima autem vocalis denotat praemissam maiorem, altera minorem, tertia conclusionem.

Nota II: — In his dictionibus non modo vocalium sed et consonantium rationem habendam esse. — Consonantes enim indicant, quomodo peragenda sit reductio syllogismorum imperfectorum ad perfectos, ut inferius dicemus. Syllogismi autem perfecti solum primi quatuor modi sunt (qui et directi dicuntur, quia in eorum conclusione maius extremum praedicatur); reliqui omnes sunt imperfecti; non quod non probent, sed quia ut appareat, eos probare, reducendi sunt ad perfectos.

In his versiculis modi figurae Galenicae ita significantur, ut vocalis prima indicet praemissarum minorem, altera maiorem. Si quis tamen sicut in reliquis figuris, ita etiam in Galenica maiorem vult ponere primo loco, hos versus habebit.

Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralip
Calemes, Dimatis, Fesapo, Fresisomorum
Cesare etc.

Vel ut alii volunt:

Barbara, Celarent, primae Darii Ferioque.
Cesare, Camestres, Festino, Baroco secundae.
Tertia grande sonans recitat, Darapti, Felapton,
Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison. Quartae
Sunt Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Ferison.

Quae res per exempla ita declarari potest.

BAMALIP
a Omne vivens est substantia
a Omnis substantia est ens
i Aliquod ens est vivens

CALEMES.
a Omne animal est vivens
e Nullum vivens est petra
e Nulla petra est animal

BARALIPTON.
a Omnis substantia est ens
a Omne vivens est substantia
i Aliquod ens est vivens

CELANTES.
e Nullum vivens est petra
a Omne animal est vivens
e Nulla petra est animal

DIMATIS.

- i* Aliquod vivens est animal
a Omne animal est substantia
i Aliqua substantia est vivens.

FESAPO

- e* Nulla petra est vivens
a Omne vivens est substantia
o Aliqua substantia non est petra

FRESINON

- e* Nullus homo est petra
i Aliqua petra est substantia
o Aliqua substantia non est homo

DABITIS.

- ā* Omne animal est substantia
i Aliquod vivens est animal
i Aliqua substantia est vivens.

FAPESMO.

- a* Omne vivens est substantia
e Nulla petra est vivens
o Aliqua substantia non est petra.

FRISESOMORUM.

- i* Aliqua petra est substantia
e Nullus homo est petra
o Aliqua substantia non est homo.

Circumferuntur quoque versus graeci

- Fig. 1^a *a* Γράμματα, ἔγραφε, γραφίδι, τεχνικός,
 Fig. 1^a *b* Γράμμασιν, ἔταξε, χάρισι, παρθένος, ἱερὸν,
 Fig. 2^a Ἐγραφε, κάτεχε, μέτριον, ἄχολον,
 Fig. 3^a Ἄπασι, σθεναρὸς, ἰσάνικς, ἀσπίδι, ὀμαλός, φέριστος.

Exempla, secundum singulos modos composita, rem, de qua praeceptum est, clare illustrabunt.

I. Modi primae figurae:

- 1 *a* *Bar* Omne animal est vivens
a *ba* Omnis homo est animal
a *ra* Omnis homo est vivens.
 2 *a* Omnis homo est bipes
e Nulla avis est homo
e Nulla avis est bipes (contra reg. 2).
 3 *a* *Da* Omne quod movetur ab alio movetur
i *ri* Terra movetur
i *i* Terra ab alio movetur
 4 *a* Omnis homo habet animam
o Aliquod animal non est homo
o Aliquod animal non habet animam (contra reg. 2)
 5 *e* *Ce* Nullus homo est sine intellectu
a *la* Omnis italicus est homo
e *rent* Nullus italicus est sine intellectu.
 6 *e* Nullus homo est petra
e Nullus asinus est homo
a Omnis asinus est petra (contra reg. 6)

- 7 *e* *Fe* Nullus homo est irrationalis
i *ri* Aliquod animal est homo
o *o* Aliquod animal non est irrationale.
8 *e* Nulla planta est sensibilis
o Aliqua petra non est planta
i Aliqua petra est sensibilis (contra reg. 6)
9 *i* Aliquis homo est albus
a Omnis Aethiops est homo
i Aliquis Aethiops est albus. (contra reg. 4)
10 *i* *e* *o* (Contra reg. 2)
11 *i* *i* *a* (Contra reg. 4)
12 *i* *o* *e* (Contra reg. 8)
13 *o* *a* *o* (Contra reg. 4)
14 *o* *e* *i* (Contra reg. 6)
15 *o* *i* *e* (Contra reg. 8)
16 *o* *o* *a* (Contra reg. 6. 8)
17 *a* *a* *i* (Continetur in Barbara)
18 *e* *a* *o* (Continetur in Celarent).

II. Modi figurae secundae.

- 1 *a* Omnis homo est bipes
a Omnis avis est bipes
a Omnis avis est homo (contra reg. 4)
2 *a* *Oa* Omne animal est sensitivum
e *me* Nulla arbor est animal
e *stres* Nulla arbor est sensitiva
3 *a* Omne sensitivum est vivens
i Aliqua quercus est vivens
i Aliqua quercus est sensitiva (contra reg. 4)
4 *a* *Ba* Omnis beatus est iustus
o *roc* Aliquis homo non est iustus
o *o* Aliquis homo non est beatus
5 *e* *Ces* Nullum animal est insensibile
a *a* Omnis lapis est insensibilis
e *re* Nullus lapis est animal
6 *e* Nulla planta est sensibilis
e Nulla petra est sensibilis.
a Omnis petra est planta (Contra reg. 6).
7 *e* *Fes* Nullus iustus est peccator
i *ti* Aliquis homo est peccator
o *no* Aliquis homo non est iustus.
8 *e* Nulla planta est animal
o Aliqua petra non est animal
i Aliqua petra est planta (Contra reg. 6)
9 *i*, *a*, *i*. (Contra reg. 4)
10 *i*, *e*, *o*. (Contra reg. 2)
11 *i*, *i*, *a*. (Contra reg. 8)
12 *i*, *o*, *e*. (Contra reg. 2. 8)
13 *o*, *a*, *o*. (Contra reg. 2)
14 *o*, *e*, *i*. (Contra reg. 6)
15 *o*, *i*, *e*. (Contra reg. 8)
16 *o*, *o*, *a*. (Contra reg. 6. 8)
17 *a*, *e*, *o*. (Continetur in Camestres)
18 *e*, *a*, *o*. (Continetur in Cesare)

III. Modi tertiae figurae.

- 1 *a* Omnis homo est intelligens
a Omnis homo est vivens
a Omne vivens est intelligens (contra reg. 2)
- 2 *a, e, e.* (Contra reg. 2)
- 3 *a Da* Omnis homo est intelligens
i tis Aliquis homo est vivens
i i Aliquod vivens est intelligens.
- 4 *a, o, o.* (Contra reg. 2)
- 5 *e, a, e.* (Contra reg. 2)
- 6 *e, e, a.* (Contra reg. 6)
- 7 *e Fe* Nullus homo est insensibilis.
i ris Aliquis homo est rudis
o on Aliquis rudis non est insensibilis.
- 8 *e* Nullus homo est quadrupes
o Aliquis homo non est avis
i Aliqua avis est quadrupes (Contra reg. 6)
- 9 *i Dis* Aliquis homo est sapiens
a am Omnis homo est intelligens
i is Aliquis intelligens est sapiens.
- 10 *i, e, o.* (Contra reg. 2)
- 11 *i, i, a.* (Contra reg. 8)
- 12 *i, o, e.* (Contra reg. 8)
- 13 *o Boc* Aliquis homo non est doctus
a ar Aliquis homo est risibilis
o do Aliquis risibilis non est doctus.
- 14 *o, e, i.* (Contra reg. 6)
- 15 *o, i, e.* (Contra reg. 8)
- 16 *o, o, a.* (Contra reg. 6. 8)
- 17 *a Da* Omnis homo est animal
a rap Omnis homo est bipes
i ti Aliquis bipes est animal
- 18 *e Fe* Nullus homo est irrationalis
a lap Omnis homo est vivens
o ton Aliquod vivens non est irrationale.

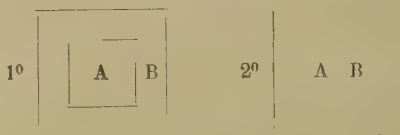
138. **Modorum utilium demonstratio.** — Omnes illos trium figurarum modos legitimos esse dicimus, in quibus antecedens verum esse non potest, quin etiam consequens vi antecedentis verum sit. Unde syllogizandi modus, in quo ex antecedente vero aliquid falsi sequitur, illegitimus erit. Ex iis vero, quae hactenus disputavimus, repeti possunt ea, quae ad diiudicandos modos legitimos requiruntur. Exploratis enim syllogismorum principiis, ex quibus iam traximus ter binas regulas, istas nunc sine ullo negotio ad tres syllogismi figuras adhibere possumus.

Sed haec res etiam figuris mathematicis declarari potest.
Figurae primae modus primus. (Barbara).

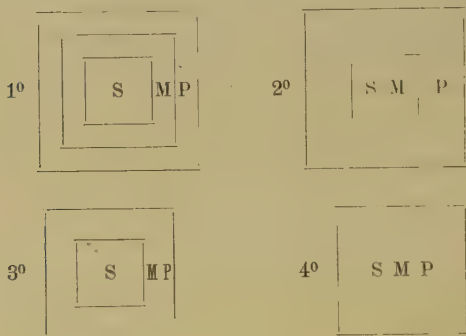
$$\begin{array}{c} M \ a \ P \\ S \ a \ M \\ \hline S \ a \ P \end{array}$$

Placet idem explicare sequentibus geometricis figuris.

Quum propositio universalis affirmativa hac duplici ratione se habere possit:

Iam praemissarum, quas posuimus, schema erit quadruplex.

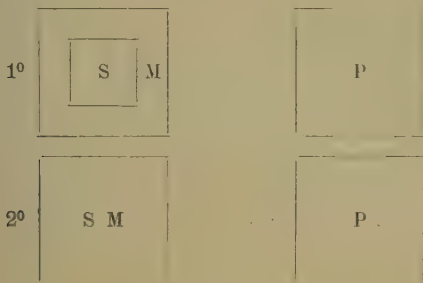

Semper igitur omni subiecto *S* praedicatum *P* convenire debet, quia totum *S* semper est in quadrato *P*.

Figurae primae modus secundus (Celarent):

$$\begin{array}{c} M \ e \ P \\ S \ a \ M \\ \hline S \ e \ P \end{array}$$

Cuius veritas in his evidens est:

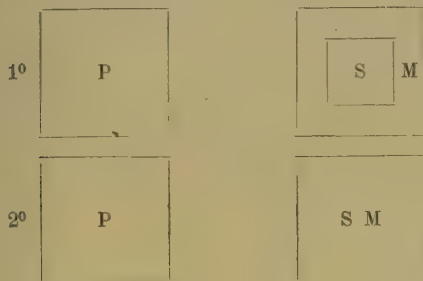

Atque ita deinceps.

Figurae secundae modus primus (Cesare).

$$\begin{array}{rcl}
 & P & e \ M \\
 & S & a \ M \\
 \hline
 & S & e \ P
 \end{array}$$

Cuius rei symbola duo sunt.

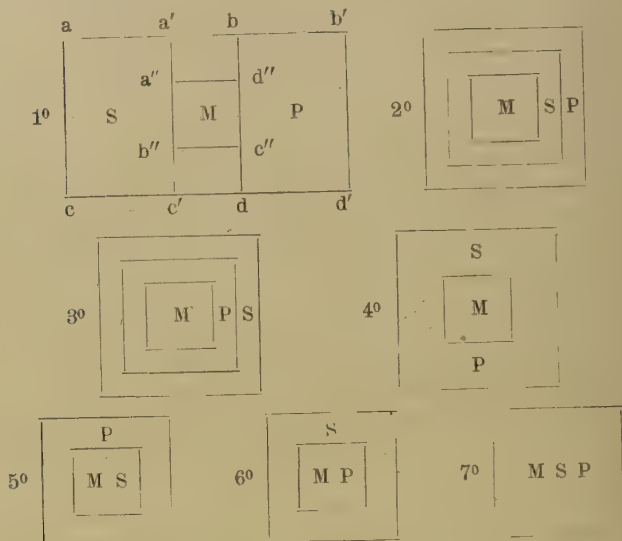

Et simili ratione in reliquis.

Figurae tertiae modus primus (Darapti).

$$\begin{array}{rcl}
 & M & e \ P \\
 & M & a \ S \\
 \hline
 & S & e \ P
 \end{array}$$

Cuius rei signa sunt.

Atque haec ad explicandam rem, de qua agitur, satis.

139. De modis perfectis. — Modi perfecti ii dicuntur, qui non modo rite concludunt, verum etiam ostendunt, clare et immediate in eis adesse consequentiam. Isti sunt modi primae figurae, quippe qui immediate ac directe innituntur in principiis logicis syllogismi. Et sane per syllogismum in *Barbara* ac *Darii* in maiori praedicatum conclusionis affirmatur continere in se medium terminum; e. g. *Omne animal est vivum*. In minori subiectum conclusionis affirmatur contineri vel universaliter (in *Barbara*), vel particulariter (in *Darii*) in medio termino, e. g. *omnis homo est animal*, vel *aliquis homo est animal*. Unde sequitur praedicatum conclusionis in se continere subiectum conclusionis, ideoque de eo affirmandum esse. *Ergo omnis homo est vivens*, vel *aliquis homo est vivens*. Et ita directe applicatur dictum de omni. Eadem ratione dictum de nullo applicatur in *Celarent* et *Ferio*.

140. De modis imperfectis. — Modi vero 2^{ae} et 3^{ae} figurae dicuntur a scholasticis, auctore ipso Aristotele, *imperfecti*: quia etsi rite concludant, non immediate tamen ac directe consequentiam ostendunt. Ratio est, quia Aristot. statuit uti principia syllogismi, *dictum de omni* et *dictum de nullo*. Atqui haec principia immediate ac directe applicari nequeunt nisi modis primae figurae, uti vidimus; ideoque isti tantum perfecti dicuntur. Alii vero modi non statim demonstrant, quomodo in illis innitantur principiis, sed ad hoc dignoscendum Aristoteles statuit, eos ad priores reducendos esse. Quae reductio duplex assignatur: *ostensiva*, et *ad impossibile*.

Iuvat tamen adnotare, hanc reductionem revera in usu practico fere nunquam adhiberi. Quia aliis figuris possunt semper applicari duo principia metaphysica, quae exposuimus n. 123. Et ideo est, cur aliquando modi etiam istarum tam clare apparent recte concludere, ut nemo indigeat, eos ad priores reducere, ut eorundem *consequentiam perspiciat*.

Nihilominus non pigeat, breviter attingere diversam rationem reducendi hos modos ad perfectos, eo vel magis, quia ita magna praebetur exercitationum seges, ad determinandas relationes ac similitudines inter diversos syllogismos.

Reductio *ostensiva* vel *directa* est: *revocatio syllogismi imperfecti ad perfectum per propositionum conversionem aut etiam per transpositionem*. Hinc sequitur, dupliciter fieri posse hanc reductionem, aut per solam conversionem propositionum, servando semper leges, quae eam regunt, ut sensus propositionum idem maneat. Aut etiam per transpositionem earundem, ponendo nempe maiorem loco minoris et vicissim.

Quapropter ad eam rite faciendam tria innotescere debent: 1° ad quem modum 1^{ae} figurae quisque syllogismus 2^{ae} et 3^{ae} reducendus sit: 2° quae propositiones sint convertendae; 3° et quando etiam transponendae. Criterium ad haec tria dignoscenda, exhibetur hisce versiculis:

« Quem sumas modum, te littera prima docebit:
S. vult simpliciter verti, P. vero per accid.
M. vult transponi, C. per impossibile duci ».

Hoc est 1°: cuiusque vocis prima littera indicat, modum 2^{ae} et 3^{ae} figurae transferendum esse ad modum primae figurae, incipientem eadem littera, e. g. Baralipton ad Barbaram. — 2° S. indicat, propositionem significatam per vocalem praecedentem convertendam esse simpliciter. — 3° P. denotat, propositionem significatam per vocalem antecedentem convertendam esse per accidens, ut e. g. in syllogismo in Felapton.

Exemplis res patebit.

- i* Dis- Aliquod vivens est sensitivum;
- a* *a*- Omne vivens est substantia;
- i* *mis*- Aliqua substantia est sensitiva.

Argumentum in *Disamis*, *D* indicat reducendum esse ad *Darii*, *m* indicat, minorem *a* mutandam esse in maiorem et e converso. *s* nos monet, maiorem *Disamis* convertendam esse simpliciter, hoc pacto:

- a* *Da*- Omne vivens est substantia;
- i* *ri*- Aliquod sensitivum est vivens;
- i* *i*. Aliquod sensitivum est substantia.

Habetur eadem quantitas quae prius, sed ordo praemissarum est mutatus: *i* *a* *i*, *a* *i* *i*. — Praeterea

- a* *Fa*- Omnis homo est rationalis;
- e* *pes*- Nullus lapis est homo;
- o* *mo*. Aliquod rationale non est lapis.

F monet, reducendum esse modum ad *Ferio*, *p* indicat, maiorem *a* esse convertendam per accidens, iuxta regulam: *Eva per accidens*, *s*, minorem *e* convertendam esse simpliciter, *m*, transponendam maiorem in minorem et e converso

- e* *Fe* Nullus homo est lapis;
- i* *ri*- Aliquod rationale est homo;
- o* *o* Aliquod rationale non est lapis.

In *Baralipton* est aliquid peculiare attendendum. Nec maior nec minor mutatur, sed *p* indicat, fieri conversionem per accidens circa conclusionem. Id autem fit non per transmutationem *Baralipton* in *Barbara*, sed per transmutationem ex *Barbara*, cuius conclusio generalis *a* convertitur in particularem *i*.

Bocardo et *Baroco* non possunt reduci directe. *a*, quae est maior in *Baroco* et minor in *Bocardo* convertitur per accidens,

ad est, non servat suam quantitatem, sed fit particularis. Facta autem conversione, haberemus *a o o* mutatum in *i o o* et *o o o* mutatum in *o i o* contra regulam; *Nil sequitur geminis...* Possunt tamen reduci secundo reductionis modo, qui est ad impossibile.

141. De reductione ad impossibile. — Si quis eo proterviae vel ignorantiae devenit, ut, concessis praemissis, neget conclusionem, modus ipsum redarguendi est, deducere ad duas contradictorias simul veras, quod est impossibile. Haec reductio ad impossibile definitur: *Revocatio syllogismi imperfecti ad perfectum, inferendo contradictoriam conclusionis negatae, et ex illa contradictoria et una praemissarum concessa deducendo contradictoriam alterius concessae praemissae.* Aliis verbis: quando adversarius negat conclusionem, statim sume contradictoriam, et pone ipsam ut unam ex praemissis cum altera concessa, et infer contradictoriam vel contrariam alterius praemissae concessae. Sic coges adversarium admittere impossibile, nempe duas contradictorias vel duas contrarias simul veras.

Conditiones reductionis indirectae. — Hoc autem ut recte fiat, duo sunt attendenda: primum, quatenam ex praemissis servanda, et quo loco, maioris scilicet an minoris, ponenda sit contradictoria conclusionis negatae; secundum, ad quemnam ex modis perfectis singuli imperfecti hoc reductionis genere revocandi sint.

Prima conditio. — Circa primum sequentes sunt regulae:
Prima minorem adimit, facit e maiore minorem.

Excipe *Celantes* in quo convertitur ordo.
Maiores servat, variatque secunda minorem.

Tertia maiorem variat, servatque minorem.

In prima figura, contradictoria conclusionis negatae ponitur ut maior novi syllogismi, maior prioris syllogismi fit minor, et ita eruitur conclusio, reducens adversarium ad contradictionem.

Sit exemplum:

- a. Da-* Omne vivens est sensitivum;
- i. bi-* Aliqua substantia est vivens;
- i. tis.* Aliquod sensitivum est substantia.

Adversarius negat conclusionem. Repono:

- e Ce-* Igitur nullum sensitivum est substantia;
- a la-* Sed omne vivens est sensitivum;
- e rent.* Ergo nullum vivens est substantia.

Et tamen concesserat: *aliqua substantia est vivens.*

Si argumentum est in *Celantes*, minor eius fit maior novi syllogismi, contradictoria conclusionis negatae fit minor.

e Ce- Nullum animal est saxum;

a lan- Omnis homo est animal;

e tes. Nullum saxum est homo.

Si negatur conclusio statim replico:

a Da- Omnis homo est animal;

i ri- Aliquod saxum est homo;

i i. Aliquod saxum est animal.

Et tamen fuerat concessum: *nullum animal est saxum.*

Si argumentum est in secunda figura, maior conservatur et fit maior novi syllogismi, contradictoria vero conclusionis fit minor.

e Fes- Nullum corpus est spiritus;

i ti- Aliqua substantia est spiritus;

o no. Aliqua substantia non est corpus.

Si negatur conclusio, hoc modo evincitur.

e Ce- Nullum corpus est spiritus;

a la- Omnis substantia est corpus;

e rent. Nulla substantia est spiritus.

Concessum fuerat: *aliqua substantia est spiritus.*

Si argumentum est in tertia figura, contradictoria conclusionis fit maior novi syllogismi, minor prioris remanet minor.

o Bo- Aliqua ira non est peccatum;

a car- Omnis ira est passio;

o do. Aliqua passio non est peccatum.

Ita demonstratur:

a Bar- Omnis passio est peccatum;

a ba- Omnis ira est passio;

a ra. Omnis ira est peccatum.

Secunda conditio. — Quoad secundum monendum est, *Baroco* et *Bocardo* reduci ad *Barbara*. Ceteri autem modi imperfecti non reducuntur ad singulos modos perfectos incipientes per eandem consonantem. At, si servantur regulae prius traditae, ipso solo exercitio, modi imperfecti ad suum modum perfectum correspondentem reducuntur.

Si quis tamen velit proprias nosse regulas, illas refert hic versus:

Febiferaxis obit terras spheramque quotannis.

Quinque vocales *Febiferaxis* e, i, e, a, i, correspondent quinque modis indirectis primae figurae; et indicant: primum modum

Baralippton, reduci ad modum perfectum cuius conclusio est *e*, scilicet *Celarent*; secundum modum *Celantes* reduci ad modum perfectum cuius conclusio est *i*, *Darii*; tertium modum, *Dabitis*, ad syllogismum perfectum, cuius conclusio est *e*, *Celarent*; quartum, *Fapesmo*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *a*, *Barbara*; quintum, *Frisesomorum*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *i*, *Darii*.

Obit terras, habet quatuor vocales correspondentes quatuor modis secundae figurae. Primus modus secundae, scilicet *Cesare*, reducitur ad modum perfectum, cuius conclusio est *o*, *Ferio*; secundus modus, *Camestres*, ad modum perfectum cuius conclusio est *i*, *Darii*; tertius, *Festino*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *e*, *Celarent*; quartus, *Baroco*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *a*, *Barbara*.

Spheramque quōtannis, habet sex vocales pro sex modis tertiæ figurae. Unde primus modus tertiæ, *Darapti*, reducitur ad modum perfectum, cuius conclusio est *e*, *Celarent*; secundus, *Felapton*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *a*, *Barbara*; tertius, *Disamis*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *e*, *Celarent*; quartus, *Datisi*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *o*, *Ferio*; quintus *Bocardo*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *a*, *Barbara*; sextus, *Ferison*, ad modum perfectum, cuius conclusio est *i*, *Darii*.

142. **Scholion.** — *De ordine inter ea, quae exposuimus.* — Si quis sedulo mente versat ordinem, servatum iuxta Aristotelis doctrinam in praeceptis tradendis, quae rationem nostram velut manuducunt ab universalissimo principio usque ad infima, ut fere ob oculos ponant syllogismum, qui recte concludit, ipsum proculdubio omnibus numeris absolutum adinveniet. Prius enim generalissima principia statuta sunt, quibus omnes syllogismi velut fundamento inniuntur, deinde regulæ traditæ, per quas illa principia rite applicari valeant, ut nempe forma syllogismi seu consequentia plane servetur, postea leges explicatæ, quibus edocemur vitia vitanda, ac modum ipsam materiam, uti par est, adhibendi; tandem ipsas ultimas formulas exposuimus, quae verum ac ratum syllogismum exhibent. Ita enim fit, ut nobis veluti *indigitetur*, quinam sit verus ac bonus syllogismus, ac proinde omnis prorsus via secludatur in errorem incidendi. Quam falsi igitur sunt ii omnes philosophiæ Aristotelicæ osiores, qui hæc omnia praecepta aspernantur, et uno contenti principio, totum negotium de syllogismo conficere pertendunt!

ARTICULUS VI.

DE DIVERSIS ARGUMENTANDI FORMIS.

Postquam principia ac leges omnibus argumentandi modis communes exposuimus, aliquid de singulis eius formis, evolvendum iam occurrit.

143. Et primo de **sylogismo simpliciter inspecto**. — Ipse esse potest **expositorius, ex terminis obliquis, modalis, complexus et compositus**.

I. Syllogismus expositorius, in quo terminus medius est singularis, ita vocatur, quia facile perspicitur, et conclusionem, tamquam factum aliquod, velut ob oculos ponit. — Quoad leges quae ipsum regunt, sufficit recolere, quod termini singulares aequivalent universalibus, quia sumuntur quoad totam extensionem. Ideo leges latae istis quoque applicandae sunt, spectando semper terminum singularem tamquam universalem.

II. Syllogismus ex obliquis est ille, cuius extrema vel medium praedicantur in obliquo, sequentes dantur regulae (1):

Prima: si extremum est obliquum in praemissis, manet obliquum in conclusione: *Omnis baptizatus est Christi; Petrus est baptizatus; ergo Petrus est Christi*.

Secunda: Si medium est obliquum in utraque praemissa, utrumque extremum erit rectum in conclusione: *Non est pax impiis; divitiae sunt impiis; ergo divitiae non sunt pax*.

Tertia: Si medium est in obliquo in altera praemissarum, extremum, quod cum illo copulatur, ponitur in recto in conclusione, alterum vero extremum ponitur in obliquo in

(1) Cfr. Tongiorgi, l. cit. L. III, c. 3, c. 4. In exponendis diversis syllogismorum formis et aliis argumentationis structuris, de quibus in art. seq. sermo erit, libere utimur explicationibus, quae ipse affert ibid., quum clarae admodum et practicae sint.

conclusionem, licet fuerit rectum in praemissa: *Omnis entis est scientia; accidens est ens; ergo accidentis est scientia.*

Quarta: Quando in praemissa *negativa* fuit obliquum, et in affirmativa rectum, conclusio est de obliquo: *Nulli irrationali est scientia; equus est irrationalis, ergo equo non est scientia.*

Quinta: Quando vero in praemissa *affirmativa* fuit obliquum, et in *negativa* rectum, non semper sequitur conclusio: *omni homini inest intellectus; homo non est angelus; ergo Angelo non inest intellectus?*

Ita communiter Logici; verum ut caveantur errores, satis faciles in istis syllogismis, optima regula haec est, ut propositiones ex obliquis resolvantur in alias propositiones eundem sensum referentes. V. gr. hic syllogismus:

« Vere humilis est, nec laudes quaerere nec vituperiis offendi; Atqui omnes sancti fuerunt vere humiles; Ergo omnium sanctorum fuit nec laudes quaerere nec vituperiis offendi »: facile in hunc alium reducitur:

« Vere humiles nec laudes quaerunt nec vituperiis offenduntur; Atqui omnes sancti vere humiles fuerunt; Ergo omnes sancti nec laudes quaerebant nec vituperiis offendeabantur ».

Per hanc resolutionem facile apparet, cur sequens syllogismus non concludit.

« Principis est legem ferre; Principis est bellum indicere; Ergo leges ferre est bellum indicere ».

Nulla conclusio, quia terminus medius non distribuitur

III. Syllogismus modalis est ille, in quo vel utraque praemissa est modalis, vel una est modalis et altera de inesse. Tales sunt isti syllogismi. *Necesse est omne animal esse sensitivum; sed necesse est omnem hominem esse animal; ergo necesse est omnem hominem esse sensitivum* — vel: *Possibile est omne animal sentire; sed aliquis homo est animal; ergo possibile est aliquem hominem sentire.*

Modus vel figura, ad quam quivis modalis syllogismus pertineat, dignoscitur ex parte dicti: quamobrem primum exemplum modo prolatum in *Barbara* est, alterum in *Darii*.

Tota difficultas in syllogismis modalibus stat in eruenda conclusione. Licet enim ex utraque praemissa de *necesse* recte fluat conclusio etiam de *necesse*; non tamen est eadem ratio de aliis modalibus, ut satis liquet ex regulis consequentiarum alibi expositis (n. 131).

Quod si praemissae sint partim de *inesse*, partim modales, vel diversorum modorum, regulae adeo sunt intricatae, ut hic locus non sine ratione appellatus sit *crux logicorum*. Qui praecepta hac in re desiderat, adeat Aristotelem eiusque interpretes, qui hunc locum ita pertractarunt, ut nihil addi possit.

IV. Syllogismus complexus est ille, qui una vel pluribus propositionibus complexis constat.

Cum fieri possit ut haec complexio nonnunquam difficultatem pariat, pauca adnotanda putamus.

1) Quandoque inde oritur difficultas, quod in conclusione propositio, quae incidens videtur, revera est principalis, et quae principalis videtur, est tantum incidens in argumenti ratione. Si quis v. gr. dicit: « Evangelium praecipit, ut inimicos diligamus; Sed Antonius est inimicus tuus; Ergo Evangelium praecipit, ut Antonium diligas »:

In hoc syllogismo conclusio est propositio complexa sic exponenda: *Evangelium praecipit, quod Antonius est a te diligendus*. Argumentum autem totum quod proponitur, his revera propositionibus continetur: « Inimici sunt diligendi; Antonius est inimicus tuus; Ergo Antonius est a te diligendus ».

Quare propositio incidens: *Antonius est a te diligendus*, in argumento allato est principalis; et: *Evangelium praecipit*, quae principalis videbatur, est incidens, sic igitur syllogismus propositus ad regularem formam reducitur: « Inimici sunt a nobis diligendi, secundum quod Evangelium praecipit; Sed Antonius est inimicus tuus; Ergo Antonius est a te diligendus, secundum quod Evangelium praecipit (ex Evangelii praescripto) ».

2) Cautio adhibenda est in syllogismis, qui tres propositiones negativas continere videntur, velut quum quis dicit:

« Quidquid non habet partes, non potest dissolutione perire; Atqui anima humana non habet partes; Ergo anima humana non potest dissolutione perire ».

V. Syllogismus compositus est ille, cuius vel alterutra vel utraque praemissa est composita. Potest autem in syllogismo inveniri propositio composita tum *categorica*, tum *hypothetica*. Si propositio sit categorica, syllogismus neque peculiare nomen habet, neque praecepta sibi propria vindicat, neque specialem difficultatem menti offert. Aliquid tamen de quibusdam animadvertendum est.

1) In syllogismis, qui propositiones copulativas vel adversativas continent, modo per terminum medium simplicem complura de uno vel unum de compluribus, modo per terminum

medium multiplicem unum de altero, vel complura de compluribus concludi potest. Hinc aliquando una solum, aliquando utraque praemissa erit composita, et varia id quidem ratione. Exemplis res patebit. Syllogismus hic, quamvis compositus, in plures resolvi non potest: « Qui nihil est, et tamen alte de se sentit, superbus est; Atqui qui nihil est, et tamen alte de se sentit, etiam stultus est; Ergo superbus etiam stultus est ».

E contrario hic alter syllogismus in quatuor resolvi poterit: « Vanum et periculosum est sectari bona quae pereunt; Atqui divitiae et honores sunt bona quae pereunt; Ergo vanum et periculosum est sectari divitias et honores ».

2) Syllogismi, in quibus inest relativa propositio, contra regulas pluribus quam tribus terminis constare videntur; at facta resolutione, omnis difficultas evanescit. Ita hic syllogismus: « Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum; Sed thesaurus tuus est in caelo; Ergo cor tuum est in caelo » nullam praebere difficultatem, si ita exponatur: « Locus, in quo est thesaurus tuus, est locus in quo est cor tuum; Sed locus, in quo est thesaurus tuus, est caelum; Ergo locus, in quo est cor tuum, est caelum ».

3) Syllogismus totus continetur in quavis propositione causali. Quodsi iam illa propositio causalis alium syllogismum ingreditur, membrum aliquod supervacaneum est et quasi comparisonis gratia additum, v. gr. in syllogismo: « Egenus est miser; quia necessaria non habet; Avarus necessaria non habet; Ergo avarus est miser » maior aequivalet huic: *Qui necessaria non habet est miser*; quod enim de egeno additur, ad modum exempli additur vel comparisonis; hinc exponi debet: « Qui necessaria non habet est miser, uti egenus; Avarus necessaria non habet; Ergo avarus est miser ».

4) Syllogismi, qui exclusivam propositionem unam vel plures continent, aliquas prae se ferunt anomalias. Regula generalis ad recte aestimandum in his de rectitudine conclusionis est, ut resoluta exclusiva, eius loco ponatur componens illa, in qua vis argumenti innititur; ac tum iuxta regulas communes syllogismi iudicium feratur.

Syllogismus qui sequitur v. gr. recte concludit:

Solus Deus est omnipotens;	} = {	Quidquid non est Deus non est omnipotens:
Sed nulla creatura est Deus;		Sed nulla creatura est Deus;
Ergo nulla creatura est omnipotens		Ergo nulla creatura est omnipotens

E contrario syllogismus, qui sequitur, non concludit:

« Quod est aeternum semper vivet; Solus Deus est aeternus; Ergo solus Deus semper vivet »:

quia supponit maiorem exclusivam, quae non est exclusiva.

5) In syllogismis, ubi est exclusiva exclusi praedicati, saepe videntur esse quatuor termini, cum tamen sint regulariter tres.

V. gr. in sequenti syllogismo termini videntur esse plures quam tres:

« Triangulum habet solum tria latera;

Parallelogrammum habet quatuor latera;

Ergo parallelogrammum non est triangulum ».

At si substituitur exclusivae eius componens, in qua vis argumenti innititur, nempe: *triangulum non habet quatuor latera*, omnis difficultas evanescit.

6) Si propositio reduplicativa vel specificativa in syllogismo continetur, cavendum est, ne reduplicatio vel specificatio a suo termino seiungatur. « Homo, quatenus est animal, est ens mortale; Sed homo est rationalis; Ergo aliquod animal, quatenus est rationale, est ens mortale »; quae conclusio falsa est.

Haec satis demonstrant quod diximus, syllogismos nempe, in quibus propositio composita eaque categorica invenitur, nihil sibi proprium habere, quo a simplici differant. Hinc nec nomen habent proprium. At illi, qui propositionem continent hypotheticam, vocantur proprio nomine *hypothetici*. Isti syllogismi quaedam sibi peculiariora habent et regulis propriis diriguntur, licet, ut infra videbimus, hi quoque ad syllogismos simplices reduci possint.

144. VI. **Syllogismus conditionalis** est ille, qui ex propositione condicionali conclusionem categoricam infert. Et quoniam duae sunt eius leges: *posita conditione ponitur conditionatum, sed non viceversa*, et: *negato conditionato negatur conditio, sed non viceversa*; sequitur, duas esse figuras huius syllogismi quarum utraque habet duos modos, quorum unus est legitimus, alter vero non legitimus.

In prima figura conditio ponitur in minori et conditionatum in conclusione; et, si affirmatur conditio in minori et conditionatum in conclusione, modus est legitimus, quia cum conditio contineat conditionatum, si ponitur conditio, et conditionatum poni debet; si vero negatur conditio in minori et conditionatum in conclusione, est modus illegitimus, quia cum conditio ordinarie non sit unica, sub qua conditionatum verificari queat, potest conditionatum verificari, etiam sublata conditione. Sint exempla utriusque. « Si Deus creat, existit; Atqui Deus creat; Ergo Deus existit » — *modus legitimus*. — Si Deus creat, existit; Atqui Deus non creat; Ergo Deus non existit » — *modus illegitimus*.

In secunda figura conditionatum ponitur in minori et con-

ditio in conclusione: et, si negatur conditionatum in minori et conditio in conclusione, modus est legitimus, nam cum conditionatum contineatur in conditione, conditionatum non verificatum subaudit conditionem positam non fuisse; — si vero negatur conditio in minori et conditionatum in conclusione, est modus illegitimus, quia conditionatum petit quidem conditionem, sed non illam potius quam aliam. « Si Ecclesia errat, Deus mentitur; Sed Deus non mentitur; Ergo Ecclesia non errat ». — *modus legitimus* — « Si Petrus loquitur, vivus est; Atqui non loquitur; Ergo vivus non est ». — *modus illegitimus*.

Nota: 1) Aliquando ratione materiae omnes quatuor modi legitimi sunt, quando nempe conditio, quae enuntiatur est unica, sub qua conditionatum verificari potest, v. gr. si est *risibilis*, est *rationalis*...

2) Occurrunt quandoque syllogismi, in quibus omnes propositiones conditionales existunt. Ex gr.:

« Si bruta dolorem fugiunt, dolorem sentiunt; Sed si dolorem sentiunt, non sunt pura materia; Ergo si bruta dolorem fugiunt, non sunt pura materia ».

Porro rectitudo harum argumentationum eruitur ex regula consequentiarum. *Quicquid sequitur ex consequenti, sequitur etiam ex antecedenti* (v. n. 131). Unde effatum illud: *Conditio conditionis est conditio conditionati*.

VII. Syllogismus disiunctivus est ille, *cuius maior est propositio disiunctiva*. Quum in propositione proprie disiunctiva omnes partes ex natura rei neque simul verae neque simul falsae esse queant, pro syllogismo disiunctivo duplex habetur modus concludendi legitimus. Aut enim, una parte in minori negata, altera pars in conclusione affirmatur; aut, una parte disiunctionis in minori affirmata, altera pars in conclusione negatur.

Si vero propositio disiunctiva sit impropria, primus tantummodo arguendi modus erit legitimus, si enim saltem una pars vera sit oportet, profecto una negata, alteram affirmari necesse est. Opposita vero deductio fieri non potest.

Nota; 1) Si in propositione disiunctiva membra sint plura quam duo, tres erunt huius argumentationis modi legitimi: vel enim negatur unum membrum in minori, ut cetera in conclusione disiunctive affirmantur; v. gr.

« Quantitas A aut est aequalis B, aut maior, aut minor; Sed non est aequalis; Ergo est aut maior aut minor »:
vel negatis omnibus *copulative* praeter unum, hoc in conclu-

sione affirmatur; v. gr. ex eadem disiunctiva supra posita, sic argui potest:

« *A* neque est maior, neque minor *B*; Ergo est aequalis ». vel affirmato uno, negantur cetera *disiunctive* in conclusione
« *A* est aequalis *B*; Ergo nec est maior nec minor ».

VIII Syllogismus coniunctivus est ille cuius maior est *propositio coniunctiva*. Cum propositionis coniunctivae natura ea sit, ut in ipsa statuamus duo non posse simul ut vera affirmari, affirmato uno tamquam vero, legitime possumus negare alterum uti falsum. At non possumus a falsitate unius ad veritatem alterius concludere; quia possunt esse simul falsa; uti patet in sequentibus exemplis.

« Non potest quis simul Deum et peccatum amare; Atqui Petrus amat peccatum; Ergo non amat Deum » *modus legitimus*, — « Nemo potest simul amare et odio habere; Atqui Petrus odio non habet Paulum; Ergo illum amat » — *illegitima conclusio*, potest enim contingere ut quis nec odio habeat nec amet aliquem.

Per accidens tamen et ratione materiae potest esse legitima conclusio, si non datur medium; quo in casu coniunctiva aequivalet disiunctivae propositioni, ut in sequenti exemplo: « Nemo est simul in statu gratiae et in statu peccati; Sed Paulus est in statu peccati; Ergo non est in statu gratiae ».

Porro ex iis, quae hucusque dicta sunt, apparet syllogismum hypotheticum suas proprias ac distinctas habere figuras et modos, suaeque principia ac regulas. Medium quoque diversae indolis est, nam in hypothetico reapse non datur medius terminus sicut in categorico: sed vices medii termini gerit integra aliqua propositio categorica, quae pars est alterius hypotheticae. Quare syllogismi, sive conditionales, sive disiunctivi, sive coniunctivi, opus non habent reductione ad categoricos, ut probentur. Nihilominus possunt quoque revocari ad categoricos, atque adeo novam demonstrationem accipere.

Coniunctivus ac disiunctivus proxime revocantur ad conditionalem, conditionalis autem ad categoricum, et sic tandem omnis syllogismus potest categorici legibus ac principiis regi.

ARTICULUS VII.

DE PARTITIONE ARGUMENTATIONIS EX PARTE FORMAE.

145. Ex parte formae seu structurae dividitur primo syllogismus per figuras et modos, de quibus fuse disseruimus. Insuper dividitur in *formatum* et *informem*, vel, ut alii dicunt, in *scholasticum* et *oratorium*. *Formatus* est ille, in quo servatur structura artificiosa et dispositio terminorum et propositionum ad apices legum dialecticae. Hunc adhibere convenit in disputationibus scholasticis. *Informis* est ille, qui retinet quidem vim argumenti, sed structuram externam immutat ad sermonis elegantiam et ornatum.

Syllogismus formatus dividitur in *perfectum* et *imperfectum*. Perfectus dicitur ille, in quo ponuntur expresse singula, quae requiruntur ad completam syllogismi structuram: *maior, minor, conclusio*. Imperfectus est ille, in quo aliquid reticetur ex illis, quae requiruntur ad perfectam syllogismi structuram. Imperfecti syllogismi species sunt: *Enthymema, Epicherema, Sorites, Dilemma* et *Polysyllogismus*.

De Enthymemate. — *Enthymema* (ἐνθυμεῖσθαι), si vocis etymon spectetur, idem sonat ac *commentum* aut *commentatio*, Quintiliano interprete, vel animi conceptio, iuxta Bœtium. Triplicem autem habet acceptionem: primo sumitur pro quavis animi sententia; secundo pro assertionem aliquam fulcita argumento deducto ex repugnantibus; tertio pro certa et determinata argumentandi forma.

Omissis duabus prioribus acceptionibus, tertia dumtaxat est nobis consideranda. Aristoteles, scholastici antiqui et ipse Wolfius dicunt enthymema esse *syllogismum*, in quo a verisimilibus et probabilibus et a signis conclusio probabilis educitur, v. gr.: *Quorum vultus pallet, timent; sed Petri vultus pallet; ergo Petrus timet*. Hoc pacto enthymema dif-

fert a syllogismo non ratione formae, sed ratione materiae, in quantum propositiones non sunt in materia necessaria, sed in materia contingenti.

Alia prorsus significatione sumitur a recentioribus, apud quos enthymema idem est ac syllogismus *decurtatus* seu *truncatus*, in quo subauditur una ex praemissis, ideoque est *argumentatio duabus constans propositionibus, quarum una deducitur ab alia*, v. gr.: *homo est animal; ergo est vivens*.

Quaenam sit praemissa subaudita in enthymemate. — Duo extrema exprimuntur in conclusione, sed alterum dumtaxat illorum exprimitur in antecedente. Hinc habetur facilis regula ad inveniendam propositionem suppressam. Si maius extremum seu praedicatum conclusionis, exprimitur in antecedente, praemissa suppressa est minor. Si autem minus extremum exprimitur in antecedente seu subiectum conclusionis, praemissa suppressa est maior. Ita in exemplo: *Petrus est rationalis, ergo est risibilis*, maius extremum *risibilis* non habetur in antecedente; ergo supplenda est maior: *omne risibile est rationale*. — In isto vero exemplo: *Omne spirituale est immortale; ergo anima humana est immortalis*, minus extremum non exprimitur in antecedente; ergo supplenda est minor: *anima humana est spiritualis*.

Si habetur enthymema, in cuius antecedente neutrum extremorum reperitur, syllogismus integer erit hypotheticus, ut in hoc exemplo: *sol quiescit; ergo terra movetur*.

146. De Epicheremate. — Epicherema a verbo graeco ἐπιχειρεῖσθαι (= manus iniicere) idem est ac syllogismus *abundans*, in quo vel alterutri vel utrique praemissae additur probatio, ideoque est ille, in quo *vel una vel utraque praemissa est propositio causalis*, v. gr.: *Omne ens spirituale est incorruptibile; non enim habet partes in quas resolvi potest; sed anima humana est spiritualis, cum habeat operationes spirituales; ergo anima humana est incorruptibilis*.

Quaelibet autem propositio causalis resolvitur in integrum syllogismum. Hinc maior ita explicanda est. *Omne illud quod non habet partes, in quas resolvi potest, est incorruptibile; sed omne spirituale non habet partes, in quas resolvi potest; ergo omne spirituale est incorruptibile*. Idem dicendum de minori. Hinc patet hanc formam argumentatio-

nis resolvi in tot syllogismos, quot sunt praemissae, quibus probatio adiungitur.

Nota tamen epicherema in aliis quoque significationibus acceptum fuisse. Ab Aristotele dicitur syllogismus probabilis, cuius alterutri vel utrique praemissae probatio subnectitur, v. gr.: *Ut quis sit parricidii suspectus, is scelestissimus sit oportet, est enim crimen horrendum; atqui Sextus Roscius non est talis, seu scelestissimus; non enim est audax, non luxuriosus, non avarus; ergo non est parricidii suspectus.* — Uti patet, hic syllogismus differt a syllogismo simplici et perfecto, tum quia habet probationem uni vel utrique praemissae adiunctam, tum quia conclusio e praemissis probabilibus tantum eruitur.

147 De Dilemmate. — *Dilemma*, quod dicitur etiam *argumentum cornutum*, est argumentatio constans ex antecedente ita bifariam diviso, ut quodcumque membrum accipiat, semper aliquid contra adversarium sequatur. Sic ex. gr. arguere possumus contra scepticos, qui veritatem ullam ab humana mente cognosci posse negant: *aut vestra ista propositio vera est aut falsa. Si vera est*, iam falsum est, veritatem inveniri ab homine non posse, quia aliqua veritas est a vobis inventa. *Si falsa est*, iterum falsum est, veritatem inveniri ab homine non posse. — Maior igitur dilemmatis est propositio disiunctiva, in qua enumerantur membra vel hypotheses, in quibus verificari posset illud, quod dicit adversarius; in minori vero ostenditur, singula membra singulae hypotheses esse adversario contrarias; ac demum eruitur conclusio generalis confutans totam adversarii sententiam.

Quare recte haec forma argumentandi appellata est dilemma, a *δίς* (bis) et *λαμβάνω* (capio), quia utrinque adversarium capit; merito *cornutum disserendi genus* vocatur a Cicerone.

Notandum autem, quod si propositio disiunctiva tribus vel quatuor constat membris, argumentatio dicitur *trilemma* vel *quadrilemma*, et, modo generali, *polylemma*.

Ad rectitudinem huius argumentationis requiritur, ut *disiunctio sit adaequata*. Hinc male arguebat Socrates moriturus: *aut in morte sensus omnis adimitur, ut in somno; aut animus ad feliciora loca migrat. Si primum, suaviter quiescam; sin alterum, felicius vivam.* Facile refutatur hoc argumentum, ad-

dendo binis illis membris, quae in prima propositione adducuntur, tertium membrum, nimirum ad aeternam miseriam emigratio.

Insuper cavendum est, ne *dilemma retorqueri possit contra arguentem*: quod facile fit, quum talia membra proponuntur, ex quibus deduci potest ex parte utriusque simul oppositum, vel unum aequae ac alterum probabile ostendi. Hinc inepta est per-vulgata argumentatio illius, qui hoc modo persuadere nitebatur alteri, ne rempublicam administrandam susciperet: *Vel male, aiebat, vel bene administrabis rempublicam, si male, diis displicebis; si autem bene, displicebis hominibus.* — Cui sic alter respondit retorquendo: *Vel bene vel male rempublicam admini-strabo; si bene, diis placebo; si male, placebo hominibus; hoc munus proinde suscipere expedit.*

Hinc tertio requiritur, ut *conclusiones partium necessariam habeant connexionem cum praemissis*, et insuper ut *conclusio generalis necessariam habeat connexionem cum singulis conclusionibus partium*. Duplici proinde defectu laborat dilemma ultimo loco relatum, nam primo quidem non est necessaria connexio inter male administrare rempublicam et placere hominibus; secundo non expedit placere hominibus, offenso Deo.

Cum resolvitur dilemma, habetur, uti patet, syllogismus conditionalis. Verum prima propositio non conditionalis solum est, sed conditionalis disiunctiva, minor autem est copulativa. Quoniam vero utrique parti minoris sua probatio additur, ideo dilemma vocari posset syllogismus *hypothetico-epicherematicus*.

148. De sorite. — *Sorites* a voce graeca *σωρός* (=acer-vus, cumulus) est argumentatio, in qua plures propositiones ita connectuntur, ut praedicatum primae fiat subiectum secundae, praedicatum vero secundae subiectum tertiae, et ita porro, donec eruatur conclusio, in qua subiectum primae cum praedicato ultimae coniungatur, ex gr. *Deus est actus purus; actus purus est actus infinitus; actus infinitus est unus; ergo Deus est unus.*

Haec argumentandi forma evidenter concludit vi huius principii: *quod continetur in alio, continetur quoque in iis omnibus, in quibus hoc aliud includitur*, vel, ut Aristoteles ait: *cum alterum alteri tribuitur tamquam subiecto, quot sunt ea quae de attributo dicuntur, totidem etiam de subiecto dicuntur.*

En resolutionis formula:

Sorites		Resolutio	
1)	$A \text{ est } B$	1)	$B \text{ est } C$
2)	$B \text{ est } C$		$A \text{ est } B$
			ergo $A \text{ est } C$
3)	$C \text{ est } D$	2)	$C \text{ est } D$
			$A \text{ est } C$
			ergo $A \text{ est } D$
4)	$D \text{ est } X$	3)	$D \text{ est } X$
	ergo $A \text{ est } X$		$A \text{ est } D$
			ergo $A \text{ est } X$

Ex instituta soritis analysi haec clara sunt: 1) in sorite recitari omnes minores syllogismorum, quos continet, excepta minori primi syllogismi; omnes item conclusiones, excepta ultimi conclusione. — 2) Primo loco poni in sorite minorem primi syllogismi, secundo maiorem eiusdem, tertio deinde loco, quarto etc. maiores insequentium syllogismorum per ordinem collocari. — 3) Singula praemissarum subiecta, excepto subiecto primae, esse medios terminos syllogismorum, in quos Sorites resolvitur,

Quae cum ita sint, plane apparet, nihil absurdius dici potuisse a Tracy, cum scripsit, soritem esse primitivam argumentationis formam, ad quam reliquae omnes, ipso etiam syllogismo non excepto, revocandae sint. Qui talia scripsit, nec syllogismi nec soritis naturam intellexisse videtur.

Ut autem sorites recte concludat, omnes et singulae propositiones in se verae sint oportet et inter se connexae. Duo insuper sunt potissimum cavenda, quorum primum ad qualitatem pertinet propositionum, alterum ad quantitatem:

1° Cavendum est, ne omnes propositiones soritis negativae sint. Secus resolveretur in syllogismos, quorum omnes propositiones forent negativae. — Immo vero nulla debet esse negativa, praeter penultimam et consequenter etiam ultimam. Nam si prima v. gr. est negativa, quoniam illa est minor primi syllogismi, haberetur in resolutione syllogismus primae figurae cum minori negante, contra regulas suo loco probatas. — Si vero aliqua alia foret negativa, certe in resolutione conclusionem praeberet pariter negativam; et quoniam ista conclusio esset minor alicuius syllogismi, sequeretur idem peccatum contra regulas primae figurae, ul modo notabamus. — Si autem penultima foret negativa, nullum incommodum habetur, uti patet, dummodo et ipsa conclusio sit negativa.

2° Cavendum est, ne ulla forte praemissa particularis sit, excepta prima. Ratio est, quia omnes praemissae soritis, excepta

prima, repraesentant maiores syllogismorum primae figurae, in quos sorites resolvi potest. Prima autem figura vult maiorem generalem. At si prima esset particularis, quoniam illa in resolutione locum minoris teneret, nulla regulae illius pars violaretur. Sed hoc in casu etiam conclusio debet esse particularis.

Præter hanc speciem soritis, qui dicitur aristotelicus, distinguitur sorites *goclenius* seu inversus, quem Goclenius proposuit. In isto subiectum prioris propositionis fit prædicatum secundae, et ita porro quoadusque eruatur conclusio, quae constet *ex subiecto ultimae et prædicato primae*. Et hic legitimus est, difficilior tamen sorite aristotelico.

Reprobandus autem omnino est sorites chrysippeus seu sophisticus, in quo quis per insidiosam interrogationem gradatim, aliquid addendo vel demendo, ex propositione vera adducit aliquem ad evidenter falsum. V. gr.: Sumo 20 poma, et interrogo: Nonne viginti sunt pauca? Si respondetur affirmative, prosequor: Nonne 21 sunt pauca? Nonne 22 sunt pauca? et ita minutatim, quoadusque cogatur interrogatus vocare pauca ea, quae sunt evidenter multa. — Si respondetur: 20 sunt multa, prosequor: Nonne 19 sunt multa? Nonne 18 sunt multa? et ita minutatim, quoadusque cogatur interrogatus vocare multa, quae sunt evidenter pauca.

Cavillatio haec, ait Tongiorgi, tota innititur in eo, quod multa et pauca sunt indeterminatae notiones: non enim certum quandam numerum homines statuerunt, qui postrenus esset paucorum et primus multorum. At certe quae pauca dicuntur, si unum addatur, non eodem modo pauca esse pergunt atque antea; nullis vero additis, nullo modo pauca dicuntur; ita quae multa. Quare pauca et multa semper diverso sensu in hoc sophismate accipiuntur.

Facile intelligitur soritem resolvi in tot syllogismos primae figurae, quot sunt praemissae, una dempta.

Pohysyllogismus ad soritem reducitur, qui ut ipsa vox indicat, est multiplex syllogismus seu argumentatio concatenata, plures syllogismos completos ita complectens, ut conclusio prioris fiat praemissa sequentis, ut si ita arguam: « Quod est simplex, non habet partes: Sed anima est simplex: Ergo anima non habet partes: Sed quod non habet partes, est indivisibile: Ergo anima est indivisibilis. »

Præter divisiones allatas, alia datur partitio argumentationis ratione formae, ea nempe, qua dispescitur in syllogismum *deductivum* et *inductivum*, (cfr. n. 123). Hucusque locuti sumus de syllogismo deductivo, nunc aliquid dicendum de syllogismo inductivo, qui dicitur etiam simpliciter *inductio*.

ARTICULUS VIII.

DE INDUCTIONE.

149. **Inductio** cum Aristotele definitur: *A singularibus ad universalia accessio* (1) i. e. argumentatio, in qua a singularibus cognitis aliquid universale inferitur. Hinc elucet eius discrimen a syllogismo deductivo. Iste enim a toto universali ad sua inferiora concludit, analysis ope; illa ab inferioribus ad totum universale procedit, ope synthesis, quae per experientiam comparatur.

Unde merito ait Arist. (2): « Omnia admittimus aut per syllogismum aut ex inductione. » et alibi comparisonem inter utrumque instituens, haec habet: « Inductio autem est progressio a singulis ad universale... Est vero inductio verosimilior et clarior, et secundum sensum notior et pluribus communis; syllogismus autem valentior et adversus contradicentes efficacior » (3).

150. **Principia inductionis** metaphysica eadem sunt ac pro syllogismo, logica vero etiam in illa redeunt, sed ex parte inversa, invertuntur enim *in dictum de uno quatenus tali, et negatum de uno quatenus tali*. Quae ita enunciantur: *praedicatum, quod convenit alicui singulari inquantum est tale, convenit omnibus quae sunt talia*; e. g. *libertas*, quae convenit *Petro* inquantum est *homo*, convenit omnibus individuis, quae sunt *homines*. Et vicissim: *praedicatum, quod negatur de aliquo singulari, quatenus est tale, negatur de omnibus quae sunt talia*.

Principium autem remotum redit in principium causalitatis, quod ita effertur: *eadem causa naturalis eundem gignit effectum*, et proinde: *idem effectus naturalis eandem*

(1) Ἐπαγωγή δὲ ἡ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος (I Topic. c. 10).

(2) Ἄπαντα... πιστεύομεν ἢ διὰ συλλογισμοῦ ἢ ἐξ ἐπαγωγῆς (II Prior. c. 10).

(3) Ἔστι δ' ἡ μὲν ἐπαγωγή πιθανώτερον καὶ σφαιρότερον καὶ κατὰ τὴν αἰσθησιν γνωριμώτερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν, ἡ δὲ συλλογισμὸς βίαιον καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλογικοὺς ἐνεργέστερον (I Topic. c. 10).

exposcit causam. Attamen ad pleniorē rei intelligentiam quaedam alia addenda sunt.

134. Duplex in primis distinguenda est inductio, *completa* nempe et *incompleta*. Prior habetur, quum de toto universali concludimus id, quod de *omnibus* eius inferioribus singillatim praedicatur. Ipsa hoc innititur evidenti principio: *quidquid valet de singulis inferioribus, valet de toto universali*. Quare ea evidentissime concludit et nullam praesefert difficultatem. Sed in praxi raro usuvenit, imo in philosophia naturali fere nunquam. Altera vero locum habet, quum id, quod de *multis* inferioribus dicitur, de toto universali concluditur. Videlicet quum, nonnullis vel etiam quamplurimis individuis alicuius ordinis experientiae subiectis, aliquid idem inesse deprehenditur, iudicium universale enunciatur, quo illud idem omnibus illius ordinis individuis tribuitur. Haec inductio quam maxime in usu est, et maximum quoque emolumentum scientiis praestitit ac in dies praestat. Nihilominus gravem exhibet difficultatem; nimirum non apparet statim, quomodo ipsa rite concludat.

Ipse Baco de Verulamio, qui tanto cum apparatu de inductione disseruit, cum totus in eo esset, ut particularia praecepta pro diversis inductionibus traderet, hanc difficultatem prorsus insolutam reliquit. Alii item, praesertim empiristae, Baconem secuti, et recentiores positivistae, auctore Stuart Mill, in idem inciderunt peccatum. Quo factum est, ut a quibusdam philosophis prorsus insolubilis aestimaretur, et in scepticismum concedendum inferretur, quum multa sint iudicia universalia, quae per hanc incompletam inductionem comparentur. Et princeps huius erroris Humius fuit, qui uti principium horum iudiciorum exhibendum statuit: «*praeterito futurum simile fore*». Quod principium quum neque experientia fulciri videret, neque a priori demonstrari posset, eo devenit, ut assereret, nil certum per hanc inductionem admitti posse.

Vera solutio apud Aristotelem habetur, quem immerito ac falso omnino recentes improbarunt. tamquam nihil de inductione disserentem. Hic tamen unice exponenda curabimus principia quibus inductio innititur, ut valeat rite concludere, quaeque ad eius formam spectant.

Ea autem quae respiciunt media, quibus singulorum experientia peragenda est, et ad partem materiale[m] potius reducuntur, in logica critica explananda remittimus.

152. **Quomodo concludat inductio incompleta.** — Ad hoc rite intelligendum primo ipse finis, quo inductio tendit, prae oculis habendus est: finis enim est prima omnium causa. Ipse sane in eo est, quod conceptus ac principia universalia nobis comparat.

Porro huiusmodi iudicia habentur, quando praedicatum necessario convenit subiecto, vel quia est constitutivum eius essentiae, vel quia est necessario cum ea connexum. Quare totum negotium inductionis incompletae eo spectat ut per experientiam demonstretur, revera aliquam perfectionem, quae exhibetur per praedicatum, ita esse coniunctam cum alia, quae exhibetur per subiectum, ut necessario ei conveniat, vel ut pars eius essentialis, vel ut proprietas necessario cum essentia connexa. Quomodo autem experimenta praestanda sint, ut ex eis exoriat praedicatum necessario convenire subiecto, fuse explicabitur in logica critica. Hoc praesupposito, dicimus clare apparere, quomodo inductio etiam incompleta rite concludat.

Et sane inductio incompleta tunc est vere perfecta et capax eruendi iudicium universale, quum per experimenta demonstretur praedicatum necessario convenire subiecto. Atqui quando praedicatum necessario convenit subiecto, habetur iudicium universale. Ergo. — Minor ita probatur. Quum praedicatum necessario convenit subiecto, pertinet ad eius naturam, ideoque convenit omnibus individuis habentibus illam naturam, vi principii nuper expositi: *praedicatum quod convenit alicui singulari inquantum est tale, (seu inquantum est habens talem naturam), convenit omnibus, quae sunt talia.* Atqui iudicium in quo praedicatum convenit omnibus individuis alicuius naturae est universale. Ergo.

ARTICULUS IX.

DE ARGUMENTATIONE DEMONSTRATIVA ET PROBABILI.

153. **Argumentatio demonstrativa**, quae etiam simpliciter *demonstratio* vocari solet, prout opponitur argumentationi probabili, importat quamlibet argumentationem, quae ex praemissis certis evidentibus veritatem aliquam certam

et evidentem facit. Verum, iuxta Aristotelis doctrinam, demonstratio est illa argumentatio, quae ex praemissis veris et *necessariis* veram et *necessariam* deducit conclusionem. Hinc non quaelibet argumentatio *apodictica* est demonstratio iuxta Aristotelem, sed solum ea, quae ex praemissis necessariis necessarias deducit conclusiones, de quibus solum scientia occupatur; hinc demonstratio ab ipso definitur: *syllogismus faciens scire* (1).

A ceteris autem argumentationibus non differt quoad formam, sed solummodo quoad materiam; eatenus nimirum, quatenus praemissas necessarias et evidentes habet. Sunt autem praemissae evidentes vel *immediate*, quum per se patent, vel *mediate*, quum per alias propositiones immediate evidentes iam demonstratae sunt. Ex quo patet, demonstrationem quandoque non una tantum argumentatione contineri, sed multiplici, quum nempe praemissae ad demonstrandum assumptae, per alias demonstrandae sunt.

154. Quotuplex demonstratio. — Duplici modo procedere potest demonstratio, directe nempe et indirecte: unde demonstratio alia est *directa*, alia *indirecta*.

Demonstratio directa tunc habetur, quum ostendimus praedicatum quaestionis convenire subiecto, vel secus, per notas aliquas, quae sive subiecto, sive praedicato certo insunt, uti cum demonstratur *immortalitas animae humanae* ex eius *spiritualitate*. Demonstratio indirecta tunc habetur, quum ex contradictoria propositionis probandae conclusionem directe deducimus absurdam: qua re ostendimus contradictoriam esse falsam, adeoque propositionem a nobis probandam esse veram: ut si probetur *immortalitas animae* ex eo, quod *secus impunita remaneret culpa, et virtus absque praemio*. — Quare demonstratio directa probat, rem tenendam esse, immo etiam *cur* tenenda sit, saltem si sit demonstratio *propter quid*; indirecta autem probat, oppositum teneri non posse.

Demonstratio directa alia est *a priori*, alia *a posteriori*. Quod ut intelligatur, advertendum est, prius et posterius du-

(1) Ἀπόδειξιν δὲ λέγω συλλογισμόν ἐπιστημονικόν (I Post. c. 2).

pliciter accipi posse: nimirum in *ordine logico* sive *cognitionis* et in *ordine ontologico* sive *rerum*, v. n. 70. Porro in *ordine logico* praemissae sunt semper priores conclusionem, cum sint eius causa. In *ordine ontologico* vero aliquando veritas, quae est in conclusione, pendet tamquam a causa a veritate quae est in praemissis, aliquando oppositum contingit. Iamvero in primo casu demonstratio dicitur *a priori*; in altero *a posteriori*.

Hinc intelligitur, quare Aristoteles demonstrationem, quae est a priori, appellaverit *propter quid* (*διότι*), et eam, quae a posteriori est, *quia* (*ὅτι*). Nam in demonstratione a priori non solum manifestatur praedicatum conclusionis inesse subiecto; sed etiam ratio ontologica, *propter quam* inest. Demonstratio vero a posteriori ostendit rem esse, sed non exhibet rationem cur res sit: ideo dicitur demonstratio *quia*, sumpta particula *quia*, non ut est causalis, sed ut significat, *quod res est*.

Adverte tamen, Aristotelem demonstrationem *propter quid* appellasse eam solum, quae fit per causam proximam; eam vero quae fit per causam remotam, reiecisit ad demonstrationem *quia*; ex eo quod cognita causa remota, nescimus proprie, cur res sit, nisi per alias demonstrationes ad causam usque proximam et immediatam deveniamus. Sic v. gr. nescimus, cur sint phases lunares, si novimus lunam a sole illuminari, nisi etiam noverimus, lunam esse corpus sphaericum et respectivas positiones inter lunam, terram, ac solem variari. — Hinc apparet discrimen huius divisionis a divisione in demonstrationem *a priori* et *a posteriori*, nam demonstratio *quia* complectitur omnes demonstrationes *a posteriori*, et aliquas praeterea *a priori*, nempe illas, quae fiunt per causam remotam. Nihilominus S. Th. (1) simpliciter dicit: «quod duplex est demonstratio: una quae est per causam et dicitur *propter quid*, et haec est per prima simpliciter. Alia per effectum et dicitur demonstratio *quia*, et haec est per ea, quae sunt priora secundum nos. Cum enim effectus aliquis nobis est manifestior quam sua causa, per effectum procedimus ad cognitionem causae».

Notandum autem est rationem ontologicam duplicem distinguui posse: *physicam* sive in ordine existentiae; et *metaphysicam* sive in ordine essentiae et intelligibilitatis. Ratio ontologica physica est omnis causa proprie dicta relate ad suum effectum, et quadruplex distinguitur, hoc est *efficiens*, *mate-*

(1) I, q. III, a. 2.

rialis, formalis, finalis. — Ratio vero ontologica metaphysica, quae dicitur etiam simpliciter *ratio*, est essentia seu definitio relate ad attributa, et attributa quaedam relate ad alia; quia intellecta essentia rei, intelligibile fit, cur attributa quaedam ad illam pertineant; et quibusdam intellectis attributis, alia attributa ex illis dimanant. Sic v. gr. ex eo quod homo est rationalis, patet esse liberum, et ex eo quod est liber, consequitur esse meriti demeritique capacem.

155. Restat ut de demonstratione *regressiva* seu *circulari* aliquid dicamus. Demonstratio circularis est ea, in qua postquam ab effectibus, seu a posteriori, cognita est causa, a causa attente inspecta descenditur ad effectus. Est ergo processus a principiis ad conclusionem et regressus a conclusione ad principia.

Duplex autem distinguitur circulus *formalis* et *materialis*. Circulus est formalis, cum conclusio ex antecedente illata, et ex solo antecedente nota, assumitur ad probandum ipsum antecedens. Hic est *circulus vitiosus*, nam consequens minus notum ad probandum antecedens magis notum illogice adhibetur. Qui animae immortalitatem probat ex eius spiritualitate, et rursum ex immortalitate, per solam spiritualitatem nota, probat spiritualitatem, circulum admittit vitiosum. — *Circulus est materialis*, cum per demonstrationem a posteriori cognoscimus existentiam causae: qua cognita, causae ipsius essentiam ac naturam speculamur, ac deinde per illam plenius ac distinctius et cognitione vere scientifica effectus naturam et amplitudinem cognoscimus, sic v. gr. postquam ex mundi ordine divinam providentiam demonstravimus, ex hac multo perfectius ipsum mundi ordinem cognoscimus, etiam in iis, quae experientia non attingit, et rationis nostrae capacitatem excedunt.

Haec demonstratio, quae dicitur etiam *regressiva*, duplicem demonstrationem simul complectitur, a posteriori et a priori, quatenus per illam ascendimus ad cognoscendam causam, et, causa cognita, ab hac ad effectum *regredimur*. Quae quidem regressio non modo vitiosa non est, sed imo maxime perfecta.

156. Denum demonstratio dividitur a multis in *pure rationalem*, in *pure empiricam* et *mixtam*. Pure rationalis est illa,

cuius utraque praemissa est *rationalis, a priori; pure empirica* est illa, cuius utraque praemissa est *experimentalis, a posteriori; mixta*, cuius una praemissa est *rationalis*, altera *experimentalis*, ut quaelibet inductio. — Sunt qui negant haberi posse demonstrationem pure empiricam, et recte quidem. Si enim agitur de demonstratione stricte dicta, cuius proprium est gignere scientiam, et hinc conclusionem necessariam; fatendum est nullam esse possibilem demonstrationem ex praemissis mere experimentalibus. — Si quis vero vocaret pure empiricam argumentationem, cuius utraque praemissa sunt principia habita per inductionem ideoque dependenter ab experientia: hoc in casu haberetur quidem stricta demonstratio, at non recte appellaretur pure empirica, cum praemissae non habeantur ex mera experientia.

Nota. Recentiores, qui tradunt ultimam divisionem, demonstrationem vocant omnem probationem certam, etiamsi circa veritates contingentes versetur. Hinc demonstratio definiretur: syllogismus constans praemissis certis etsi contingentibus, ex quibus conclusio saltem hypothetice necessaria eruitur. — At quia demonstrationis est scientiam parere, quae est de necessariis, demonstrationis ratio competit tantum syllogismo constanti ex veris et necessariis. Quocirca duplici ratione dicitur demonstratio necessaria: *ratione formae syllogisticae*, in quantum conclusio sequitur *necessario ex praemissis veris*; et *ratione materiae*, in quantum obiectum est in *materia necessaria* (1).

157. Argumentatio probabilis est ea, quae *ex utraque vel alterutra praemissa probabili concludit*. In hoc autem differt propositio probabilis a certa et evidenti, quod cum non omnem abigat oppositi formidinem, non potest mentis assensum invincibiliter sibi vindicare, uti contingit in propositione certa et evidenti.

Attamen cum momenta pro se habeat minime spernenda, promereri sibi potest viri prudentis assensum, licet non firmum et absque formidine errandi. — Quando igitur in argumentatione utraque praemissa est probabilis tantum, conclusio nonnisi probabilis esse potest, uti liquet. Si autem una est probabilis, altera certa, conclusio peiorem sequitur partem, ac proinde iterum probabilis est.

Definitur etiam: *argumentatio, quae opinionem tantum generare valet*; quae definitio est descriptiva. Ab Aristotele vocatur

(1) « Il est maintenant aisé de définir la démonstration: c'est un argument en matière nécessaire et parfaitement comme, qui en fait voir clairement la nécessité. Telles sont les démonstrations de géométrie ». Bossuet, *Logique*, lib. III, c. XVI.

sylogismus *dialecticus* seu *disputatorius*, quia conclusio, ad quam adducit, in utramque partem disputabilis est. id quod proprie significat verbum *διαλέγεσθαι*

Neque ideo spernendae sunt cognitiones istae, aut minori in pretio habendae, uti bene notat Tongiorgi; in primis quia cognitiones probabiles aditum saepe parant certitudini; deinde vero quia in multis rebus, tum ad humanum commercium, tum etiam ad nobilissimas disciplinas spectantibus, nulla suppetit demonstratio, ex qua evidentes conclusiones dimanant; in his ergo probabili argumento, si datur, contentos nos esse oportet.

Non raro argumentatio probabilis appellatur etiam syllogismus *topicus* a nomine graeco *τόπος* quod latine redditur *locus*, eo quod e quibusdam sedibus, qui dicuntur *loci dialectici*, eruitur.

158. Loci ex quibus eruuntur syllogismi probabiles. — Loci seu fontes definiuntur: *sedes argumentorum, seu id unde quivis in qualibet materia eruere potest rationes probabiles.*

De eis primus, qui enucleatius egit, fuit Aristoteles in 8 libris Topicorum, secundus vero Cicero. Huic quidem, quum praecipue utilitatem oratorum spectaret, loci non erant propositiones universales, sed generatim omnes termini, ex quibus argumenta duci possent. Apud Aristotelem autem loci non sunt termini, sed propositiones universales sive maximae et principales, quae quum per se notae sint, non solum demonstrationis non indigent ad habendam fidem, sed etiam principia sunt, ex quibus propositiones, quae per se notae non sunt, demonstrantur et fidem, idest assensionem, accipiunt.

Ut brevissimo haec res pateat exemplo, sit propositio: *Quorum diversa est definitio, ea diversa sunt.* Haec maxima est, quia cuilibet scienti quid sit definitio, ipsa nota est, et principium, ex quo diversitas enunciationum, in quibus subiecta diversas habent definitiones, probari potest. Sic enim argumentari licet: Invidus est qui de rebus secundis viri boni dolet; honestus is non est, qui de rebus secundis boni viri dolet; ergo invidus non est honestus.

Hac in re propositio maxima duplici modo adhiberi potest. Fieri enim potest, ut ipsa maxima maneat extra argumentationem: id quod in exemplo modo posito videre licet. Sed fieri etiam potest, ut maxima tamquam praemissa in ipsam trahatur argumentationem, velut quum quis ita argumentatur: Omne, quod est diuturnum bonum, melius est quam quod temporis diuturnitate constrictum est: sed regnum, quum sit bonum, diuturnum

nus est quam consulatus; ergo... In qua argumentatione ipsa praemissa maior est propositio maxima.

Propositiones, quae dicuntur maximae, inter se differunt, eo quod aliae accommodatae sint ad solvenda problemata accidentis, aliae ad generis, aliae ad proprii quaestiones, aliae demum referuntur ad quaestiones de definitione. Vel dici etiam possunt eo differre, quod aliae ipsam rem spectent, aliae ad ea pertineant, quae rei probandae coniuncta sunt, aliae ad ea, quae a re probanda seiuncta sunt. Et alii alias quoque addunt differentias.

Liquet autem huiusmodi differentias inter propositiones maximas utilissimas esse, quia per eas magna propositionum multitudo ad paucas classes revocatur. Ex quo factum est, ut hae ipsae differentiae etiam *loci* vocati sint; nam cum locus definitur id, unde trahuntur argumenta, manifestum est, nomen loci non solum competere ipsis propositionibus maximis, sed etiam illis differentiis. Atque hae differentiae maximorum sunt loci communiores, nam unaquaque earum monemur de maximis multis. Est autem locus differentiae maximae *plurimarum maximarum receptaculum*.

Quadruplex autem assignatur ab Aristotele locorum divisio, desumpta a differentiis maximarum, nempe a *genere*, a *definitione*, a *proprio*, ab *accidente*.

Nam omnis propositio et omne problema de subiecto declarat aut *genus*, aut *proprium* aut *accidens*. Nomine generis comprehendimus praedicata quidditativa universaliora quam res, cui tribuuntur; et quia differentiae subalternae sunt universaliores quam ista res, ideo nomine generis comprehenduntur etiam differentiae subalternae. — *Proprium* complectitur omnia praedicata convertibilia cum subiecto; et quia ex praedicatis convertibilibus, quaedam sunt quidditativa et declarant ipsam rei essentiam, quaedam sunt extra essentiam, ideo *proprium* complectitur *definitionem* et id quod simpliciter dicitur *proprium*, cum sit extra essentiam rei. — *Accidens* complectitur omnia praedicata, quae neque sunt essentialia neque convertibilia.

Quatuor igitur sunt genera praedicatorum, circa quae versantur propositiones et problemata, nimirum *definitio*, *proprium*, *genus* et *accidens*; ergo quatuor etiam sunt genera propositionum, quae declarant haec quatuor genera praedicatorum, hinc quatuor erunt *loci dialectici*, desumpti ex *differentiis maximarum*. Singuli horum multas patiuntur divisiones, quas non possumus hic persequi. — Alia divisio omnes locos ad tres reducit: *analogiam*, *hypothesim*, *auctoritatem*. Nonnulla nunc dicemus de analogia et de hypothesi, quia sunt loci, ex quibus plerumque eruant recentiores argumenta probabilia.

139. De Analogia. — *Analogia*, prout hic usurpatur, definiri potest: *argumentatio probabilis a simili ad simile*.

Deprehendimus plura entia in aliquibus convenire, et ex eo, quod sint similia, inferimus, unum attributo quodam gaudere, quod in alio comperimus. Differt igitur haec analogia. de qua hic sermo est, ab illa de qua egimus in primo capite art. IV.

Hic enim agimus de quadam specie argumentationis, per quam ab una proportionem nobis comperta, aliam proportionem nondum cognitam inferimus. — Analogiae argumentum merito inductio imperfecta appellari potest. Inductio enim a partibus ad totum genus procedit, analogia a parte procedit ad partem, quae sub eodem genere utriusque continetur.

Principia quibus analogiae argumentatio innititur haec sunt: *Quod in uno similium valet, valet in ceteris; quod non valet in uno similium nec in ceteris valet; res similes effectus similes producant; res similes proprietatibus similibus instructae sunt; res similes, quae similes fines habent, similibus legibus gubernantur; dissimilibus dissimilia conveniunt; et alia id genus.*

Analogia, si argumenti forma spectetur enthymema est, et ad polysyllogismum reducitur v. gr.

Similes causae similes producant effectus;

Sed hae res similes sunt;

Ergo similes gignunt effectus;

Sed effectus causae A, quem cognosco, talis est;

Ergo et effectus causae B, mihi ignotus, talis est.

Patet autem conclusiones, e sola analogia deductas, intra probabililitatis limites contineri. In inductione enim antequam concludamus de toto id, quod in singulis animadvertimus, certum est, eam proprietatem, de qua agimus, ad naturam genericam et specificam singulorum pertinere; at dum analogiae argumento insistimus, minime nobis constat, eam proprietatem, quam deducimus, ad naturam utriusque analogi se extendere, vel e notis utrique communibus consequi; sed hoc solummodo nobis suadet ex convenientia quadam, quae e supra positis principiis efflorescit. Hinc conclusio nonnisi probabiliter et fallibiliter eruitur. Nam duae rerum classes, quantumvis similes, cum tamen in quibusdam inter se discrepent, possunt et in ea proprietate, quam nos conicimus utrique communem, reipsa differre. Ceterum quo plura sunt et notatu digniora ea, in quibus duo conveniunt, eo maior est probabilitas, quam analogiae argumentum suppeditat.

Haec valent de analogiae argumento per se spectato. Potest

enim conclusio inde deducta aliunde certa esse, vel per inductionem, vel per alia argumenta demonstrativa.

Usus analogiae frequentissimus est in scientiis naturalibus, praesertim in physica et medicina, et in scientiis moralibus; etiam in Theologia saepe arguitur ex analogia inter ordinem naturae et ordinem gratiae, inter naturae abscondita et fidei mysteria... etc.

160. De Hypothesi. — Definitur communiter *hypothesis*: *propositio neque ex experientia nota, neque ratione a priori probata, quae tamen assumitur ut vera, quia aliqua facta certo existentia commode explicat*. Sic Kopernicus motum terrae et planetarum circa solem, Keppler insuper cursum ellipticum statuit, quamvis nondum probare possent, nisi ex eo quod facilior esset explicatio motuum caelestium. Sic Kant, Laplace theoriam nebulae ad mundi formationem excogitarunt.

Hypothesium maximus est usus in scientiis experimentalibus, imo quandoque eius usus est plane necessarius, sive ut observationes et experimenta institui possint, sive ut ad factorum veras causas, quae nondum evidenter apparent, accedi possit. Sic Severrier ex quibusdam anomaliis in cursu Urani alium planetam scilicet Neptunum supposuit, quem postea astronomus Gall revera vidit.

Patet autem, quod hypothesis est argumentatio probabilis, quae syllogismo conditionali utitur hoc modo: *si existeret haec causa, talia facta nobis exhiberentur; sed talia facta nobis exhibentur; ergo?*... Quenam erit conclusio? Forsitan haec: *ergo existit talis causa?* Id vetat conditionalis syllogismi natura. In hoc enim syllogismo non licet, a veritate conditionati inferre veritatem conditionis, quia dari possunt aliae conditiones, quibus positis, idem conditionatum verificetur. Quid igitur inde concludere licet? Hoc profecto et non aliud, videlicet; fieri potest, probabile est, ut haec causa existat. Si quis tamen colligat omnes hypotheses possibiles, ac demonstret, esse omnes excludendas praeter unam, quia hanc unam facta confirmant; tunc profecto absolute concludere potest: haec causa certe existit, et hypothesis in thesim mutabitur.

Pro varia factorum natura triplex est hypothesium classis, *physica, moralis, logica* seu hermeneutica. Physica assumitur ad explicanda naturae phaenomena, mundi originem, terrae formationem, hinc subdividitur in *cosmologicam, astronomicam, geologicam*, etc. — Moralis locum habet in iis, quae a libertate pendent entium intelligibilium. Sic a signis et actibus externis

ad propensiones hominum et internos sensus assurgimus; a factis ad auctores facti eorumque consilia, necnon ad fines et motiva agendi; a regnorum ac nationum historia ad causas foederum, bellorum, motuum civilium, prosperitatis populorum ac ruinae. — Logica tandem sive hermeneutica in verborum ac sententiarum obscuriorum interpretatione versatur, ut innotescat auctoris sententia, quae cum verborum significatione, usu loquendi, ceterisque scriptoris adiunctis sive internis sive externis conspiret.

Leges autem hypothesis sunt: 1° *sit possibilis*, idest ut repugnantiam intrinsecam non involvat, sicut est hypothesis de materia improducta, ex qua omnia casu essent orta vel formata. Ad hoc vero non requiritur, ut possit sensibus attingi et experimento probari, ut Kant vult, falso suo systemate innixus.

2° Requiritur ut hypothesis et quaecumque ex ea necessario deducuntur, nulli sive observationi sive experimento certo repugnent. Ratio est evidens.

3° Ut omnia facta, ad quae explicanda assumitur, commode explicet, aut saltem ut plura ex iis explicet, ac ceteris, sive per se sive per aliud aliquando explicandis, inepta existimari non possit.

4° Censetur autem esse apta ad phaenomena explicanda, si perspectis naturae legibus optimè consentiat; si alia facta similia iam apprime explicaverit; si quaedam conclusiones particulares inde deductae experientia confirmentur.

Nota. — 1° Hypothesim interventus divini immediati in explicandis iis, quae contra naturae ordinem fiunt, nulli legi physicae opponi. Quamquam enim factum explicandum his opponatur, nulla tamen est lex physica, quae vetat eum aliquando in rerum natura immediate et extra ordinem operari: — 2° insuper notandum, hypothesim impossibilem aliquando usum habere non ad explicanda facta, sed ad erroneas sententias everendas.

ARTICULUS X.

DE ARGUMENTATIONE SOPHISTICA SEU DE FALLACIIS

161. « Quia Logica est rationalis scientia, et ad ratiocinandum inventa; ratiocinari autem contingit recte et non recte; utrumque ad Logici considerationem spectat, ut per rectam ratiocinationem ad rei veram cognitionem perveniat, et falsam ratiocinationem vitando, errorem falsitatis evitet ». Ita S. Thomas in Opusculo *de Fallaciis*.

Itaque postquam rectas argumentandi formas declaravimus, necesse est praecipuos quoque fallacis argumentationis fontes aperire. Ratiocinatio non recta potest institui, et cum quis secum cogitat, et cum ad alios sermonem dirigit, hoc tamen discrimine, quod « cum aliquis secum considerans ratiocinatur non recte, praeter intentionem hoc accidit, quia nullus sui ipsius deceptionem intendit, cum autem ad alium ratiocinatur non recte, contingit quandoque ex intentione ratiocinantis, cum scilicet de altero intendit experimentum sumere, vel victoriam habere ad sui gloriam » (S. Th. ib.), aut etiam ad alios fines minus honestos. Et hoc ultimum est opus sophistarum. Sophista a voce graeca σοφιστής idem sonat ac sapiens; verum longo iam usu idem valet, ac homo simulatam sapientiam ostentans. Qui quidem homines, ubicumque intellectualis cultura viguit, nunquam defuerunt; sed duae praesertim numerari possunt sophistarum *sectae*, videlicet ea, quae apud antiquos Protagoram et Gorgiam patres habuerunt; et *nova scientia*, quam post Bayle et Voltaire excolunt multi ex nostra aetate, ut Hegelii discipuli, Renan, Scherer et alii non pauci.

Triplici modo peccare potest aliqua argumentatio vel ratione formae tantum, vel ratione materiae tantum, vel ratione utriusque. Peccat ratione formae tantum, cum propositiones in se verae sunt, sed vitiosa est terminorum vel propositionum forma seu dispositio. In hoc casu non habetur syllogismus, quia deest forma, sed *paralogismus* vel *parasyllogismus* seu apparens syllogismus; quare, concessis vel transmissis praemissis neganda est consequentia. Ratione materiae tantum, cum syllogismus est in modo et figura debitis, sed ratione alicuius acquisitionis, aut alterius similis causae fallit. Quo in casu non sufficit consequentiam negare, sed distinguenda est maior vel minor, in qua latet aequivocatio aut aliud peccatum, vel etiam aliquando neganda. Si vero peccet ratione materiae et formae, distinguuntur praemissae, vel neganda erit sequela.

De formae rectitudine fuse locuti sumus; hic de illa tantum captiosa argumentatione agimus, quae ex parte materiae procedit. Sed duplex iterum haec captiosa argumentatio distinguitur. Quaedam enim sophismata ex propria alicuius scientiae materia desumuntur, et in eo fallaciam continent, quod propria alicuius scientiae pronuntiata, quibus aliqua subest obscuritas, latius sumantur, quam accipi debeant, ex quo fit, ut talia argumenta veris ac necessariis praemissis constare videantur, quae tamen, eo modo, quo usurpantur, sunt plane falsae.

Genus hoc fallaciae vocatur ab Aristotele syllogismus *pseudographus*, quia mendaci et quasi falsaria descriptione nititur.

Harum fallaciarum refutatio spectat ad diversas scientias, quarum est explicare et tueri principia in vero et proprio sensu eorundem. Ad logicam vero pertinet aliud genus sophismatum, quae videlicet ex quibusdam communibus fontibus hauriuntur

ac materiam omnem vitiare possunt, ipsi vocantur loci sophistici, ex quibus fallaces argumentationes depromuntur.

162. Tredecim communiter assignantur a veteribus: sex fallaciae continentur *in dictione* seu vocibus, cum nempe ex unitate vocis unitas rei falso infertur; septem vero *in rebus significatis*, seu *extra dictionem*, quum res quaedam, aliquo modo convenientes vel differentes, accipiuntur, ut eadem simpliciter vel diversae.

Primi generis sex species recensentur, nimirum: *Aequivocationis*, *Amphibologiae*, *Sensus compositi*, *Sensus divisi*, *Accentus*, *Figurae dictionis*. Quae vero sub altero genere continentur, sunt numero septem, videlicet: *Accidentis*, *Dicti simpliciter et secundum quid*, *Ignoratio Elenchi*, *Petitio principii*, *Consequentis*, *Non causae pro causa*, *Plurium interrogationum*.

I. Aequivocatio est sophisma, quod oritur ex ambiguitate vocabuli, quod in multiplici ac diverso sensu accipitur. Maxime locum habet in terminis aequivocis et ex variatione status terminorum; et est frequentissima et plurium errorum causa. Celebris est aequivocatio, qua usi sunt Romani contra Antiochum regem, qui cum dimidiam partem navium secessurum spondidisset, naves omnes in duas dissecare partes coactus est.

II. Amphibologia est fallacia, quae oritur ex ambiguitate alicuius orationis, quae diversas significat sententias. Si quis dicat: *hic liber est Virgilii; sed quod est Virgilii possidetur a Virgilio*; ergo *hic liber possidetur a Virgilio*, illa oratio; *est Virgilii*, primo significat habitudinem effectus ad causam, ac deinde habitudinem rei possessae ad possidentem. Celebris est amphibologia in responsione oraculi ad Pyrrhum, seiscitantem, utrum Romanos vinceret: *Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse*.

III-IV. Sophisma sensus compositi et sensus divisi habetur, cum sensui diviso vero subregatur sensus compositus falsus, vel e converso. Locum habere potest, 1° in propositionibus modalibus; 2° in propositionibus, in quibus aliquis terminus pluribus constat partibus per coniunctiones *et*, *vel*

ac similibus connexis; 3° in iis propositionibus, in quibus aliqua vox cum diversis potest vocibus coniungi.

In propositionibus modalibus viget sensus compositus, quando praedicatum dicti refertur ad *formale* significatum subiecti; sensus vero divisus, quando refertur ad *materiale* significatum eiusdem. In his sensus potest quandoque ita veritatem habere, ut divisus habeat falsitatem, et viceversa. V. gr. cum dico: *impossibile est sedentem ambulare*, sensus compositus verus est, nimirum sedentem, quatenus sedet, ambulare non posse; sensus autem divisus falsus est; nempe eum, qui sedet, non posse aliquando surgere et ambulare. — E contrario si dico: *possibile est sedentem ambulare*, sensus compositus falsus est, divisus omnino verus.

In propositionibus, in quibus unum extremorum pluribus constat partibus, coniunctionibus *et* aut *vel* connexis, incurritur sophisma, de quo hic loquimur, si permiscetur sensus *collectivus* vel *disiunctus* cum *distributivo* vel *disiunctivo*. V. gr. haec propositio: *quinque sunt duo et tria*, vera est in sensu composito, nimirum: *quinque sunt duo*, additis *tribus*; falsa in sensu diviso, nimirum: *quinque sunt duo et tria*. — Ista autem propositio: *non omnis propositio est vera vel falsa*, vera est in sensu diviso: *non omnis propositio est vera, nec omnis propositio est falsa*; falsa in sensu composito: *non omni propositioni praedicatum disiunctum convenit: vera vel falsa*.

Demum in propositionibus, in quibus aliqua dictio potest coniungi diversis dictionibus in locutione positis, si intelligitur coniuncta cum ea dictione, cui coniuncta apparet, vel magis apta est coniungi, oratio dicitur composita; secus divisa; v. gr. quum dicitur: *Qui nunc est mortuus, heri vivebat*, potest intelligi adverbium *nunc* connexum cum participio *mortuus*, et sensus est compositus ac verus; vel cum verbo *est*, et tunc habetur sensus divisus, qui est falsus.

V. **Fallacia accentus** enascitur ex eo, quod aliqua dictio *diversimode* pronuntiata diversa significet. Hoc fallaciae genus admitteretur, si haec sententia, non affirmando, sed interrogando proferretur: *Qui fecit te sine te, non salvabit te sine te?*

VI. **Sophisma figurae dictionis** habetur propter simili-

tudinem unius dictionis ad aliam, quae similitudo in causa est cur ipsae dictiones et consequenter ipsi conceptus permisceantur. Bifariam autem committi potest, primo cum diversis vocibus, quae similes sunt, eadem affectiones grammaticales tribuuntur, ut si quis contendat *pontem* esse faeminini generis, quia *frons* est faeminini generis. Secundo, si dictio, quae significat ad modum unius praedicamenti, ita accipiat ac si significaret per modum alterius, v. gr. qualitatatis, ut in hoc exemplo: *Quaecumque emisti comedisti, sed carnes crudas emisti, ergo carnes crudas comedisti*, in quo illud *quaecumque*, quo substantiam significamus, ita accipitur ac si dictum esset *qualiacumque*, ad qualitatem significandam.

163. I. **Fallacia accidentis.** — Haec est prima e fallaciis, quae habentur *extra dictionem*, et est prae ceteris captiosa et efficacissima ad decipiendum etiam sapientem, ut ait S. Thom. (Met. I. 8). Oritur ex eo, quod ea, quae accidenti conveniunt aut non conveniunt, infertur convenire, aut non convenire subiecto et e converso. Accidentis nomine vero hic intelligitur id omne, quod aliquo modo a rei definitione atque essentia diversum est. Trifariam committi potest: 1° cum id, quod subiecto contingenter et variabiliter convenit, vel non convenit, concluditur absolute et secundum se convenire, vel e converso; ut v. gr. *Id quod sub velo latet non cognoscis; sed mater tua est sub velo; ergo matrem tuam non cognoscis*. Hoc sophisma admittitur ab iis omnibus, qui damna ex rerum abusu provenientia, rebus ipsis imputant; ex quo apparet, ipsum esse satis frequens apud homines malos, nec adeo rarum apud honestos. — 2° Cum id, quod convenit proprio, tribuitur speciei, vel vicissim: *Risibile est proprietas: homo est risibilis; ergo homo est proprietas*. — 3° Cum id, quod competit conceptui superiori, tribuitur inferiori, vel e converso: *animal est genus; homo est animal; ergo homo est genus*.

II. **Sophisma dicti simpliciter et secundum quid.** — Illud dicitur *simpliciter*, quod nullo addito coarctante vel minuente dicitur, v. gr. *Plato est doctus*. — *Secundum quid seu secundum aliquid* dicitur, quum adest aliquod additum

ratione cuius praedicatum tribuitur subiecto; ideoque dicitur tantum *secundum aliquid* i. e. secundum illud additum seu aliquam determinatam perfectionem, quae reperitur in subiecto. e. g. *Petrus est doctus in arte equitandi*. Quare sophisma hoc admittitur, quando dictum simpliciter perinde accipitur, ac si esset secundum quid, et viceversa. Hoc modo decipiunt protestantes, cum ex eo quod Ecclesia prohibeat, ne S. Scriptura in vernacula lingua et sine debitis cautelis legatur, inferunt, ab Ecclesia prohiberi SS. Librorum perfectionem.

III. Sophisma ignorantiae elenchi. — Elenchus a verbo graeco *ἐλεγχος* idem significat ac latine *redargutio*; redargutio autem ex ipsa nominis etymologia est argumentatio, qua quis arguit contra id, quod alter dicit. Cum autem qui arguit contra id quod alter dicit, arguit ad contradicendum ei, elenchus definitur ab Aristotele: *sylogismus contradictionis*. Hinc ignorantia elenchi est sophisma proveniens ex eo, quod aliquid inferitur tamquam contradictorium, quod revera non est contradictorium. Qui alterum redarguens, tamquam contradictorium infert quod tale non est, ignorat aut certe simulat ignorare id, quod ad contradicendum requiritur. Ita hoc sophisma incurrunt protestantes, cum catholicos accusant idololatriae, eo quod sanctorum imagines ac reliquias venerentur: non enim docent catholici, illum cultum esse Sanctis tribuendum, qui divinitatis est proprius et dicitur cultus patriae. — Oritur hoc sophisma vel ex vera ignorantia status quaestionis, vel ex astutia arguentis, qui cum nequeat probare illud quod debet, ne se fateatur victum, ad aliam quaestionem mala fide digreditur omnino diversam.

IV. Sophisma petitionis principii. — Principii nomine hoc loco intelligitur conclusio demonstranda, quia haec ante omnia in disputationis initio proponitur. Tunc autem quis principium petere dicitur, quum illud idem, quod probandum est, aliis verbis proponens, id sibi concedi postulat; ita principium peteret, qui ad probandum inutilitatem creationis diceret: *materia est improducta; ergo est inutilis creatio*. — Ad petitionem principii revocatur *circulus vitiosus*; quo probatur prius per posterius et posterius per prius, ut cum

conclusio ex antecedente illata et ex solo antecedente nota, iterum ad probandum ipsum antecedens assumitur. Ita Cartesius probat veracitatem divinam per evidentiam, et evidentiam per veracitatem divinam.

V. Sophisma consequentis incurritur, quoties *conversim arguitur in iis, quae non convertuntur*. Habet praesertim locum in syllogismo conditionali, quum quis contra leges statutas eruit antecedens ex consequenti, aut oppositum consequentis ex opposito antecedenti: ut si ita arguitur: *si est homo, est animal; atqui est animal; ergo est homo*, vel: *atqui non est homo; ergo non est animal*.

VI. Sophisma non causae pro causa consistit in eo, quod absurditas alicuius conclusionis adscribatur alicui propositioni, quasi ex ea procedat, ex qua tamen revera non procedit. V. gr. *Si nullum tempus esset, nox non esset: si nox non esset, dies esset. Si dies esset, aliquod tempus esset. Igitur si nullum tempus esset, aliquod tempus esset. Hoc autem absurdum est; hinc prima propositio falsa est et absurda*. In hac argumentatione falso tribuitur absurditas conclusionis primae propositioni, cum non prima sed secunda sit causa absurdae conclusionis.

Ita nugabantur olim veteres sophistae. Multo periculosius est sophisma in quo aliquod factum alicui, sive rei, sive homini tribuitur tamquam causae, cum revera eius causa non sit. Admittitur hoc sophisma, quum assumitur tamquam causa; 1° id quod simpliciter praecedit vel comitatur effectum (*post hoc, ergo ex hoc*). Ita multi rationalistae imperii romani ruinam christianae religioni tribuunt, eo quod imperium romanum eversum est postquam fuerat christianum effectum. Item multi ita arguunt: aliquae civitates vel nationes Ecclesiae Dei rebelles opibus floruerunt; ergo discessio ab Ecclesia est fons et origo felicitatis: — 2° id quod est mera occasio, cur effectus ponantur. Ita quandoque homines virtutem iustorum damnant, quia odia et insectationes excitat: — 3° id quod est solum conditio, quae ad effectus positionem requiritur, ut si quis dicat fenestram esse causam, cur aliquod cubiculum illuminetur. Ita materialistae, eo quod perturbato cerebro sequitur perturbatio intellectionis, statuunt, intellectionem nihil aliud esse nisi operationem cerebri:

— 4° aliqua vox, quae nihil explicat, ut sunt fatum, fortuna etc. tamquam causa quorundam eventuum.

VII. Sophisma plurium interrogationum habetur, quum plures interrogationes, quibus diversae responsiones reddendae sunt, ad modum unius proponuntur; unde fit, ut qui unam responsionem reddit, erroris semper convinci possit; ut si quis interroget: *mel et fel suntne dulcia an amara?*

164. **Scholion.** — Recentiorum sophismata plus minusve ad praecedentem divisionem reduci possunt; quaedam tamen specialia sunt, quae frequentius occurrunt, scilicet; *sophisma hypothesis, transitus de genere ad genus, enumerationis et inductionis imperfectae, et analogiae.*

Sophisma hypothesis habetur, quum ex praconcepto systemate adhibetur ut fundamentum inconcussum, quod vel est suppositio gratuita, vel rationi repugnat, ut quum increduli arguunt ex istis principiis: *materia est aeterna, omnia reducuntur ad motum, homo originem trahit a simia*, et ita porro.

Transitus de genere ad genus adest, quum ab uno rerum ordine ad alterum plane diversum absque ratione transitur. In hoc sophisma incidunt qui, ubi demonstrarunt aliquid esse contra leges naturae physicae et eo sensu impossibile, concludunt hoc neque per miraculum contingere potuisse. Item qui animam humanam existere negant, quia non possunt eam scalpro vel sensibus attingere.

Sophisma enumerationis imperfectae adest, quum asseritur de toto quod de quibusdam partibus observatum est; ut si quis dicat: *singulae corporis partes morte dissolvuntur; ergo totus homo perit*; aliqui sacerdotes labuntur; ergo nullus sacerdos virtutem excolit, *et ab uno disce omnes.* — Huic fallaciae accedunt omnes *inductiones vitiosae.*

Sophisma analogiae habetur, quum infertur simpliciter et in omnibus convenire, quae aliqualem tantum similitudinem vel proportionem habent, v. gr. simiae magnam habent similitudinem cum homine, ergo habent intellectum.

Plura alia sophismata enumerat P. Lepidi, v. I, p. 329. Praecipua sunt: a) *Sophisma auctoritatis*, cum quis infert ab auctoritate non vera sed apparenti confirmationem alicuius doctrinae — b) *Sophisma eruditionis*, cum quis copiam eruditionis ostendit ad pompam et apparatus, ut sic facilius suae auctoritati credatur — c) *Sophisma fulgoris*, quando aliquibus verbis generalibus brevi ac forti sententia falsum ut verum asseritur, vel e converso — d) *Sophisma sextarii*, quando ea dumtaxat de re dicuntur, quae propriae sententiae non adversantur; cetera vero quae proprium possent turbare intentum religioso silentio praetermittuntur — e) *Sophisma distractionis*, quando vera et falsa,

certa et incerta, varia ac disparata inter se, diffusa ac tortuosa oratione simul miscentur; ex quo animus audientis vel legentis virtute ex distractione minuitur, confusus inde efficitur et impar ad iudicandum; ac sic sensim sine sensu falsitatis veneno inficitur.

Nota. — Admittit Stuart Mill sophisma *simplicis inspectionis*, seu *a priori*, quod non in ratiocinio sed circa ipsa principia committitur. At si ipse putat, hoc sophisma admitti posse circa prima principia, egregie decipitur, cum mens nostra non possit errare circa illa, uti videbimus. Si vero intelligit nomine principiorum quaedam iudicia universalialia, quae saepe a multis admittuntur uti principia evidentia ad suas conclusiones statuendas, facta confusione inter evidentiam subiectivam et obiectivam, concedimus omnino, hoc in casu sophisma adesse simplicis inspectionis.

163. Solutio sophismatum *in dictione* facilis evadit, si ad illum terminum attenditur, qui duplici gaudet significatione, idemque proinde distinguitur, et iuxta illum sensum, quo accipi debet, affirmatur, iuxta alium reiicitur. Hinc ratio elucet, cur in disputationibus saepe distinctione opus est ad argumenta adversariorum solvenda.

Pro aliis vero oportet sedulo rimari vim seu valorem uniuscuiusque propositionis, ut clare appareat, quid ipsa sibi velit, atque ita faciliter detegitur fallacia, quae in ea latere possit, et tunc vel iterum distinctio adhibetur, ut e. gr. in I^a et II^a; vel ostenditur defectus redargutionis, vel consequentiae, vel negatur suppositum, quod esset probandum... etc.

ARTICULUS XI.

DE RATIONE DISPUTANDI

166. Disputatio est in genere argumentationis: verum non quaelibet argumentatio disputationis nomen habet, sed ea dumtaxat, qua cum alio quopiam conferimus quod cogitamus, et ratiocinatione nostra aliquid illi suadere contendimus. Est hinc disputatio: *argumentatio unius ad alterum alicuius propositi ostendendi gratia*. Maximae utilitatis est hoc exercitium ad veritatem illustrandam ac tuendam, si rite peragatur. Mirifice enim iuvat ad acuendum ingenium.

ad celeritatem reflexionis, ad rerum diversos aspectus et veritatem aut falsitatem statim discernendam. Hinc post enucleatas quaestiones, quae spectant ad Dialecticam, operae pretium erit, modum innuere, quo fieri disputatio debet.

Disputationis quatuor sunt species, scilicet: 1° *Apodictica* seu probans, cuius finis est, ut alicuius propositionis veritatem illustret ac suadeat. Qui hanc disputationem instituit, debet ante omnia id, quod probandum est, distincte et clare intelligere, deinde accurate proponere et declarare, terminos rite explicando, statuendo limites, inter quos assertio continetur, revocando in memoriam ea, quae supponi debent. Quod si thesis probanda pluribus constet partibus, divisione peracta, singulae sunt probandae. Haec disputatio locum habet inter docentem et addiscentem — 2° *Elenctica* seu confutans, quae adversam propositionem impugnat, ostendendo eius falsitatem vel contradictoriae veritatem. — 3° *Apologetica* seu defendens, quae propositionem impugnatae tuetur, refutationem allatam disiciens. In quem finem singula adversarii argumenta sunt ad examen revocanda, iisque nullam vim probandi inesse est ostendendum — 4° *Sophistica* seu litigiosa, quae hunc tantum finem sibi proponit, ut fallacibus argumentationibus imperitos decipiat.

Haec quidem est divisio disputationis ex materia vel fine desumpta. Forma vero vel methodus eiusdem potest esse triplex, *communis seu vulgaris*, *socratica* et *sylogistica* seu *scholastica*.

Vulgaris est, quae liberum sequitur disserendi modum, prout in communi hominum congressu fieri solet.

Socratica, quae, interrogationibus artificiose excogitatis et apte sibi succedentibus, adversarium paullatim ac per gradus eo adducit, ut fateri cogatur assertionis, quam negabat, veritatem, aut ut secum ipse pugnans deprehendatur, atque ita suae opinionis falsitatem agnoscat. Haec disputandi forma dicitur Socratica, quia Socrates ea potissimum usus esse fertur.

Tertia vero disputationis forma dicitur **sylogistica**, et est illa, quae argumentationem omnem severa syllogismi aut enthymematis forma semper constringit: quin tamen excludat, ubi opus sit, praevias interrogationes, quibus via atque aditus ad argumenta sternatur. Haec disputandi forma *scholastica* nuncupatur, quia et a philosophis mediae aetatis, qui scholastici appellantur, constanter usurpata est, et quia semper adhibita fuit in scholis, tum quia faciliior et accomodatior ad disputationis finem assequendum: tum quia est aptior ad praecavenda vitia, quae in aliis disputandi formis irrepere solent.

167. **Munia defendentis.** — Qui thesim defendit, post expositam et probatam propositionem, quam tuendam su-

scepit, audito opponentis argumento, totum semel repetat quam fidelissime, nullis adhibitis animadversionibus. Regrediaturs deinde ad argumenti initium et de toto argumento ac de singulis propositionibus iudicet. Si in argumento consequentia desideratur, omittat iudicare de praemissis et consequentiam neget. Quod si argumentandi forma recta fuerit, iudicet de singulis propositionibus: *concedat veram; neget quae simpliciter falsa est*, quin rationem addat negationis, onus enim probandi incumbit adversario; quae ad rem non facit *transmittatur*, vel *permittatur*, ut tamquam concessa assumatur; si qua demum propositio ambigua sit, *distinguaturs concedendo sensum propositionis verum*, ac falsum negando. Quod si unum aut alterum distinctionis membrum aliquam adhuc offerat ambiguitatem, adhibeatur *subdistinctio*. Data distinctio, nisi clarissima sit, declaranda est et confirmanda a defendente.

Ut distinctio, quae in hac disputatione praecipue locum habet, recte adhibeatur, haec sunt notanda: 1° Ambiguitas propositionis latere potest tum in medio termino, tum in uno extremorum. Si ambiguitas latet in medio termino, distinguenda erit tum maior, tum minor praemissa, quia medium in utraque invenitur, atque ita applicanda est distinctio, ut quae pars in maiori conceditur, negeturs in minori, et viceversa, quae in maiori negatur, concedenda est in minori: v. gr. huic argumento:

Conceptus exhibens aliquid, quod diciturs de multis, est universalis;

Atqui conceptus collectivus exhibet aliquid, quod diciturs de multis;

Ergo conceptus collectivus est universalis

Defendens ita respondet:

Conceptus exhibens aliquid, quod diciturs de multis *distributive*, est universalis; *concedo maiorem*

Conceptus exhibens aliquid, quod diciturs de multis *collective*, est universalis; *nego maiorem*

Contradistinguo minorem:

Conceptus collectivus exhibet aliquid, quod diciturs de multis *distributive*; *nego minorem*

Conceptus collectivus exhibet aliquid, quod diciturs de multis *collective*; *concedo minorem*.

Ergo etc. sub data distinctione *nego consequentiam*.

Si vero ambiguitas latet in uno ex extremis, distincta praemissa, in qua illud extremum sedem habet, distinguenda erit *eodem modo* conclusio, concedendo consequentiam secundum eum conclusionis sensum, qui conceditur, negando vero secundum eum sensum, qui negatur, ideoque non dicitur: *contradistinguo* sed *distinguo consequens*.

2° Subdistinctio modo cadit in illum terminum, in quem cadit distinctio, modo in alium. Hoc postremum si contingat, distinctio prima erit applicanda, ubi redit primus terminus, secunda ubi alter. V. gr. huic argumento.

Quod pluribus constat partibus, divisibile est;

Atqui anima humana pluribus constat partibus, quia est vegetativa, sensitiva et intellectiva;

Ergo anima humana divisibilis est.

ita respondendum est: *distinguo maiorem*:

Quod pluribus constat partibus *realiter distinctis*, divisibile est, *conc. maiorem*.

Quod pluribus constat partibus *sola mente distinctis*, divisibile est, *subdistinguo*,

Divisibile est in *partes metaphysicas*, *conc. maiorem*,

Divisibile est in *partes físicas*, *nego maiorem*.

Contradistinguo minorem:

Anima hum. pluribus constat partibus *sola mente distinctis*, *conc. minor*.

Anima hum. pluribus constat partibus *realiter distinctis*, *nego minorem*.

Distinguo consequens:

Anima humana divisibilis est in *partes metaphysicas*, *conc. consequens*,

Anima humana divisibilis est in *partes físicas*, *nego consequens*.

Haec, quae hactenus diximus, spectant ad solutionem *directam*. Quandoque tamen dari possunt responsiones *indirectae* vel *negando suppositum*, vel *retorquendo*, vel *invertendo argumentum*.

Negatur suppositum, quando in argumentatione praeter ipsam rationem: quae obiicitur, aliquid falsum aut absurdum subauditur. V. gr. si quis diceret: *circulus quadratus est mirabile portentum*, certe supponeret circulum quadratum esse possibilem. Item si diceret: *Deus, si esset omnipotens, montem aureum effecisset*, supponeret, Deum cogi ad ea omnia facienda, quae potest. Tunc respondetur: *nego suppositum*.

Retorsio argumenti in hoc consistit, quod adversarius suum ipse argumentum solvere cogatur. Id autem accidit, quum defendens vel ex principiis ab adversario adhibitis, vel ex conclusione, quam ipse statuit, deducit, aut falsum esse quod ipse

verum putat, aut verum quod putat falsum, aut aliquid aliud colligit, quod ipsi utcumque molestum est. Sic scepticos negantes corpora existere, ita retorto argumento exagitare quis poterit: *cur irruentem tantum, aut impendentem tibi declinas fustem?* Hic redarguendi modus praecipue locum habet in dilemmate, uti suo loco notavimus, n. 147.

Inversio demum argumenti fit, cum illud ipsum medium, quod adversarius contra nos assumpsit, ad nostram doctrinam probandam arripimus. Inversionem huiusmodi a muliere Chananea factam Christus Dominus benigne acceptavit, seu potius, qua mulieris fidem probaret et manifestam faceret, occasionem illi obtulit hanc inversionem adhibendi, aspera illa et apparenter dura negatione: *Non est bonum sumere panem filiorum et dare canibus;* cui Chananea humiliter respondit: *Etiam Domine, nam et catelli edunt de micis, quae cadunt de mensa dominorum suorum.*

168. Munia oppugnantis. — Qui thesim impugnat, consideratis rationibus eversivis propositionis impugnandae, earumque ordinatione ad invicem,umat contradictoriam propositionis, vel, si lubet, etiam contrariam, quam statim probare conatur. Uti autem debet syllogismo simplici et in forma perfecta. Permittitur interdum dilemma et etiam enthymema in disputationis decursu; sed sorites et polysyllogismus omnino excluduntur. Syllogismus opponentis non debet esse omni ex parte sophisticus; maior generatim ea esse debet, quae non possit simpliciter negari. Negare maiorem esset quandam iniuriam obliquenti irrogare; hinc, si quando cogitur defendens negare maiorem omni ex parte falsam, mos est, ut quasi veniam petat, dicendo: *salva reverentia.* Proposito primo argumento contra thesim, attendat arguens ad defendentis responsionem; si defendens consequentiam aut aliquam propositionem neget, ea erit probanda; si vero distinctionem adhibeat, instaurandum erit argumentum, et in hoc maxime elucet arguentis perspicacia. Argumenti porro instauratio fieri potest tripliciter.

1° Impugnando ipsam distinctionem, idest negando datae distinctioni locum esse, vel quod nulla sit sensus ambiguitas, vel quod conclusio sequatur, quocumque sensu accipiatur propositio distincta. — Antecedens huius argumenti et sequentium similium dicitur *minor subsumpta*: *subsumpta* qui-

dem, quia argumentum resumit, *minor* autem quia maiorem conditionalem supponit.

2° Insurgere potest arguens impugnando applicationem distinctionis, videlicet ostendendo partem negatam veram esse.

3° probando consequentiam, id quod fit ostendendo, conclusionem fluere ex ea parte, quam adversarius concessit.

Notet insuper arguens :

1° Si quando disiunctiva negetur licere sibi ab adversario medium petere, nimirum ut assignet membrum disiunctivae addendum, ut sit completa enumeratio :

2° Si adversarius neget universalem conclusionem, quae ope inductionis collecta fuerit, petendum ab eo est, ut afferat aliquid, ad quod conclusio illa non se extendat; hoc dicitur *petere instantiam*;

3° Animadvertat arguens, ne temere immutet medium terminum initio assumtum, sed, quantum fieri potest, cum eodem semper urgeat adversarium. Mutatur vero medius terminus, vel non probando quod negatum est, vel non instaurando argumentum distinctione disiectum. Cum vero difficultas plene soluta fuerit, non ulterius urgeat cavillando, sed vel alium assumat medium, vel quae illi supersunt argumenta, extra formam proponat.

169. **Dialecticae Epilogus** — Iuvat hic velut sub uno oculo ponere ea omnia, quae haecenus explanata sunt. Finis logicae est mentis actus ordinare ad veritatem facilius assequendam. Ideo logicus quasdam intentiones efformat, quae, secundae appellantur vel entia rationis, secundum quas actus istos ordinare valeat. Ex istis vero actibus, quidam habentur, qui sunt veluti media seu instrumenta ad veritatem assequendam, et nuncupari solent *modi sciendi*, qui tres recensentur: definitio, divisio, argumentatio. Alii vero vel ii sunt, in quibus veritas proprie habetur, et huiusmodi est actus iudicii, vel elementa constituunt huius iudicii, uti sunt actus simplicis apprehensionis. Quare ut ordine quodam procederetur, in primo capite de actibus simplicis apprehensionis locuti sumus, praecise quatenus iudicii elementa esse debent, seu in ratione termini. Eos spectavimus prius in ratione signi, deinde secundum diversas rationes in quas distribuuntur et praesertim prout ad alios referuntur, quia hoc maximi momenti est ad iudicii actum facilius proferendum; ac proinde eos secundum rationem communis, quam induunt, consideravimus. Qua de re naturam termini universalis perfecti et imperfecti seu analogi evolvimus, ac dein coordinationes quas ipsi ad invicem habere possunt iuxta hanc

communitatis rationem statuimus. Postea diversos terminos ad invicem comparavimus, et relationes diversarum oppositionum quas dicunt, declaravimus.

Præterea utilius duximus statim de primis duobus sciendi modis aliquid attingere, quippe qui per actus simplicis apprehensionis conficiuntur, atque adeo post ea omnia, quae explicata fuerant, facile erat eorum naturam ac vim exponere. Ita via parata erat ad iudicii naturam investigandam. Iamvero in dialectica iudicii actus spectandus erat uti subiectum dumtaxat veritatis, quare eius partes considerandae erant in quantum ad id concurrunt, et praesertim eius diversae species distinguendae ac declarandae occurrebant. Hanc distinctionem ex ipsa iudicii natura logice spectata deduximus, et eam, quam Kant alique recentiores in medium protulerunt, uti prorsus arbitrariam ac nullo innixam fundamento reiecimus. Tandem explicatis propositionibus hypotheticis, aequipollentia, ac propositionum conversione, in quibus veluti umbra quaedam ratiocinii reperitur, gressus facilis erat ad istius naturam investigandam.

Ratiocinium vero spectari poterat et quatenus modum sciendi constituit, ac magni omnino momenti est; et quatenus iudiciis constat, praesertim conclusione, ad quam efformandam tendit, in quibus veritas continetur. Sed ut brevitati simul consuleremus, nec acta agere videremur, utrumque simul coniunximus, et ratiocinium inspeximus prout magni emolumenti est ad veritates detegendas. Eius intimam structuram in luce posuimus, statuendo tum principia fundamentalia, quibus innititur, tum regulas, quibus ipsa applicantur, tum leges, per quas edocemur vitia vitanda, tum tandem ipsas ultimas formulas recensuimus, in quibus recta argumentatio continetur, ut prorsus ab erroribus, in ea conficienda, caveamus. Explicavimus præterea diversas syllogismi species, nec oblivioni dedimus inductionem, rite statuendo tum eius structuram, tum certam probandi vim, quae eidem inest. Tandem aliquid delibavimus de diversis argumentationibus ex parte materiae, exponendo praesertim varias argumentandi rationes, sive necessarias, sive probabiles, sive eas quoque, quae prorsus fallaces sunt, a quibus quam maxime cavendum est.

Hic tandem liquet, quam recte dialectica logica formalis appellari solet. Ipsa enim tota in eo est, ut actus mentis ad invicem ordinet, relationes ostendendo, quas ipsi inter sese dicunt, ut rite componi queant ad actum iudicii efformandum, i. e. ad parandum subiectum, in quo veritas invenitur. Et ideo ipsa sistit in puro actu rationis, quod est proprium ac formale logicae subiectum.

INDEX

In universam philosophiam introductio	Pag. 1-49
SECTIO. I. — Origo, natura et obiectum philosophiae	1-11
1. Origo et indoles philosophiae. — 2-3. Quid philosophia in diversa aetate. — 4. Philosophiae definitio et obiectum. — 5. Rectitudo definitionis. — 6. Aliae philosophiae definitiones. — 7. Philosophia dicitur scientia potius quam sapientia.	
SECTIO II. — Philosophia cum scientiis naturalibus ac theologia comparata	11-14
8. Philosophia et scientiae naturales. — 9. Respectus philosophiae ad theologiam revelatam.	
SECTIO III. — Principia fundamentalia philosophiae	15-20
10. Principium rationis sufficientis. — 11. Principium causalitatis. — 12. Finis philosophiae. — 13. Excellentia, utilitas ac necessitas philosophiae. — 14. Philosophia scientiarum.	
SECTIO IV. — Systematum philosophiae brevis conspectus	20-41
15. Systema philosophicum. — 16. Brevis conspectus historicus: Orientales. — 17. Graeci. — 18. Sophistae — 19-20. Secunda periodus philosophiae graecae. — 21. Tertia periodus. Eclectismus. — 22. Philosophia Patrum. — 23. Scholastica. — 24. Scholasticae indoles. — 25. Scholastica deseritur. — 26-28. Philosophia novatorum. — 29. Materialismus. — 30. Reactio contra materialismum. — 31. Conclusio.	
SECTIO V. — Principia quaedam statuuntur ad recte procedendum	42-47
32. Difficultas proficiendi in philosophiae scientia. — 33-34. Recta procedendi methodus.	
SECTIO VI. — Philosophiae partitio	47-49
35. Multiplex philosophiae partitio assignari solet.	

LOGICAE INSTITUTIONES

Prolegomena	50-60
36. Finis logicae. — 37. Logicae Definitio et Obiectum. — 38. Modi sciendi. — 39. Quid conceptus mentis. — 40. Prima et secunda intentio. — 41. Ens rationis. — 42. Logica est ars et scientia. — 43. Logicae necessitas ac praestantia. — 44. A logica incipendum. — 45. Logicae partitio.	

LOGICAE PARS PRIMA
DIALECTICA SEU LOGICA MINOR

	Pag.
Prologus	61-62
46. Definitio dialecticae. — 47. Quid et quotuplex eius obiectum.	
CAPUT I. — De simplici apprehensione	63-116
47. Ordo rerum	63
ARTICULUS I. — De notione simplicis apprehensionis	63-71
48-49. Simplex apprehensio et notiones illam respicientes. — 50. Quid terminus mentalis. — 51. Quid signum. — 52. Eius divisio. — 53. Quomodo conceptus et vocabula sint signa rerum.	
ARTICULUS II. — De terminorum partitione	71-78
54. Termini comprehensio et extensio. — 55. Corollaria. — 56. Divisio termini materialiter inspecti. — 57. Divisio termini ratione extensionis. — 58. Terminus univocus, aequivocus, analogus.	
ARTICULUS III. — De universalibus et praedicabilibus	78-84
59. Quid et quotuplex universale. — 60 De praedicabilibus. — 61. Genus. — 62. Species. — 63. Differentia. — 64. Proprium. — 65. Accidens.	
ARTICULUS IV. — De praedicamentis	85-91
66-67. Praedicamenta metaphysica. — 68. Praedicamenta logica.	
ARTICULUS V. — De postpraedicamentis seu de proprietatibus terminorum	91-97
69. Quid postpraedicamentum eiusque divisio: oppositio. — 70. Prius et posterius. — 71. Suppositio. — 72. Appellatio. — 73. Status, Distractio, Diminutio, Alienatio, Remotio.	
ARTICULUS VI. — De definitione	97-109
74. Ordo rerum. — 75. Definitio. — 76. Species definitionis. — 77. Leges definitionis. — 78. De definito. — 79. Utilitas et usus definitionis. — 80. Methodus investigandi definitionem essentialem.	
ARTICULUS VII. — De divisione	110-115
81. Quid divisio et quotuplex. — 82. Quid et quotuplex totum. — 83. Leges divisionis. — 84. De scientiae divisione. — 85. Conclusio totius capituli.	
CAPUT II. — De actu iudicii	116-165
86. Ordo rerum	116

	Pag.
ARTICULUS I. — De iudicio eiusque signo	116-119
87. Iudicii notio. — 89. Iudicii signum.	
ARTICULUS II. — De nomine et verbo	119-123
89. Quid nomen. — 90. Quid verbum.	
ARTICULUS III. — De enunciatione eiusque partitionibus . . .	123-133
91. Quid enunciatio. — 92. Enunciationis partes. —	
93. Enunciationis partitio: I. ratione originis. — 94.	
II. ratione unitatis. — 95. III. ratione materiae re-	
motae et proximae. — 96. IV. ratione formae. — 97.	
V. ratione quantitatis. — 98. VI. ratione qualitatis.	
ARTICULUS IV. — De enunciatione de inesse ac de modali . .	133-136
99. Discrimen inter huiusmodi enunciationes. —	
100. Quotuplex enunciatio modalis. — 101. De par-	
tibus modalium.	
ARTICULUS V. — De enunciatione aperte et occulte composita .	137-145
102. Enunciatio categorica. — 103. Enunciatio hypo-	
thetica. — 104. Quid et quotuplex enunciatio occulte	
composita. — 105. Scholion I. De enunciationibus	
complexis. — 106. Scholion II. De rectitudine parti-	
tionis enunciationum hucusque expositae. — 107.	
Scholion III. De partitione iudiciorum iuxta Kant,	
ac de eius categoriis.	
ARTICULUS VI. — De enunciationibus ad invicem comparatis .	145-154
108. Quid oppositio et quotuplex. — 109. Regulae	
oppositionis. — 110. De diversitate oppositionis. —	
111. De singularibus et collectivis. — 112. De moda-	
libus. — 113. De oppositione compositarum.	
ARTICULUS VII. — De aequipollentia et conversione enunciationum	154-165
114. Quid aequipollentia et quomodo habeatur. —	
115. Aequipollentia modalium. — 116. Quid et quotu-	
plex Conversio. — 117. Regulae conversionis. — 118-	
119. Illationes immediatae. — 120. Conclusio capituli.	
CAPUT III. — De argumentatione	166-240
121. Ordo rerum	166
ARTICULUS I. — De ratiocinii ac syllogismi notione	166-174
122. Quid ratiocinium. — 123. Eius principia. —	
124. Argumentatio. — 125. Argumentationis partitio.	
— 126. Scholion I. De valore syllogismi. — 127. Scho-	
lion II. De origine et historia syllogismi.	

	Pag.
ARTICULUS II. — De partibus argumentationis.	174-177
128. Materia et forma argumentationis. — 129.	
Scholion: De conditionibus ad syllogismum requi-	
sitis.	
ARTICULUS III. — De regulis syllogismi.	178-180
130. Regula generalis. — 131. Regulae partiales.	
ARTICULUS IV. — De legibus syllogismi.	181-187
132. Leges syllogismi. — 133. Exempla syllogismo-	
rum apparenter peccantium contra regulas expositas.	
ARTICULUS V. — De figuris et modis syllogismi.	187-202
134. Quid syllogismi figura et quotuplex. — 135.	
Regulae figurarum. — 136. Quid modus syllogismi.	
137. Modi utiles. — 138. Modorum utilium demonstra-	
tio. — 139. Modi perfecti. — 140. Modi imperfecti. —	
141. Reductio ad impossibile. — 142. Scholion: De	
ordine inter ea quae exposuimus.	
ARTICULUS VI. — De diversis argumentandi formis.	203-209
143. De syllogismo expository, ex obliquis, modali,	
complexo, composito, conditionali, di-iunctivo, con-	
iunctivo. — 144. De syllogismo hypothetico.	
ARTICULUS VII. — De partitione argumentationis ex parte formae	210-216
145. Enthymema. — 146. Epicherema. — 147. Di-	
lemma. — 148. Sorites. - Polysyllogismus.	
ARTICULUS VIII. — De inductione.	216-218
149-150. Inductio, eiusque principia. — 151. Divisio	
inductionis. — 152. Quomodo concludat inductio in-	
completa.	
ARTICULUS IX. — De argumentatione demonstrativa et probabili	218-226
153. Quid argumentatio demonstrativa. — 154. Quo-	
tuplex. — 155. De demonstratione regressiva. — 156.	
Demonstratio rationalis, empirica, mixta. — 157.	
Quid argumentatio probabilis. — 158. Loci ex quibus	
eruantur syllogismi probabiles. — 159. Analogia. —	
160. Hypothesis.	
ARTICULUS X. — De argumentatione sophistica seu de fallaciis	226-234
161-162. Sophismata in dictione seu vocibus. — 163.	
Sophismata extra dictionem. — 164. Sophismata re-	
centiorum. — 165. De sophismatum solutione.	
ARTICULUS XI. — De ratione disputandi.	234-240
166. Quid et quotuplex disputatio. — 167. Munia	
defendentis. — 168. Munia oppugnantis. — 169. Dia-	
lecticae epilogus.	

22448

111.02
M 741

MONACO, NICOLAUS

AUTHOR

Dialestica

TITLE

BORROWER'S NAME

ROOM
NUMBERDATE
LOANED

STORAGE - CBPL

22448

